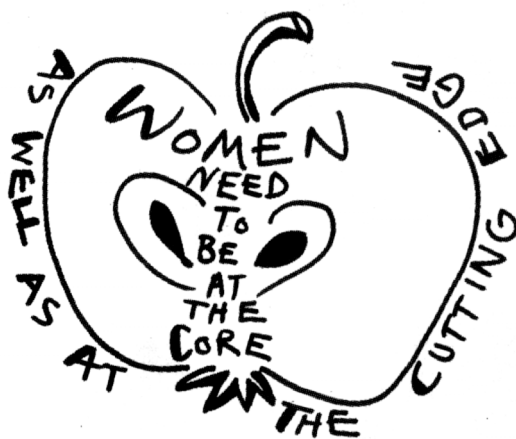

Masarykova Univerzita
Fakulta sociálních studií
Katedra environmentálních studií

Diplomová práce

**„Skryté výzvy ekofeminismu a jeho praktická:
aplikace v environmentálním hnutí**

Zora Javorská

Vedoucí práce: RNDr. Naďa Johanisová, PhD.

Brno

2008

Obrázek na přední straně

informační materiál:

Why women and environment? WEN, 2005.

.:Ženy – neženy:.

Tak došly jsme až tam, kde láska k muži zmírá –
až tam, kde Maye kraj se více neotvírá,
kde drsný, ranní chlad nám do srdce se vtírá
a touha jiných snů nám duši obestírá.

Ve sladkých vodách těch ženina je „milování“
zláhlo se ledacos, k pití co chuť zahání...
jež mnozí nevidí – zabrání v štěbetání –
tu pijí stále dál, tou starou žízni hnáni.

Mnohé pro žízeň tu jim bylo přichystáno –
na svůdných nápojích po věky pracováno,
až v rozměr nestvůrný života poupě hnáno:
vždy krví bylo jen zaléváno.

My vyšly v době té a poupě toto zřely,
jak plodné síly v něm již před rozkvětem mřely
a živly rozkladu kolkolem bujně vřely –
tu divnou předtuchou jsme náhle zahořely:

Jít v stopách matek svých už nemožno nám více,
vzduch, který dýchaly, ten spaluje dnes plíce,
je plný miasmů, nám zhasíná tu svíce
a zdvihá – uvolněn – prach, černé chumelice.

Anna Pammrová (1860-1945)
Divočinu slov mi nech... (2000: 18)
...první a možná jediná česká ekofeministka.

Poděkování

Na začátek bych ze všeho nejvíc poděkovala vedoucí mé práce Nadě Johanisové, za její lidský (ženský) přístup a obrovskou shovívavost. Také za půjčení velkého množství zásadních knih, bez kterých bych to nikdy nenapsala. V neposlední řadě i za podnětné a pečlivé připomínky.

Dále bych ráda poděkovala NESEHNUTÍ, ve kterém jsem po celou dobu psaní práce pracovala, a které bylo také velice shovívavé a chápavé. Knihovna NESEHNUTÍ byla také jedním z mých klíčových zdrojů literatury, fond knihovny se dokonce v nákupu knih částečně přizpůsobil mým požadavkům. A také mé kolegyni Lence za korektury na poslední chvíli. Díky.

Speciální dík patří také kroužku mých kamarádek z „henu“, které si tajně říkáme bohyně, za speciální druh podpory.

Nakonec bych vyjádřila dík mé komunitě, kde mi bylo umožněno nějakou dobu žít a být, a která mi dala zažít věci, o kterých píšu svou magisterskou práci. Tyto prožitky mě hluboce ovlivnily a způsobily větší otevřenost a chuť zabývat se myšlenkami, které jsou ve většinové společnosti vnímány jako okrajové, až naivní. Celé společenství mi několikrát hodně pomohlo překonat skepsi, má-li to, co dělám, nějaký smysl. Z této komunity bych chtěla vyzvednout jedinou ženu v ni žijící, Dany, která mi pomohla jednak s odborným dohledem anglických překladů a jednak psychicky v těžkých chvílkách. Díky.

Anotace

Tato práce se pokouší přiblížit ekofeminismus jako myšlenkový směr i praktické hnutí. Zasazuje ekofeminismus do feministického a environmentálního kontextu. Po exkurzu do historického vývoje vnímání vztahu ženy a přírody, se s pomocí feministické epistemologie kriticky dívá na myšlenkový zvrat, který způsobila vědecká revoluce. Zvláště se zaměřuje na environmentální souvislosti hierarchického a dualistického myšlení, které tato revoluce přinesla. Na základě této kritiky se práce snaží ukázat pozitivní environmentální přínosy, které ekofeminismus nabízí a jejich praktickou aplikaci v podobě ženských ekologických organizací.

Klíčová slova

ekofeminismus, environmentalismus, feminismus, ženy, příroda, ženské ekologické organizace, dualismus, hierarchie

Annotation

This work deals with the issue of ecofeminism as a school of thought and as a practical movement. Firstly, it places ecofeminism into feminist and environmental context. Then, after an excursus into historic evolution of the perception of the relation woman – nature, the work, using feminist epistemology, critically examines the change in thinking which was brought about by the scientific revolution. It particularly concentrates on environmental implications of hierarchical and dualistic thinking. Based on this critique, the work aims to show the positive environmental impacts of ecofeminism. Last but not least the work deals with the issue of women's ecological organizations, intending to show the application of ecofeminism in practise.

Key Words

ecofeminism, environmentalism, feminism, women, nature,
women's ecological organizations, dualism, hierarchy

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a
že všechny použité zdroje informací v práci řádně cituji.

V Brně, 18. prosince 2008

.....

Rozsah: 26 464 slov

Obsah

1. Úvod	8
1.1. Metodologie	10
2. Ekofeminismus	12
2.1 Definice základních pojmů	12
2.2 Feministický a environmentální kontext	14
2.2.1 <i>Feministický kontext</i>	15
2.2.2 <i>Environmentální kontext</i>	20
2.3 Dělení ekofeminismu podle Kiczkové	27
2.3.1 <i>Radikální ekofeminismus</i>	28
2.3.2 <i>Kulturní ekofeminismus</i>	30
2.3.3 <i>Sociální ekofeminismus</i>	32
2.3.4 <i>Shrnutí a rozšíření</i>	34
3. Důležitá témata, které ekofeminismus řeší a co z toho vyplývá	37
3.1 VZTAH: žena x příroda, v kontextu západní historie	38
3.1.1 <i>Historický vývoj</i>	40
3.1.2 <i>Ekofeministické přístupy ke vztahu ženy a přírody</i>	46
3.2 Feministická epistemologie	52
3.2.1 <i>Dělení feministické epistemologie</i>	52
3.2.2 <i>Ekofeministické souvislosti</i>	57
3.2.3 <i>Příroda jako konstrukce - (eko)feministický pohled</i>	63
3.3 Dualismus a hierarchie	64
3.3.1 <i>Represivní pojmový systém – Oppressive Conceptual framework</i>	64
3.3.2 <i>Vědecká revoluce a koncept represivního pojmového systému</i>	66
3.4 Environmentálně pozitivní přínosy ekofeminismu	70

4. PRAKTICKÁ ČÁST	79
4.1 Organizace spojených národů - Gender a environment	80
4.2 Ženské ekologické organizace	84
<i>4.2.1 Definice ženské ekologické organizace, okolnosti získávání informací a výčet organizací se kterými budu pracovat</i>	<i>86</i>
<i>4.2.2 Analýza ženských ekologických organizací</i>	<i>93</i>
5. Závěr a otázky, které se dále otvírají	98
6. Bibliografie	103
6.1 Seznam ženských ekologických organizací	108
7. Jmenný rejstřík	111

1. Úvod

Tuto práci jsem plánovala už dlouho a proces tvorby byl velice náročný. Nebylo vůbec jednoduché ze směsice mých vědomostí, pocitů a aktivismu, vyextrahovat vědecky přípustnou a obohacující práci. Jestli se to povedlo, posoudí čtenář či čtenářka sama. Další obtíže vznikaly díky tématu, které jsem si vybrala. Ekofeminismus jako myšlenkový směr není vůbec jednotný sám o sobě a současně je vnímán dosti ambivalentně i z vnějšího pohledu. Už když se zamyslíme nad samotným pojmem ekofeminismus a jeho vznikem, dříve nebo později zjistíme, že jde o spojení feminismu a environmentalismu. Tyto dva pojmy, každý sám o sobě, ve společnosti často vyvolávají řadu negativních konotací¹. Co teprve jejich spojení?

Právě ono ne úplné společenské porozumění tomuto tématu mě vedlo k myšlence jej více diskutovat a podívat se podrobněji na možnosti a východiska, které nám ekofeminismus nabízí. Jelikož vycházím z environmentálně aktivistického prostředí, tak mě nejvíc zajímá vliv ekofeminismu právě na oblast environmentálního, nebo také ekologického, aktivismu.

Je velice zajímavé, že ekofeminismus i environmentalismus² částečně hovoří o podobných, ne-li úplně stejných tématech a tak málo se vzájemně ovlivňují. Lépe řečeno, ekofeminismus z environmentalismu do jisté míry vychází, ale environmentalismus se zdá být ekofeminismem téměř nedotčený. Toto zjištění je pro mou práci v podstatě klíčové, neboť se domnívám, že ekofeminismus nabízí zajímavé pohledy, ne-li i řešení společných environmentálních témat. Celou práci jsem proto zaměřila na

¹ Díky své osobní zkušenosti bytí environmentální aktivistkou a také feministkou si formu a obsah negativních postojů společnosti vůči těmto dvěma skupinám umím velice dobře představit.

² Uvědomuji si částečnou nejednoznačnost tohoto pojmu (viz Librová, 2003: 19). Ve své práci jej budu používat ve smyslu širšího myšlenkového směru, zahrnujícího filozofické, sociologické a politické teorie zabývající se vztahy mezi životním prostředím a společenským vývojem.

nalézání těchto zajímavých přístupů, pohledů a potencionálních řešení různých environmentálních problémů, které ekofeminismus nabízí a které mohou environmentální hnutí dále ovlivnit.

Po hlubším prozkoumání ekofeminismu jsem zjistila, že sama sebe za ekofeministku považuji, což mou práci zcela jistě zásadně ovlivňuje. Uvědomuji si to a snažím se své stanovisko maximálně reflektovat. Současně se ale domnívám, že tato má angažovanost v tématu může mít, a pevně věřím, že i má, svůj pozitivní přínos v pohledu zdola (grassroots). Na závěr bych ještě připomněla, že se v mé práci také mohou vyskytnout genderově stereotypní postoje a popisy, které nejsem schopna reflektovat, což jen ukazuje, jak jsou genderové stereotypy stále hluboce zakořeněné v nás samotných.

1.1 Metodologie

Díky tématu, které jsem si zvolila, je zřejmé, že jedním z cílů mé práce je především informovat české čtenáře o existenci a významu pojmu ekofeminismus, a tím přispět k „demytizování“ tohoto pojmu. Aby má práce nebyla pouze teoretická, zabývám se i praktickou aplikací ekofeminismu, kterou nalézám v podobě ženských ekologických organizací. Celkově se má snaha dá shrnout do jediného cíle takto:

Vysvětlit pojem ekofeminismus a jeho myšlenky a na tomto základě ukázat pozitivní environmentální přínosy ekofeminismu a jejich praktickou aplikaci v podobě ženských ekologických organizací.

Základní metodou, kterou ve své práci využívám, je komparace, provedená na základě analýzy primárních a sekundárních zdrojů. Ke zdrojům, se kterými jsem pracovala v teoretické části, jsem se dostala skrze stěžejní díla nejznámějších

ekofeministek, jako jsou: Vandana Shiva, Carolyn Merchant, Ynestra King, Mary Mellor, Val Plumwood a mnoho dalších. V praktické části pak hojně pracuji s internetovými zdroji, konkrétně s webovými stránkami vybraných ženských ekologických organizací. Podrobný popis celého procesu je popsán v praktické části v kapitole 4.2.1.

Z praktických záležitostí je v první řadě dobré zmínit, že téma ekofeminismu je v českém prostředí velice málo diskutované, a proto většina zdrojů, se kterými pracuji, je v angličtině. Všechny překlady z angličtiny jsou mé vlastní, volné překlady, podpořené odborným dohledem Dany Reischlové. Všechny anglické originály uvádím v poznámce pod čarou pro možnost kontroly. Výjimku tvoří citáty pod jednotlivými názvy kapitol, které uvádím v textu anglicky a v poznámce česky, neboť mají vyjadřovat atmosféru nadcházející kapitoly a ta je podle mého názoru stále více obsažena v originále. Další výjimkou jsou slovenské překlady Zuzany Kiczkové, které opět, stejně jako všechny použité slovenské texty, překládám do češtiny pro větší plynulost textu.

Svou práci jsem rozdělila na dvě hlavní části, teoretickou a praktickou. Toto dělení je nejenom hojně používané, a proto i dobře osvědčené, ale i přesně odpovídá základnímu dělení mého hlavního tématu – ekofeminismu. Ráda bych zdůraznila, že se budu držet tohoto dělení a v teoretické části budu rozebírat teoretickou rovinu mnou zvoleného tématu a stejně i v praktické části, praktickou. Výjimky mohou nastat jen v případě, že bude třeba doplnit teoretické tvrzení praktickým příkladem, což vychází z podstaty ekofeminismu, ve kterém je teorie a praxe současně propojena.

Teoretickou část jsem dále rozdělila na dvě hlavní podkapitoly: *Ekořeminismus*, kde vysvětluji základní pojmy, dělení ekofeminismu, feministický a environmentální kontext. A druhou podkapitolu: *Důležitá témata, která ekofeminismus řeší a co z toho*

vyplývá, která podrobně rozebírá vztah ženy a přírody v historickém kontextu Západu a ekofeministické pohledy na tento vztah. Dále se zde zabývám feministickou epistemologií, ve které nalézám myšlenky a argumenty podporující ekofeministickou teorii. Toto využívám v následující části pro odhalení negativních důsledků dualistického myšlení a na něj navazující hierarchie, speciálně v environmentálním kontextu. V závěru kapitoly jmenuji environmentálně pozitivní přínosy ekofeminismu.

V praktické části se zaměřuji na analýzu webových stránek vybraných ženských ekologických organizací, kterou obohacuji o stručné shrnutí politiky OSN ohledně témat žen a životního prostředí. Praktickou kapitolou ***se snažím ukázat, že možnosti, které ekofeminismus nabízí v teoretické rovině, reálně existují na úrovni praxe ženských ekologických organizací.***

2. Ekofeminismus

„...tak, jako feministická teorie i praxe musí zahrnovat ekologickou perspektivu, tak i řešení ekologických problémů musí zahrnovat feministickou perspektivu.“ Zuzana Kiczková (1998: 140-141)

Slovo ekofeminismus není v našem kulturním prostředí příliš známým pojmem, a proto bych se jím v této kapitole ráda podrobně zabývala, neboť jeho pochopení je pro mou práci naprosto zásadní. Začala bych tedy definováním ekofeminismu a dále jeho zasazením do feministického a environmentálního kontextu. V rámci feministického kontextu nastíním tři základní pohledy feminismu na vztah ženy a přírody podle Ynestry King (1989) a definuji základní feministické pojmy. V environmentálním kontextu se budu věnovat vztahu ekofeminismu k vybraným směrům environmentalismu: sociální ekologii (Janet Biehl, Murray Bookchin, Val Plumwood), hlubinné ekologii (Marti Kheel, Warwick Fox, Michael E. Zimmerman a Charlene Spretnak) a bioregionalismu (Judith Plant).

V následující části popíšu základní ekofeministické směry, jejich rozdíly a jejich průniky podle třídění Zuzany Kiczkové (1998).

2.1 Definice základních pojmů

Pojem ekofeminismus byl poprvé použit francouzskou spisovatelkou Francoise d'Eaubonne v roce 1974 pro označení ženského potenciálu k vytvoření environmentální revoluce, která umožní přežití lidského rodu na planetě Zemi (Merchant 1990: 100). Definovat ekofeminismus není vůbec jednoduché, neboť ekofeminismus stejně jako feminismus obecně není jednotný směr,

ale právě naopak. Už jen vměstnat různé ekofeministické myšlenky do tří základních kategorií, tedy do radikálního, kulturního a sociálního ekofeminismu, je věcí dosti složitou. Přece ale existují myšlenky, na kterých se ekofeministky shodnou a ty bych ráda vyjádřila ve dvou přiléhavých definicích.

Jako první, jsem vybrala definici ekofeministické filosofky Karen J. Warren (1993:122)³: *„Existují důležité souvislosti (historické, symbolické, koncepční, teoretické) mezi nadvládou nad ženami a nadvládou nad přírodou. Ekofeministická filozofie je označení různých feministických filozofických postojů, které uskutečňují koncepční analýzu, teoretické předvídání a argumentační zdůvodnění podstaty a významu rozmanitých žensko – přírodních souvislostí“* Tato definice je dosti obecná a teoretická, ale vybrala jsem ji právě proto, že zachycuje v úplnosti všechny potencionální souvislosti, tedy **historické, symbolické, koncepční i teoretické**, mezi útlakem žen a útlakem přírody. V druhé části pak zase hezky obsáhne různé možnosti zkoumání oněch žensko-přírodních souvislostí, které jsou pro ekofeminismus zásadní.

Druhá definice je pro kontrast úplně praktická, převzatá z letáku o ekofeminismu vydaném sdružením „Za Matku Zem“⁴ *„Ekofeminismus je životní postoj. Je to praktické hnutí i filozofická koncepce, představa uspořádání společnosti i nástroj dosažení změny. Je velmi pestrý a je velmi těžké ho charakterizovat jednou větou. Jednu myšlenku mají všechny jeho větve společnou: přesvědčení, že útlak ženy a útlak přírody v nejrozličnějších společnostech a politických systémech mají společný základ. Je jím potřeba dominovat, potřeba vítězit.“* Tuto definici zde uvádím, protože to, že „...ekofeminismus je životní postoj [...] a praktické hnutí...“, je pro pochopení tohoto pojmu opravdu důležité a také mu to dodává úplně jinou perspektivu. Je vážně klíčové si hned na

³ v překladu Zuzany Kiczkové a mém překladu do českého jazyka.

⁴ Luba Lacinová, Kateřina Švehlová (1997), v mém překladu do českého jazyka.

začátku uvědomit, že ekofeminismus není jen myšlenkový proud, ale především praxe. V této definici je také zmíněna důležitá souvislost mezi útlakem žen a útlakem přírody, pro ekofeminismus klíčová. Podíváme-li se ještě dál, tedy na to, kdo „ty dvě“ vlastně utlačuje, ukáže se, že to je: „...*potřeba dominovat, potřeba vítězit*“.

Spojením těchto dvou definicí získám definici svou, která vypadá takto:

Ekofeminismus je myšlenkový směr i praktické hnutí, které poukazuje na souvislost útlaku ženy a přírody. Tuto souvislost se snaží teoreticky objasnit zkoumáním historických, společenských i symbolických okolností vztahu ženy a přírody, různými feministickými přístupy.

2.2 Feministický a environmentální kontext

V této podkapitole bych ekofeminismus ráda zasadila do širšího feministického a environmentálního kontextu, neboť nám vysvětlují a přibližují náladu a okolnosti vzniku a vývoje ekofeminismu. Předem upozorňuji, že cílem této kapitoly není detailně rozebrat feminismus a environmentalismus jako myšlenkové směry, ale shrnout zásadní názory a přístupy obou směrů, které se ekofeminismu dotýkají. V první části se budu věnovat feministickému kontextu, ujasnění si důležitých kategorií a nastínění tří různých feministických přístupů ke vztahu žena a příroda. V druhé části přiblížím vztah ekofeminismu k jeho „nejbližším environmentálním příbuzným“, tedy sociální ekologii, hlubinné ekologii a bioregionalismu.

2.2.1 Feministický kontext

(tři základní feministické přístupy ke vztahu: žena x příroda)

„...examining ecofeminism as environmentalist intervention into feminist context.“⁵

Noël Sturgeon (1997: 31)

Feminismus, jako myšlenkový směr je již všeobecně známým, ale stále ještě ne všeobecně přijmaným názorem. Feminismus má za sebou dlouhý a složitý vývoj a ani v současné době se nedá říct, že je tento směr myšlenkově ucelený či sjednocený. Jeho stálá rozmanitost byla a je hlavním tématem druhé a třetí vlny feminismu. Po druhé světové válce bylo téměř ve všech zemích „západního světa“⁶ dosaženo hlavního cíle první vlny feminismu, volebního práva pro ženy (Renzetti a Curran 2003: 42-44).⁷

V rámci myšlenkově pestrých šedesátých letch a hnutí za lidská práva se i ve feminismu objevily různorodé hlasy. Černošské ženy a ženy z koloniálních oblastí začaly rázně kritizovat tzv. „feminismus bílé střední třídy“ (*„white middle-class feminism“*) za jeho rasističnost, etnocentrismus a třídní útlak (Renzetti a Curran 2003: 53-57). Jejich hlavním argumentem bylo tvrzení, že ony – černošské ženy a ženy z kolonií – mají jinou životní zkušenost než bílé ženy a musí čelit jiným problémům.⁸ Toto obohacení feminismu

⁵ „... zkoumání ekofeminismu jako environmentální intervence do feministického kontextu.“

⁶ Pro vyjasnění situace je důležité zmínit, že dělení feminismu na první, druhou a třetí vlnu se týká především amerického feminismu. Francouzský a následně postkoloniální feminismus je v rámci tohoto dělení těžko zařaditelný.

⁷ I dnes je stále zarážející fakt, jak pozdě některé evropské země přijaly volební právo pro ženy: Švýcarsko 1971, Portugalsko 1976, Lichtenštejnsko 1984, (Buckingham Hatfield, 2000: 3).

⁸ Se stejným problémem se setkává i ekofeminismus, slovy Noël Sturgeon (1997: 30): *„...many environmental activists are women of color who do not identify as ecofeminist, given that the genealogy of the label arises from the white feminist antimilitarist movement and that U.S. ecofeminism has continued to be a movement largely of white, middle-class women.“* „...mnoho environmentálních

o jiný pohled do něj vneslo nové a stále aktuální téma, tedy otázku koherentnosti pojmů „žena“ a „muž“. V návaznosti na toto zásadní zpochybnění základních kategorií feminismu přichází post-strukturalismus, ve feminismu hlavně v podání Judith Butler (1999) a její převratné knihy *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*⁹, která poukazuje na sociální konstruovanost těchto kategorií.

Sociální konstrukci pojmů „muž“ a „žena“ nám srozumitelně vysvětluje Šárka Gjuričová (1999: 77): *„Sociální konstruktivismus tvrdí, že významy pojmů muž a žena nejsou věčné a neměnné, že se tyto pojmy vždy vytvářejí či konstruuji v určitém kulturním a společenském kontextu a jejich obsah se proměňuje, a sice vždy ve vzájemném vztahu.“* Jak je patrné z předešlého citátu, dekonstrukce pojmů „muž“ a „žena“ velice dobře odpovídají požadavku černošských žen a žen z koloniálních oblastí na přehodnocení a rozšíření těchto kategorií.

V souvislosti s dekonstrukcí pojmů „muž“ a „žena“ vzniká potřeba nalézt obecnější a lépe vystihující pojem. Tímto pojmem se stává „gender“ (rod), který je definován takto:

„Gender - sociální konstrukt, který vyjadřuje, že vlastnosti a chování spojované s obrazem muže a ženy jsou formovány kulturou a společností. Na rozdíl od pohlaví, které je univerzální kategorií a nemění se podle času či místa, působení gender ukazuje, že určení rolí, chování a norem vztahujících se k ženám a mužům je v různých společnostech, v různých obdobích či různých sociálních skupinách rozdílné. Jejich závaznost či determinace není tedy přirozeným, neměnným stavem, ale dočasným stupněm vývoje sociálních vztahů mezi muži a ženami.“¹⁰

aktivistek jiné barvy pleti, se termínem ekofeministky neoznačují, vzhledem k tomu, že tento termín je spjat s feministickým antimilitaristickým hnutím a také proto, že americký ekofeminismus je i nadále spojován převážně s ženami z bílé střední třídy.“

⁹ New York: Routledge, 1999. U nás vyšla slovensky pod názvem *Trampoty s rodem: feminizmus a podryvání identity*. Bratislava: Aspekt, 2003.

¹⁰ Existuje obrovské množství víceméně podobných definic genderu, já si záměrně vybírám tu, která je dostupná na internetových stránkách www.feminismus.cz, které provozují Gender Studies o.p.s., největší česká organizace zabývající se problematikou ženských práv a rovných šancí žen a mužů, protože je to definice vzešlá z praxe. Feminismus, slovníček pojmu, dostupné na: <http://www.feminismus.cz/slovnicek.shtml>, [citováno 12.10. 2008].

S tímto novým pojmem se kategorie „muž“ a „žena“ poněkud rozšiřují. Například ženský gender nás podle situace odkazuje k sociálnímu vnímání rolí a chování ženy v daném kulturním kontextu. V kategorii „muž“ a „žena“ nám ale zbývá biologické pohlaví. Nejen podle Butler (2003) vzniká problém právě ve spojování a zaměňování těchto kategorií, neboť daný sociální a kulturní kontext, který se podle pravidel dekonstrukce váže k genderu, je onou normativní kategorií. Jak ukazuje vlastně celý feminismus, normativnost kategorií „muž“ a „žena“ v našem kulturním kontextu do jisté míry vytváří hierarchizaci, kde kategorie „žena“ je v podřízeném postavení (viz také kapitola 3.2 *Feministická epistemologie*). Judith Butler (1998: 44) jde proto ještě dál a vysvětluje dekonstrukci těchto pojmů jako osvobození: *„...dekonstrukce znamená jen to, že zrušíme jakoukoli vazbu na to, na co referuje výraz „subjekt“, a že vezmeme v úvahu jeho jazykové funkce při upevňování a maskování autority. Dekonstruovat neznamená negovat nebo zamítnout, ale zpochybnit, a co je nejdůležitější, otevřít tento výraz novému, do teď nepřípustnému použití či zařazení.“*¹¹

Zde je velice důležité upozornit, spolu se současným feminismem a ekofeminismem, že proces dekonstrukce se dá uplatnit i na jiné hierarchizující kategorie, jako je například rasa, etnický původ, třídní původ a podobně. Díky dekonstrukci těchto pojmů může dojít k osvobození a destigmatizaci těchto kategorií, což neznamená jejich zrušení.

V kontextu dekonstrukce je důležité se zastavit ještě u dalšího pojmu, který s dekonstrukcí velice úzce souvisí a který je důležitý i pro ekofeministický kontext. Tímto pojmem je esencialismus, který je Goughem a McFaddenem (2001: 267) definován takto: *„Esencialismus: pohled proklamující existenci nevyhnutelných*

¹¹ Přeloženo ze slovenštiny.

„esenciálních“ podstat jednotlivců a věcí, které mohou být identifikovány, často se používá v rámci argumentace přirozených rozdílů mezi ženami a muži.“¹² V našem kontextu to znamená, že podle esencialismu jsou rozdíly mezi muži a ženami přirozené, tedy biologicky dané.¹³

Po krátkém úvodu do současného feministického myšlení bych svou pozornost ráda obrátila ke kategoriím „žena“ a „příroda“ a jejich vzájemnému vztahu z pohledu feminismu.¹⁴ Ještě než začnu, ráda bych opět upozornila na to, že feminismus je různorodý myšlenkový směr a jeho názory se mění v závislosti na čase a kontextu. Předchozí vysvětlení pojmu gender a sociální dekonstrukce vyjadřuje jeden ze současných pohledů feminismu. Vybrala jsem ho proto, že jej více méně sama¹⁵ zastávám a v současné době je nejvíce akceptovaným názorem.¹⁶

Pro pochopení feministického přístupu k vzájemnému vztahu kategorií „žena“ a „příroda“ je nutné začít u francouzské filosofky Simone de Beauvoir a jejího přelomového díla *Druhé pohlaví* (1967). Ona poprvé poukazuje na to, že žena stejně jako příroda, je vnímaná jako to „druhé“ („other“) ve vztahu k muži, kultuře, a to ji dostává do podřízené pozice. De Beauvoir upozorňuje na ambivalentnost, se kterou muž ženu vnímá – jednou jako prostitutku, podruhé jako bohyni. Toto tvrzení se velice blíží ekofeministickému pohledu. De Beauvoir také říká, že muž si je své závislosti na ženě vědom a to je příčinou mužské touhy po překročení, transcendenci. Žena a příroda ho v tomto stahují zpět: „Muž hledá v ženě tu Druhou jako Přírodu a jako bytost sobě

¹² Překlad Kateřina Machovcová.

¹³ Tímto se podrobně zabývám v kapitolách 2.3.2, 3.1.2.

¹⁴ Vztahu těchto dvou kategorií z pohledu ekofeminismu se podrobně věnuji v kapitole 3.1.

¹⁵ Další souvislosti vysvětlím později.

¹⁶ Kategorie genderu je hojně používaná organizacemi jako je WHO nebo OSN. Viz WHO, dostupné na: <http://www.who.int/topics/gender/en/>, [citováno 12.10.2008] a UN, <http://www.un.org/womenwatch>, [citováno 12.10.2008].

podobnou. Ale víme, jaké dvojaké city v něm Příroda vyvolává: využívá ji, ale ona ho drtí, rodí se z ní a v ní umírá. Je pramenem jeho bytí a královstvím, které podrobuje své vůli, je to hmotná jeskyně, v níž je duše uvězněna, a je to nejvyšší realita. Je to nahodilost a Idea, konečnost i celek." (de Beauvoir 1967: 73)

Z toho důvodu de Beauvoir vidí možnost ženské emancipace ve zbavení se onoho spojení s přírodou a získání stejné pozice v kultuře, jako muž. Toto pojetí vztahu žena - příroda je typické pro jeden z obecných přístupů feminismu, podle Ynestry King. King (1989: 22-23) rozeznává tři základní možnosti, jak feminismus nahlíží na vztah žena - příroda. Prvním z nich je již výše zmíněný, odmítavý vztah. Do této kategorie kromě de Beauvoir patří také známá antropoložka Sherry Ortner (1998: 90-114) se svou esejí *Má se žena k muži, jako příroda ke kultuře*. I ona se přiklání k postoji, že jedinou cestou ženského osvobození („*women's liberation*") je odříznutí¹⁷ ženy od přírody a jejího rovnoprávného spojení s kulturou. King (1989: 22) zde upozorňuje na skutečnost, že tento přístup jen dále podporuje vnímání přírody a kultury jako protikladu.

Druhý přístup je v podstatě opačný a spojuje feministky, které ve vztahu žena - příroda vidí posílení „ženskosti". Formou tohoto posílení je důraz na ženskou spiritualitu a na intuici, které jsou kladeny jako protiklad mužské racionalitě. Feministická spiritualita čerpá především z mýtů, uctívání bohyní a řeckého panteonu. Pozitivní spojení žen a přírody ukazuje na prastarých mýtech o Bohyni – Matce - Přírodě a na přirozených cyklech ženy, které z ní dělají dárkyni života (viz též kapitola 3.1.1, 3.1.2). Ani tento přístup zásadně nezpochybňuje zjednodušený dualismus

¹⁷ V současném feministickém pohledu, by se dalo říci: zbavení sociálně konstruované kategorie ženy společensky podmíněného vztahu s kategorií přírody.

vztahu příroda - kultura, proto se dá nazvat esencialistický a některé ekofeministky se v něm shlíží.

Třetím feministickým přístupem ke vztahu žena - příroda je podle King (1998: 23) ekofeminismus¹⁸. Jelikož ekofeminismus je námětem celé mé práce, tak jen stručně. Ekofeminismus je v tomto případě odlišný od dvou předchozích přístupů hlavně tím, že se snaží zpochybňovat dualitu vztahu příroda - kultura. Ukazuje, jak historické a sociální spojování ženy a přírody vytvořilo jinou životní zkušenost vztahu s přírodou pro ženy a pro muže. Ekofeminismus upozorňuje na možnost využití této ženské životní zkušenosti „*spojení s přírodou*“ a klade důraz na možnost žen představit svůj pohled (viz kapitola 3.4 *Environmentálně pozitivní přínosy ekofeminismu*). V tomto jiném pohledu vidí ekofeminismus naději na změnu vztahu muže a ženy, kultury a přírody a obecnou změnu dualistického přístupu (viz kapitola 3.3 *Dualismus a hierarchie*).

2.2.2 Environmentální kontext

(ekofeminismus & sociální ekologie, hlubinná ekologie a bioregionalismus)

*„Among other things, ecofeminism can be seen as a feminist rebellion within radical environmentalism.“*¹⁹

Nöel Sturgeon (1997: 31)

Pro přehlednost situace je důležité ekofeminismus zařadit také do širšího environmentálního kontextu, tak, jak bylo učiněno

¹⁸ Zde by se hodila námitka, že některé ekofeministky se ztotožňují i s druhým přístupem, takže toto dělení není úplně jednoznačné. Podrobněji se tomu věnuji v kapitole 3.1.2.

¹⁹ „Ekofeminismus může být mimo jiné vnímán jako feministická vzpoura v rámci radikálního environmentalismu.“

výše v případě feministického kontextu. McLaughtlin definuje pět větví radikálního environmentalismu, kterými jsou: lidsky orientovaný environmentalismus, sociální ekologie, hlubinná ekologie, ekofeminismus a bioregionalismus (in Mellor, 1997:131). Já jsem si vybrala tři z „nejbližších příbuzných“ ekofeminismu, kterými jsou sociální ekologie, hlubinná ekologie a bioregionalismus. V mé práci bohužel není místo se jednotlivými „příbuznými“ zabývat hlouběji, a proto spoléhám na obecnou znalost vybraných směrů a uvádím jen aspekty pro ekofeminismus zásadní.

Ekofeminismus a sociální ekologie

Z určitého úhlu pohledu by se dalo říct, že ekofeminismus se zrodil z podhoubí sociální ekologie. Jedna ze zakladatelek amerického ekofeminismu Ynestra King stála také u zrodu Institute for Social Ecology (ISE)²⁰ ve Vermontu, který byl založen Murrayem Bookchinem a Danem Chodorkoffem. Murray Bookchin byl zakladatelem sociální ekologie, myšlenkového směru, který měl obrovský vliv na celý vývoj environmentálního hnutí²¹. Jedna z hlavních Bookchinových myšlenek je: „...nadvláda člověka nad přírodou pramení ze skutečné nadvlády člověka nad člověkem“²² (1982:1). Řešení této nadvlády vidí sociální ekologie ve společnosti, která počítá s lidským měřítkem, je decentralizovaná a nehierarchická (Mellor, 1997:150). Podle těchto ukazatelů by měly být myšlenky sociální ekologie a ekofeminismu téměř ve shodě, ale ve skutečnosti to není tak jednoduché. Ekofeminismus zdůrazňuje problém nadvlády muže nad ženou jako základ lidské nadvlády nad přírodou.

²⁰ Institut pro sociální ekologii (založen 1974), název ponechávám v původním znění, neboť je takto obecně známý.

²¹ Zvláště radikálních environmentalistických skupin v USA, jako například EarthFirst! (Sturgeon, 1997: 41).

²² „... a very notion of the domination of nature by man stems from the very real domination of human by human“

Pro hlubší pochopení zásadnosti tohoto rozdílu je nutné, spolu se Sturgeon (1997: 32-40), vnímat celý rozpor ekofeminismu a sociální ekologie v kontextu environmentálního hnutí osmdesátých let v Americe. Ynestra King a další feministky, ekofeministky a mírové aktivistky pobývaly a vyučovaly²³ v 80. letech na Institute of Social Ecology a při té příležitosti probíhala živá debata mezi těmito feministkami, Bookchinem a dalšími. V této debatě se nejvíce diskutoval patriarchát a jeho podíl na sociální hierarchii, environmentálních problémech a jejich vzájemných vztazích. Ekofeministky Bookchinovi vyčítaly, že nikdy nezačlenil feministickou kritiku do své teorie sociální ekologie, což ve výsledku znamenalo, že se ekofeminismus proti této teorii postupně vymezil. Bookchin naproti tomu výrazně kritizoval spojení ekofeminismu s pohanskou spiritualitou a s tím spojený esencialismus raného ekofeminismu.

Celou tuto ekofeministicko - sociálně - ekologickou debatu naprosto zásadně ovlivnila kniha původně sociální ekofeministky Janet Biehl (1991) *Rethinking Ecofeminist Politics*. Biehl v ní rázně kritizuje ekofeminismus a distancuje se od něj. Hlavní kritika je zaměřena, stejně jako u Bookchina, na spojení ekofeminismu s feministickou spiritualitou a její využívání v politických akcích ekofeministek. Toto spojení, stejně jako celý ekofeminismus, naprosto odmítá, což je patrné například zde: „*samotné slovo ekofeminismus se stalo natolik zatížené svými iracionalismy, že ho již dále nelze považovat za slibný projekt.*“²⁴ (1991:5). Zde je důležité zmínit, že tato kniha vyvolala značnou kritiku ze strany ekofeministek pro zjednodušené a omezené vnímání ekofeminismu a nekritické přijímání konceptu západního vědění. Tuto kritiku vystihuje Sturgeon (1997:38) takto: „*Nejslabším místem*

²³ První ekofeministické kurzy byly vyučovány na IES Ynestrou King v roce 1978. (Sturgeon 1997: 32).

²⁴ „the very word of ecofeminism has become too tainted by its various irrationalisms that I no longer consider this a promising project“

charakteristiky ekofeminismu u Biehl je fakt, že záměrně opomíjí práci ekofeministek, které neodpovídají její charakteristice."²⁵ Ve skutečnosti se kniha Janet Biehl stala dobrým podkladem pro hojnou kritiku esencialismu v ekofeminismu. Ten se bohužel stal jakýmsi stigmatem ekofeminismu, bez ohledu na práce převážně sociálních ekofeministek (Karen J. Warren, Chaia Heller, Val Plumwood,...), které se nevymezují ani vůči feministické spiritualitě, ani vůči sociální ekologii, ale tvoří sociální ekofeminismus založený na tradici dekonstruktivismu.

Ekofeminismus a hlubinná ekologie

Dalším „blízkým příbuzným“ ekofeminismu je hlubinná ekologie²⁶, kterou definoval Arne Naess spolu s Billem Devallem, Georgem Sessionem a Warwickem Foxem. Jedním z hlavních témat hlubinné ekologie je kritika antropocentrismu a jeho destruktivního dopadu na přírodu. Řešení této situace vidí hlubinná ekologie v principu tzv. „rozšířeného Já“ (*„expanded Self“*), které na rozdíl od individualistického, egoistického já (*self*) zahrnuje ostatní bytosti a celou přírodu (Naess, 1996: 85-90). Díky tomuto ztotožnění se s celkem, neboli Foxovými slovy *„cosmological identification“*, člověk vnímá a prožívá přírodu jako součást sebe, což má zásadní vliv na to, jak se člověk k přírodě chová (Fox, 1989: 5-25).

Ekofeministická kritika hlubinné ekologie má hned několik cílů. První z nich je zcela zřejmý, je jím termín antropocentrismus (*„lidskostřednost“*). Ekofeministky předkládají podle nich výstižnější termín - androcentrismus, tedy *„mužskostřednost“*. S tím úzce souvisí jejich kritika onoho „egoistického já“, které je v souvislosti s vnímáním přírody a našeho místa v ní pravděpodobně jiné u žen a

²⁵ „But most blatantly unreliable about Biehl's portrayal of ecofeminism is her willful ignorance of the work of ecofeminist who do not fit her characterization.“

²⁶ I přesto, že znám Kohákovu (2002: 120-121) diskuzi o překladu Naessova pojmu „deep ecology“ a jeho názor, že správně je „hluboká“ ekologie, užívám překlad „hlubinná“, neboť se domnívám, že je tento pojem přeci jen více používaný.

u mužů, v závislosti na jejich jiné životní zkušenosti (Kheel 1990: 137). Ekofeministky silně zpochybňují jednoznačnost onoho hlubinně - ekologického jedince (*individual*), který je předkládán jako jakýsi ideál divokosti. Pozastavují se nad tím, zdali kategorie jako žena, tělesně postižený člověk, či člověk s dítětem by do onoho hlubinně ekologického ideálu spadaly. Na této myšlence ukazují, jak celá koncepce já, Já a jedince není u hlubinných ekologů podrobena sociálně konstruktivistické kritice (Mellor, 1997: 139). Kheel a s ní například i Val Plumwood (1997: 17) také upozorňují na nebezpečí hlubinné ekologie a jejího pojetí celku. Zdůrazňují zde hodnotu jednotlivce a riziko zneužití pojmu „celek“ jako nadřazeného onomu jednotlivci. Tuto pozici dobře vyjadřuje výzva Marti Kheel (1990: 136-7): *„Naše hlubinné, holistické vědomí propojenosti všeho živého musí být žitým vědomím, které zakoušíme ve vztahu k jednotlivým tvorům, stejně tak jako k celku.“*²⁷

Mezi ekofeminismem a hlubinnou ekologií proběhla, stejně jako v případě sociální ekologie, zajímavá debata²⁸. Na ekofeministickou kritiku hlubinné ekologie Warwick Fox (1989: 17-18) odpovídá smířlivě: nevidí problém mezi hlubinnou ekologií a ekofeminismem, neboť androcentrismus můžeme vnímat jako součást antropocentrismu. Naopak ospravedlňuje hlubinnou ekologii tvrzením, že antropocentrické kritika je obsáhlejší, hlubší než androcentrická (Mellor, 1997:142).

Podíváme-li se na celou debatu s odstupem, můžeme stále najít spoustu společných jmenovatelů ekofeminismu a hlubinné ekologie, jako například kritiku hodnot: dualismus, abstraktní racionalitu, atomismus, hierarchii. Ekofeminismus a hlubinná ekologie by se spolu s Michaellem L. Zimmermanem (1990: 154)

²⁷ „Our deep, holistic awareness of the interconnectedness of all of life must be a lived awareness that we experience in the relation to particular beings as well as the larger whole.“

²⁸ Proběhla i debata mezi hlubinnou a sociální ekologií. Škoda, že z této debaty byl ekofeminismus vyloučen (Mellor 1997: 134).

určitě shodly, že: „Žen, stejně tak jako muži byly poškozeny vlivem patriarchátu. To, co nyní mezi hlubinnými ekology a ekofeministkami potřebujeme, není nepřátelství a podezřívavost, ale spolupráce a důvěra.“²⁹

Ekofeminismus a bioregionalismus

Bioregionalismus je, jak bylo řečeno výše, jeden ze směrů radikálního environmentalismu. Je zásadně ovlivněn hlubinnou ekologií a spojen se jmény Peter Berg a Raymond Dasmann. Bioregionalismus je převážně americký směr a do obecného povědomí se dostal také díky environmentálnímu básníkovi Garymu Snyderovi³⁰. Základní myšlenkou je odpovědnost a vztah ke konkrétnímu místu, který vzniká tím, že člověk žije na onom místě s vědomím sítě vztahů, do kterých patří. Mezi důležité hodnoty, které bioregionalismus zastává, patří decentralizace moci i ekonomiky (Plant 1990: 157).

Mezi ekofeminismem a bioregionalismem neproběhla žádná zásadní debata, tak jako u předchozích dvou případů. Je to do jisté míry tím, že východiska ekofeminismu a bioregionalismu se nijak vzájemně nekříží. Právě naopak, mohou se doplňovat, což hezky vystihuje Judit Plant (1990:158) *„Bioregionalismus, který klade důraz na odlišné regionální kultury a identity úzce spjaté s jejich přirozeným prostředím, může dobře posloužit jako rámec, ve*

²⁹ „Women and men alike have been distorted by the effect of patriarchy. What we need now is cooperation and trust, not animosity and suspicion, between deep ecologists and ecofeminists.“

³⁰ Gary Snyder (1930) je slavný americký básník, tulák, environmentalista, zen budhista, ale i esejista. V roce 1985 se stal profesorem na Kalifornské univerzitě v Davisu. K vybraným, do češtiny přeložených dílům, patří: *Hory a řeky bez konce*. Praha: Maťa, 2007; *Praxe divočiny*. Praha: Maťa a Dharmagaia, 1999; *Místo v prostoru*. Praha: Maťa a Dharmagaia, 2002 a další. Za svou sbírku *Želví ostrov* (*Turtle Island*. New York: New Direction 1974) dostal Pulitzerovu cenu (Kulhánková 2008).

*kterém může plně rozvinout potenciál ekofeministická filosofie, a to jako součást praktického sociálního hnutí.*³¹

Ekofeministky nenásilně doplňují či rozšiřují bioregionalismus tím, když poukazují na to, že bioregionalismus je vlastně cesta k „ženské“, domácí sféře. Decentralizace moci znamená, že se opět soukromá ženská sféra a s ní spojené hodnoty více propojí s veřejnou mužskou, například ve formě zapojení žen a místních, „lokálních“ lidí do rozhodovacích procesů o prostředí, ve kterém žijí. Ekofeministky dále zdůrazňují, že pokud jejich každodenní „ženské“ zkušenosti znovu získají respekt, mohou velice dobře přispět k řešení každodenních „regionálních“ problémů (Plant, 1990).

Shrnutí

Všechny zmíněné směry se vzájemně ovlivňují, některé více, jiné méně. Celkovou výzvu ekofeminismu ostatním „environmentálním příbuzným“ bych shrnula v jejich důrazu na začlenění ženské perspektivy, či lépe řečeno feministické analýzy. Funkčnost této perspektivy může být patrná v jednoduchém zamyšlení nad známou ekologickou výzvou: *„Think globally, act locally“* („Mysli globálně, jednej lokálně“). Stačí jen nepřehlížet fakt, že jsou to právě ženy, kdo žije více lokálně, což má samozřejmě vliv na jejich životní zkušenost (Mellor, 1997: 25). Ukázat, že ženy mají díky své „jiné“ zkušenosti co říct nejen v environmentálních otázkách, je jedním z hlavních cílů ekofeminismu.

³¹ „Bioregionalism, with its emphasis on distinct regional cultures and identities strongly attached to their natural environments, may well be the kind of framework within which the philosophy of ecofeminism could realize its full potential as part of a practical social movement.“

2.3 Dělení ekofeminismu podle Kiczkové

Jak už bylo zmíněno výše, ekofeminismus, stejně jako feminismus, není jednotný myšlenkový směr. Proto existují různé systémy členění ekofeminismu. Já jsem si pro svou práci vybrala dělení ekofeminismu podle slovenské filozofky Zuzany Kiczkové³², neboť je považuji za nejprehlednější, nejvýstižnější a obsahuje důležitý kritický pohled. Samozřejmě se neomezují pouze na tento výklad, ale naopak snažím se přehledný systém Zuzany Kiczkové rozšířit o zajímavé souvislosti, definované jinými ekofeministickými filosofkami.

2.3.1 Radikální ekofeminismus

Radikální ekofeminismus je díky své radikalitě nejviditelnějším z ekofeministických proudů. Má tím pádem spoustu zásluh v otevření diskuse o ekofeministických tématech. Jedním z nejdůležitějších témat, které „radikálky“ otevřely, je **rehabilitace pojmu příroda**. Dívají se na přírodu jinak, než mechanistická věda.³³ Vychází to z jejich obdivu a zájmu o prastarou tradici uctívání ženských bohyně a oslavování Matky Přírody. Hezky to popisuje Carolyn Merchant (1990: 101): *„Radikální [eko]feminismus namísto toho oslavuje vztah mezi ženami a přírodou skrze oživení prastarých rituálů zaměřených na uctívání Bohyně, luny, zvířat a ženské plodnosti. Vize, ve které je příroda uctívána jako Matka a Bohyně, je pro mnoho ekofeministek zdrojem inspirace a síly. Spiritualita je vnímaná jako zdroj osobní a společenské změny.“*³⁴

³² Kiczková, Z: *Príroda: vzor žena?! Hľadanie alternativ v ekofemizme*. Bratislava, ASPEKT 1998.

³³ Viz.: Merchant (1980), Capra (2002).

³⁴ „Radical [eco]feminism instead celebrate the relationship between women and nature through the revival of ancient rituals centered on Goddess, the moon, animals, and the female reproductive system. A vision in which nature is held in esteem as mother and Goddess is a source of inspiration and empowerment for many ecofeminists. Spirituality is seen as a source of both personal and social change.“

Právě ono uctívání Matky Přírody a ženské spirituality, je pro radikální ekofeminismus naprosto typické a dodává mu sílu (viz také kapitola 3.1.2). S tím úzce souvisí jejich vnímání přírody jako složitého, hluboce propojeného systému, kterého jsme pouze součástí a ne dominantním prvkem. Nejen radikální ekofeministky³⁵ kladou obrovský důraz na hodnoty jako: celistvost, pluralismus a „radikální nondualitu“³⁶, které objevují právě v přírodě. Tyto hodnoty vnímají také jako ženské a v tom zdůrazňují propojenost ženy a přírody.

Další propojení ženy a přírody vidí radikální ekofeministky v útisku ze strany muže/kultury. Právě díky stejnému prožitku útlaku mohou právě ženy snáze chápat a měnit vztah k přírodě. Zde se dotýkáme prvního problému, který může nastat a který u radikálních ekofeministek často nastává. Tím, že radikální ekofeministky skrze svou podobnou zkušenost cítí potenciál přírodu pochopit, dostávají pocit, že ji mohou „pomoci“. Tuto pomoc pak často vidí v propagaci a posilování ženských hodnot jako jiného, nového přístupu k přírodě. Toto je ostatně obecný rys ekofeminismu jako takového. Problematičtější je ale přístup, k němuž právě radikální ekofeministky často inklinují, a to, že tyto jiné, nové (ženské) hodnoty jsou **lepší**. Přesně to ve své kritice vystihuje Kiczková (1998:141): *„Myslím si však, že „jiný“ zkušenostní horizont ženy automaticky neznamená „lepší“. Znamená jen možnost jinak se podívat na problémy, artikulovat to, co bylo umlčené, zneviditelněné, vyzdvihnout do popředí zanedbávané hodnoty.“*

Je velice důležité zdůraznit, že možnost **„artikulovat a zviditelnit zanedbávané hodnoty“** je podle mého názoru jedním ze zásadních posláních a náplní ekofeminismu. Současně ekofeminismus zdůrazňuje nondualitu a nehierarchičnost jako své

³⁵ také ekofeministky obecně.

³⁶ Viz.: Kiczková (1998: 143).

hlavní hodnoty, proto je označování některých hodnot za lepší a jiné za horší popřením určitého základního principu v ekofeminismu.

Na druhou stranu, radikální ekofeministky velice zajímavě reagují na argument feministek a některých ekofeministek ohledně spřízněnosti žen s přírodou. Tezi, že žena je vnímaná jako blíže přírodě a ona sama to přijímá a podporuje, což ji v konečném důsledku devaluje, je častý protiargument ze strany feministek, jako například Sherry Ortner³⁷. K tomu „radikálky“ namítají, že tato teze stále jen reprodukuje stereotypní vnímání kultury (muže) jako nadřazené přírodě (ženě), tedy dualisticky a hierarchicky. Radikální ekofeministky také upozorňují, že tento model je tolik typický pro západní kulturu a možná proto je v našem kulturním rámci stále tak silný a vlivný.

Radikální ekofeminismus má ještě jeden sporný bod, který úzce souvisí s esencialismem. Proti „univerzálnímu“ muži staví „univerzální“ ženu a velice často používá spojení „my“ ženy. Tato univerzalizace ženy jako „druhu“ je velice zavádějící, neboť stírá rozdíly mezi ženami z různých etnických, sociálních podmínek a jejich rozdílné životní zkušenosti (Kiczková, 1998: 145-7).

Na konec je ale důležité zmínit, že právě radikální ekofeministky byly iniciátorkami akcí jako např.: „Women's Pentagon Action“³⁸, kde několik stovek žen upletlo síť okolo Pentagonu, do které vplétaly mírové a ekologické vzkazy. Celá tato nenásilná demonstrace měla ukázat sílu ve spojení žen proti zbrojení, atomové hrozbě a ekologickým problémům. Tato a podobné nenásilné akce jsou jednou z cest, kterými radikální ekofeministky bojují proti tomu, co vnímají jako útlak ženy a přírody (Merchant, 1995: 152).

³⁷ Viz.: Sherry Ortner *Má se žena k muži jako příroda ke kultuře* (1998: 90-114).

³⁸ „Women's Pentagon Action“ (Ženská Pentagonská Akce) proběhla v listopadu 1980 a 1981 a účastnily se jí některé významné ekofeministky jako například: Ynestra King, Susan Griffin, Mary Daly (Sturgeon, 1997: 61-65; Mellor, 1997: 40-41).

2.3.2 Kulturní ekofeminismus

Kulturní ekofeministky přistupují k tématu z trochu jiného konce. Zamýšlejí se nad ženskými hodnotami, kterými podle nich jsou např.: altruismus, emocionalita, starostlivost a jiné. Tyto hodnoty kulturní ekofeministky vnímají jako kompatibilnější s ekologicky žádoucími hodnotami, směřujícími k šetrnějšímu a ohleduplnějšímu vztahu k přírodě a Zemi. Naproti tomu „mužské“ hodnoty, tedy: racionalita, soutěživost, bojovnost, důraz na výkon, konkurence, jsou vnímané jako přírodu spíše ohrožující. Všechny „mužské“ hodnoty současně společně spadají pod kategorii „účelové racionality“³⁹, tolik typické pro utváření a fungování moderní společnosti⁴⁰ (Kiczková, 1998: 147).

Zde opět narážíme na riziko zjednodušení situace na dualistický rozpor „racionalita“⁴¹ je špatná, „emocionalita“⁴² je dobrá a pokud je vzájemně nahradíme, zachráníme svět. Takto nastavená situace má ale několik různých dimenzí. Jednou z nich je konstrukce, nebo lépe řečeno dekonstrukce ženských a mužských hodnot. Je velice důležité si uvědomit, že to, co považujeme za „ženské“ a „mužské“ hodnoty, případně vlastnosti, je úzce spojené se společenským naladěním, historickou a mocenskou situací dané komunity a časovou dimenzí (Kiczková, 1998: 149, viz též podkapitola 2.2.1 *Feministický kontext*). Z toho vyplývá, že ony „ženské“ hodnoty přátelské k přírodě nemusí sdílet každá žena, respektive to neznamená, že každá žena je empatická a tuto svou vcítivost používá k záchraně přírody. A stejně tak to neznamená, že každý muž je bojovný a nedokáže se vcítit do žádné situace.

³⁹ Účelová (neboli instrumentální) racionalita je termín Maxe Webera a vyjadřuje zúžení rozumu na maximalizaci užitku (cíle i prostředky k jeho dosažení jsou při tom kulturně definovány) Keller (2004: 383).

⁴⁰ To znamená, že mají v současné společnosti velkou moc.

⁴¹ Případně další mužské hodnoty.

⁴² Případně další ženské hodnoty.

Při hlubším vhledu do tématu se ale ukáže, že v každé společnosti v určitém časovém období funguje něco jako soubor „ženských“ a „mužských“ vlastností/hodnot, které jsou všeobecně přijímané a svým způsobem ovlivňují každodenní „zkušenostní horizont“⁴³ jednotlivých žen a mužů dané společnosti. Díky tomu se zpětně dostáváme k tomu, že něco takového jako soubor „ženských“, resp. „mužských“ hodnot/vlastností existuje. Jiným rozměrem ale je, jak jsou které z nich upřednostňované či devalvované v dané společnosti a v daném čase. Případně proč? Zde se nám jako příklad dobře hodí citát Scheich (in Kiczková, 1998: 149): *že racionalizace a intelektualizace se projevuje i tím, že zpředmětněné vztahy moci se zdůvodňují jako přirozené, racionální a nevyhnutelné.* Daná citace nám tento problém ukazuje v obou jeho dimenzích a přidává k tomu ještě dimenzi mocenskou. Jako příklad si představme např.: *racionalitu* („muž“), která je v naší současné sociální situaci považovaná za hodnotu, tím získává moc, a současně se stává *přirozenou a nevyhnutelnou*, čímž opět nabývá na moci. Jak je to v tomto případě a s emocionalitou („žena“)? Je také považovaná za přirozenou, ale už není vnímaná jako velká hodnota a proto nezískává tolik moci. Takto a podobně se hodnoty snadno hierarchizují, což je předmětem kritiky nejen kulturních ekofeministek.

Když se po této krátké úvaze vrátíme k souboru „ženských“ a „mužských“ hodnot, tak, jak je vnímají kulturní ekofeministky, je nám jasné, že zde jistá hierarchie existuje. Kulturní ekofeministky vidí právě v této hierarchii ekologický problém. To potvrzuje Buckingham-Hatfield (2000: 35): *„Kulturní ekofeministky se pokoušejí tuto hierarchii zvrátit. Poukazují přitom na pozitivní stránky charakteristik, které byly dříve považovány za podřadné*

⁴³Používám termín Zuzany Kiczkové, je možné použít i termín gender.

[rozuměj ženské hodnoty] a zdůrazňují význam spojení žena-příroda pro přežití přírody."⁴⁴

Tak, jako radikální feministky, i kulturní feministky vidí značnou naději a posilu v návratu k pradávným rituálům oslavujícím ženu a přírodu jako plodivou sílu. Hodně se v těchto věcech angažují a také se samozřejmě účastní mírových demonstrací, jako byl např.: „Women's Pentagon Action“.⁴⁵

2.3.3 Sociální ekofeminismus

Sociální ekofeminismus je „nejumírněnějším“ směrem ekofeminismu. V centru jeho pozornosti stojí **etika starostlivosti**, která je vnímaná ne jako vlastnost, náležející jednomu biologickému pohlaví, ale jako činnost, aktivita, proces, který nese ekologicky žádoucí aspekty. *Etika starostlivosti* inklinuje k cykličnosti, nemá instrumentální charakter, nedá se lehko kvantitativně změřit a rezonuje s obrazem přírody, kterou je nutno chránit, mít k ní úctu a starat se o ni (Kiczková, 1998: 150, také kapitola 3.4).

Pro sociální ekofeminismus je zásadní, že úplně na začátku svého bádání dekonstruuje pojmy ženský a mužský, přičemž uznává, že v současném sociálním a historickém kontextu (chápej západní civilizace), se dá *etika starostlivosti* přiřadit více k ženské, soukromé sféře⁴⁶. Zde se dostáváme k dalšímu důležitému dělení, které sociální ekofeminismus zastává, a to je rozdělení na sféru soukromou - ženskou a veřejnou - mužskou. Tyto dvě sféry chápe jako rozdílné v organizaci života, kde v soukromé sféře převládá

⁴⁴ Cultural eco-feminists attempt to reverse this hierarchy, demonstrating the positive side of those characteristics previously held to be inferior and stressing the importance of women-nature links to the survival of nature.

⁴⁵ Viz též poznámka pod čarou 38.

⁴⁶ Kiczková (1998: 151) vysvětluje důvody sociálních ekofeministek takto: „Tvrdí, že nositelkami a spolutvůrkyněmi etiky starostlivosti jsou přeci jen ženy a zdůvodňují to tím, že muži ze sociálně-historického důvodu nemohli tento druh etiky rozvinout, kultivovat, ale museli ji odložit, protože oni sami vstupovali do struktur vlády a moci na veřejném poli a zároveň je utvářeli...“

etika starostlivosti, spolupráce, péče a ve sféře veřejné etika práva a konkurence.⁴⁷ Sociální ekofeminismus tvrdí, že veřejná sféra postupně ovládla a „přemohla“ sféru soukromou co do významu, moci a možnosti ovlivňovat chod věcí⁴⁸. Tím se opět vracíme k základní premise celého ekofeminismu, tedy hierarchii mezi ženským a mužským⁴⁹ a následně pak přírodou a kulturou/civilizací. V nedoceňování aktivit a činností spadajících do sféry soukromé vidí sociální ekofeministky ekologický problém (souvisí s kapitolou 3.2.2). Větší prosazení etiky starostlivosti totiž vnímají jako zásadní pro změnu přístupu k přírodě a environmentálním otázkám vůbec. Etika starostlivosti je i úhel pohledu, jak nazírat na svět⁵⁰. A aby se mohla více prosadit, je dle sociálních ekofeministek nutné jisté přehodnocení (Kiczková, 1998: 152): „*rehabilitovat význam pocitů a pokračovat v kritice racionalismu, který je potlačuje, držet se důsledně holistického chápání světa a vyhýbat se nástrahám jakéhokoli redukcionismu.*“

V souladu s těmito aspekty etika starostlivosti a s ní i sociální ekofeministky apelují na hodnoty jako decentralizaci, orientaci na regionální potřeby a lokální ekonomiky.⁵¹ Ještě lépe můžeme environmentální přínos *etiky starostlivosti* najít v jejích třech základních charakteristikách, které podle Kiczkové (1998: 153)

⁴⁷ Já toto dělení vnímám jako pomůcku pro jasnější pochopení fungování moci ve společnosti.

⁴⁸ Ekonomicky se tímto problémem zabývá například Hazel Hendersonová (1993: kapitola 5), která na příkladu trojposchodového dortu s polevou (Three Layer Cake with Icing) vysvětluje jak přírodní zdroje a neplacená práce (převážně ženská – starání se o děti, staré lidi, zajišťování chodu domácnosti) ale i sousedská výpomoc a další dobrovolné aktivity dotují oficiální, penězy ovládanou veřejnou sféru, která se dá změřit například měřítkem HDP. Mluví o tom v souvislosti s environmentálně negativními dopady externalit.

⁴⁹ Resp.: soukromým a veřejným.

⁵⁰ Souvisí s myšlenkami Fritjofa Capry, které prezentuje hlavně v knize *Bod obratu: věda, společnost a nová kultura*. 2002.

⁵¹ Těmto tématům se věnuje Schumacher ve své knize *Malé je milé, aneb, Ekonomie, která by počítala i s člověkem*. Brno: Doplněk, 2000. Dále Hazel Hendersonová ve svých knihách, například *Paradigms in progress: life beyond economics*. London: Admantine Press, 1993. Ale také Naďa Johanisová ve své nové knize „*Kde peníze jsou služebním, nikoliv pánem. Výpravy za ekonomikou přátelskou přírodě a člověku.*“ Volary: Stehlík, 2008.

tvoří: senzitivita na kontext, orientace na vztahy, zahrnutí pocitů, což nás zpětně odkazuje k celistvému přístupu ke světu jako hlavní ekofeministické hodnoty (také kapitola 3.4).

Na závěr je nutné ještě připomenout, jak se sociální ekofeminismus inspiroje sociální ekologií (kapitola 2.2.2), zvláště základní myšlenkou, že nadvláda nad přírodou pramení z nadvlády člověka nad člověkem. Z této myšlenky, se sociální ekofeministky soustřeďují na otázku nadvlády muže nad ženou, současně se na ni ale neomezují a vnímají všechny druhy nadvlády jako základ problému dominance člověka nad přírodou. Osvobození ženy pak vnímají jako cestu pro osvobození přírody, ale kladou velký důraz na zrušení všech druhů nadvlády. Zde se sociální ekofeminismus spolu s Bookchinovou sociální ekologií blíží k anarchismu, ale také zde tím pádem nalézáme přesahy do sociálních a lidskoprávních témat.

2.3.4 Shrnutí a rozšíření

Na tomto místě je nutné poznamenat, že dělení podle Zuzany Kiczkové je jen jednou z možností, jak se na celý ekofeminismus podívat a nějakým způsobem si jej zpřehlednit. Také proto jsem tento přístup zvolila a zařadila do své práce. Pro úplnost bych ale ráda upozornila i na jiné přístupy.

Například anglická feministická ekonomka a ekofeministka Mary Mellor (1997) přistupuje k ekofeminismu z úplně opačného konce a vnímá ho jako velice variabilní a různorodý směr, ale natolik provázaný, že jej nelze (nechce) rozdělovat. Mellor (1997: 46) říká: *„Přestože odlišuji mezi ekofeminismem založeným na radikálním/kulturním/spirituálním feminismu a sociálně konstruktivistický přístupem založeným na socialistickém a materialistickém ekofeminismu, nemyslím si, že by škatulkování*

ekofeminismu či ekofeministek bylo zvlášť přínosné."⁵² Z tohoto důvodu Mellor vysvětluje a popisuje ekofeminismus chronologicky a ne tematicky.

V citátu Mary Mellor jsme narazili ještě na několik dalších pojmů, které Kiczková úplně nezahrnuje. Prvním z nich je možnost rozdělení ekofeminismu pouze na dvě velké skupiny. Z mého pohledu vystižněji na: radikální, kulturní a spirituální oproti sociálnímu a socialistickému. Toto dělení je v něčem samozřejmě jednodušší, ale současně stírá jisté rozdíly, například spojením sociálního a socialistického ekofeminismu. Jelikož Kiczková ve svém dělení pojem socialistický ekofeminismus vůbec nezařazuje, ráda bych se o něm na tomto místě zmínila.

Socialistický ekofeminismus, jak ho popisuje Carolyn Merchant (1995: 15), vychází ze socialismu, konkrétně z Engelse a hlavní východiska vidí v konceptech produkce, reprodukce, ekologie, udržitelnosti a v roli žen v nich. Socialistické ekofeministky tvrdí, že v současném kapitalismu muži dominují sféře produkce a ženy sféře reprodukce (souvisejí s kapitolou 3.2.2). Takovéto rozdělení však nebylo vždy. Socialistické ekofeministky se zde odvolávají na minulost nebo k příkladu původních národů, kde ženy obstarávají jídlo, oblečení, dřevo na oheň apod. Tím, jak se v průmyslovém světě vše mechanizovalo a např. zemědělství jako celek se stalo doménou mužů, změnily se i pozice a role v oblastech produkce a reprodukce. Socialistické ekofeministky poukazují na současný, opět hierarchický, vztah, který mezi sférami produkce a reprodukce existuje.⁵³ Podřízenost sféry reprodukce jako ženské

⁵² „Although I have made the distinction between affinity ecofeminism based on radical/cultural/spiritual feminism and a social constructionist approach based broadly on socialist/materialist ecofeminism both here and elsewhere, I do not think it is helpful to try pigeon-hole ecofeminists or ecofeminism.”

⁵³ Merchant (1995: 16) „V rámci industriálního kapitalismu je reprodukce podřízená produkci.” „Under industrial capitalism, reproduction is subordinate to production.”

domény vnímají socialistické ekofeministky i v moderních technologiích, jako jsou hormonální metody antikoncepce, možnosti zjišťování pohlaví plodu a metody asistované reprodukce (také kapitola 3.2.2). Nebrání se samozřejmě těmto metodám jako takovým, ale důrazně upozorňují na jejich mocenský potenciál, který vede například k tomu, že v rozvojových zemích se díky možnosti určování pohlaví nenarozeného dítěte uskutečňuje 9 potratů na 10 ženských plodů⁵⁴ (Merchant, 1995: 18); (Mies, 1993: 193-194). Socialistické ekofeministky vidí východisko v nastavení rovnováhy mezi sférou produkce a reprodukce. Merchant (1995: 17) to shrnuje takto: „*Udržitelnost spočívá v zachování ekologicko-produkčně-reprodukční rovnováhy mezi lidmi a přírodou – záchrana kvality všeho živého.*“⁵⁵

Je zřejmé, že ekofeminismus má opravdu mnoho podob a úhlů pohledů, je provázaný a jednotlivé autorky (autoři) často balancují na pomezí dvou i více podskupin ekofeminismu. Aplikujeme-li ale ekofeministický přístup na samotné členění ekofeminismu, je vše v pořádku, neboť pluralita a provázanost jsou přeci jen základní ekofeministické hodnoty.

⁵⁴ Maria Mies věnuje této problematice celou kapitolu ve společné knize s Vandanou Shivou *Ecofeminism*. London, Zed Books: 1993.

⁵⁵ „*Sustainability is the maintenance of an ecological-productive-reproductive balance between humans and nature – the perpetuation of quality of all life.*“

3. Důležitá témata, která ekofeminismus řeší, a co z toho vyplývá

Na začátek této kapitoly, kterou považuji za stěžejní část mé práce, bych ráda vysvětlila několik svých postřehů, které ve mě díky psaní této práce vykrytalizovaly. Jsem přesvědčena, že se tyto zkušenosti a postřehy zrodily právě díky tématu mé práce. Jeden z mých postřehů se týká struktury hlavní kapitoly (č. 3), kterou se snažím uspořádat na základě pravidel obecně přijímaného vědeckého textu. Snažím se chronologicky a postupně seřazovat myšlenky, aby byly pro čtenáře srozumitelné a splňovaly požadavky logicky konzistentního vědeckého textu. Jelikož hlavní část této kapitoly pojednává o nehierarchii a nedualitě, odkazuje na kontextuální myšlení a chápání reality, začínám si uvědomovat, že právě struktura vědeckého textu, alespoň v mém chápání tohoto pojmu, do jisté míry velice lineární a hierarchická, mi brání srozumitelně vysvětlit myšlenky, které jsou těsně propojené, ba přímo propletené. Proto bych čtenáře ráda upozornila na to, že podkapitoly hlavní kapitoly spolu velice úzce souvisí. Zpočátku se může zdát, že jednotlivé podkapitoly samy o sobě nedávají smysl, což čtenáře může mást, ale jako celek by měly být srozumitelné.

Nyní se pokusím nastínit celkový koncept této kapitoly. Ze začátku se budu zabývat historickým vývojem vztahu ženy a přírody, především v kontextu západní historie. Po obecném nastínění tohoto vývoje přiblížím ekofeministické přístupy k tomuto vztahu. Pro větší přehlednost mi bude oporou dělení ekofeministických přístupů ke vztahu ženy a přírody podle Noël Sturgeon (1997). V další části představím současnou feministickou epistemologii, kterou vnímám jako potřebnou oporu k posílení

ekofeministické kritiky dualismu a hierarchie, ale také jako rozšíření úrovně této kritiky. Následovat bude ekofeministická diskuze o environmentálních souvislostech ženských životních zkušeností a jejich obrazu ve společnosti, podpořena feministickým kritickým pohledem, ve které vycházím z mnoha ekofeministických autorek. V závěru této části kapitoly se ještě zastavím u tématu sociální konstrukce přírody s pohledu ekofeminismu.

Druhá část kapitoly je věnovaná hlavnímu tématu mé práce, tedy kritice dualismu a hierarchie. Opět se snažím vycházet z již formulovaného systému této kritiky, kterým je v mém případě koncept ekofeministické filozofky Karen Warren (2000), zvaný *Represivní pojmový systém*. Negativní vlivy dualismu a hierarchie se pokusím ukázat na příkladu vědecké revoluce a jejího vlivu na vnímání ženy a přírody. K hlavní ekofeministické kritice, založené na konceptu Karen Warren, přidám pohled Carolyn Merchant (1980) a doplním i feministickou kritikou, tak, abych ukázala environmentální dopady plynoucí z dualismu a hierarchie. Poslední část kapitoly věnuji pozitivním přínosům odstranění hierarchie a dualismu, které ekofeminismus nabízí.

3.1. VZTAH: žena x příroda v kontextu západní historie

„Woman is like the earth and all elements and in this sence she may be considered a matrix, she is the tree which grows in the earth and the child is like the fruit born of tree.... Woman is the image of the tree. Just as the earth, its fruits, and the elements are created for the sake of the tree and in order to sustain it, so the members of woman, all her qualities, and her whole nature exist for the sake of her matrix, her womb... And yet woman in her own way is also a field of the earth and not at all different from it. She replaces it, so to speak, she is the field and the garden mold in which

the child is sown and planted."⁵⁶
(Paracelsus in Merchant 1980: 26-7)

3.1.1 Historický vývoj

Spojení ženy a přírody je v naší kultuře, jazyku a historii obsaženo od nepaměti. Jelikož je toto spojení pro ekofeminismus jedním z ústředních témat, ráda bych se podívala detailněji na jeho historicko-kulturní vývoj. Naprosto zásadní náhled na historické vnímání vztahu ženy a přírody nám představuje Carolyn Merchant. Merchant (1980) ve své převratné knize *The Death of Nature* ukazuje především ambivalentnost a proměny vnímání ženy a s ní i přírody a naopak v historickém kontextu. Celá škála tohoto vývoje se dá jednoduše vystihnout spojením od Bohyně k čarodějnici.

Pohled Carolyn Merchant je převratný hlavně z hlediska environmentálních souvislostí historického vývoje vnímání vztahu ženy a přírody, většina ostatních ekofeministek z Merchant vychází a z toho důvodu i já tento podhled používám v této podkapitole jako stěžejní. Jsem si vědoma existence i jiných pohledů na vnímání vztahu ženy a přírody (viz kapitola 2.2.1 *Feministický kontext*), ale ty nepovažuji v kontextu ekofeminismu za tolik přínosné, proto se jimi zaobírám jen okrajově.

Pokud chceme zkoumat historické vnímání vztahu ženy a přírody chronologicky, musíme se vrátit do prehistorie. Tímto obdobím se zabývá známá archeoložka Marija Gimbutas. V jedné ze svých knih *„The Language of the Goddess“* (1989), ve kterých zkoumá neolitickou symboliku v závislosti na uspořádání neolitické společnosti, poukazuje také mimo jiné na pevný symbolický vztah ženy a přírody. Spojení ženy a přírody vidí Gimbutas hlavně

⁵⁶ „Žena je jako země a všechny živly a v tomto smyslu může být vnímaná jako živná půda. Je stromem, který vyrůstá ze země a dítě je jako ovoce zrozené ze stromu.... Žena je obrazem stromu. Stejně tak jako v případě země, jejího ovoce a živlů, které jsou stvořeny kvůli stromu a jeho obživě, tak jednotlivá žena, všechny její kvality a celá její podstata existuje kvůli její plodnosti, děloze ... A přesto je žena svým způsobem také polem a nijak se od něj neliší. Dá se říci, že ho zastupuje, je polem i zahradou, půdou ve které je dítě zaseto, zasazeno.“

v podobnosti jejich mateřské, plodné funkce: „...*jak si etnologové už dlouho uvědomují, preindustriální zemědělské obřady znázorňovaly konkrétní mystické spojení mezi úrodností země a plodností ženy. Ve všech evropských jazycích je země ženského rodu.*“⁵⁷ (Gimbutas, 1989: 141). Toto spojení se pak táhne celou historií především v symbolice Matky Přírody. Gimbutas (1989: 141) ve své knize upozorňuje také na to, že prehistorické vnímání přírody se neomezuje pouze na spojení s matkou v pozitivním, produktivním slova smyslu, ale také s matkou Smrti (Mother of the Death), tedy destruktivním, zanikajícím principem⁵⁸.

Celkově je podle Gimbutas (1989: 316) v neolitu život chápán jako neustálá transformace, jako rytmické změny mezi stvořením a zanikáním. Princip neustálé obnovy přírody nám Gimbutas ukazuje právě na vzájemné symbolice a propojenosti ženy a přírody. Příkladem může být symbolika životního cyklu, znázorňovaná podle Gimbutas (1989: 316) fázemi měsíce: *dorůstání* - *úplněk* - *ubývání*, třemi podobami bohyně: *dívkou* (maiden) - *nymfou* (nymph) ve smyslu mladé ženy - *bábou* (crone) ve smyslu staré ženy a procesy jako *život dávající* (life-giving) - *život beroucí* (death-giving) a *transformace*, nebo ještě jinak *vznikání* (rising) - *zanikání* (dying) - *sebeobnovování* (self-renewing).⁵⁹

Toto vnímání zde zmiňuji, neboť je na něm vidět důležitý princip cykličnosti, který je podle Gimbutas typický pro prehistorické období, kde je úzce spjatý se symbolickým vnímáním vztahu ženy a přírody⁶⁰. Cykličnost je environmentálně zajímavá proto, že je

⁵⁷ „... the fact, long accepted by ethnologists, that preindustrial agricultural rites show a very definite mystical connection between the fertility of the soil and the creative force of woman. In all European languages, the Earth is feminine.“

⁵⁸ Spojování bohyně s plodností i destrukcí, jako základními životními principy v prehistorickém období potvrzují i Renzetti a Curran (2003: 422, 426).

⁵⁹ Podobně to vystihuje Blanka Čapková Knotková (2008: 9), která se zabývá obrazem ženství v náboženských kulturách takto: „*matriarchálních kultů plodnosti, spojených s ideou vegetačního cyklu jako opakujícího se [cyklického] modelu života světa i jedince.*“

⁶⁰ Další zajímavé spojení můžeme vidět v principech cykličnosti a hierarchie, viz kapitola 3.3.

myšlenkovým základem environmentálně příznivých procesů, jako například recyklace, znovuvyužívání zdrojů a podobně⁶¹. Tento pozitivní environmentální význam cykličnosti a jejího symbolického vztahu s ženou a přírodou zdůrazňují především radikální a kulturní ekofeministky. Tvrdí, že ženy právě díky svému osobnímu prožitku ženských cyklických procesů, jako je například menstruační cyklus (viz též kapitoly 2.3.1, 2.3.2 a 3.1.2), mohou lépe porozumět a současně aplikovat cykličnost v environmentálních snahách.

Spojení Matka Příroda a její symbolické propojení s matkou, ženou, se táhne celou historií. Další důležité environmentální souvislosti spojení ženy s přírodou vidíme ve středověku. Podle Merchant (1980: 29-41) je i ve středověku stále silný obraz přírody jako pečující matky, a tedy jako něčeho posvátného. Díky tomuto vnímání přírody nastává ve středověku etický (ze současného pohledu spíše environmentální) problém v oblasti hornictví a těžby. Těžba je vnímána jako něco negativního ve smyslu narušení, ublížení oné posvátné živé bytosti Zemi, Matce Přírodě (Merchant 1980:3-4)⁶². Až velká změna ve vnímání přírody jako něčeho posvátného, kterou nastolila vědecká revoluce, změnila celkový přístup k přírodě, a tím i k ženě.

Zde bych se ještě na chvíli zastavila a podívala se blížeji na středověký pohled na ženu a přírodu. Jak píše Merchant (1980), Eisler (1990) a Bovenschen (1994), středověk, přesněji 13. až 16. století,⁶³ jsou v Evropě ve znamení procesů s čarodějnicemi⁶⁴. Tyto procesy nejsou v klasických historických textech příliš často podrobně rozebírány (Bovenschen 1994: 9), což vzhledem k množství žen, které byly týrány nebo upalovány inkvizicí, je

⁶¹ Recyklace a znovuvyužití je opět inspirováno běžnými přírodními ději, typickým příkladem je kompost.

⁶² O posvátnosti země a jejího narušení hornictvím pojednává také Eliade (2000) v kapitole 5.

⁶³ Některé prameny uvádějí až 18. století. (Bovenschen 1994, Barstow 1994)

⁶⁴ V těchto procesech byli upalováni i muži, používám pouze čarodějnice z důvodu mého kontextu a obecné známosti spojení „procesy s čarodějnicemi“.

poněkud zarážející.⁶⁵ Počty těchto žen se podle Marchant (1980: 138) pohybují okolo stovek tisíc, podle Zilboorg (in Eisler, 1990: 185) až kolem miliónů.⁶⁶ Merchant (1980: 127) hezky vystihuje, že zřejmě nebezpečí čarodějnictví je dáváno právě do souvislosti s podobností ženy a přírody: *„Obraz přírody i ženy byl dvojaký. Panenská nymfa nabízela mír a klid, matka země výživu a plodnost, ale příroda zároveň přinášela mor, hladomor a přírodní pohromy. Podobně žena byla zároveň pannou i čarodějnici; renesanční trubadúři ji stavěli na piedestal, a inkvizitoři ji upalovali na hranici. Čarodějnice byla symbolem krutosti přírody, přivolávala bouře, způsobovala nemoci, ničila sklizeň, ničila generace, zabíjela nemluvňata. Neukázněná žena, stejně jako chaotická příroda, musela být kontrolována.“*⁶⁷ Toto hluboké spojení ženy a přírody v očích středověku je vnímáno jako nebezpečné. Žena, která je vnímána jako čarodějnice,⁶⁸ je jednoznačně nebezpečná⁶⁹. Zajímavé je, jak velké množství žen bylo v tomto konkrétním historickém období označováno za čarodějnice. Jak je možné, že předtím, ani potom, se jich tolik nevyskytovalo?

Jedno z vysvětlení přináší Barbara Ehrenreichová a Deirdre Englishová (in Eisler, 1990: 185-6), které tvrdí, že je zde několik

⁶⁵ Je nutné uvést, že i muži byli týráni a upalováni v těchto procesech, jejich množství bylo daleko nižší (Renzetti a Curran, 2003: 427).

⁶⁶ Počty umučených čarodějnic se v literatuře značně liší Renzetti a Curran (2003: 427) uvádějí, že v období 15.-18. století bylo umučeno mezi milionem a půl a 9 miliony lidí z čehož 80% byly ženy.

⁶⁷ „The image of both nature and woman were two-sided. The virgin nymph offered peace and serenity, the earth mother nurture and fertility, but nature also brought plagues, femines, and tempests. Similarly, woman was both virgine and witch: the Renaissance courtly lover placed her on a pedestal; the inquisitors burned her at the stake. The witch, symbol of the violence of nature, raised storms, caused illness, destroyed crops, obstructed generation, and killed infants. Disorderly woman, like chaotic nature, needed to be controlled.“

⁶⁸ Všimněme si negativního nádechu, které slovo čarodějnice v českém jazyce má. V Anglickém jazyce je čarodějnice witch, což vzniklo spojením „wise one“ – moudrá žena (Renzetti, Curran, 2003: 426).

⁶⁹ Blanka Čapková Knotková (2008: 11) vysvětluje strach s žen-čarodějnic takto: *„Typ čarodějnice navazuje na archaické mýty; může personifikovat obraz chaosu [symbolika ženského lůna jako „děsivé cizosti“ či „vaginy denaty“], vrací se k mytologickému obrazu všemocné matriarchální ženské moci v její ničivé podobě [hinduistická Kálí]...“*

důvodů, které nutí muže upevnit svou moc tím, že plánovaně oslabí svého nepřítele, v tomto případě ženu. Autorky tuto tezi ukazují na konkrétních případech, například ve 13. století si církev začala vychovávat své lékaře, kteří začali soutěžit na tehdejší „lékařském trhu“ s „vědmami-kořenářkami“⁷⁰. Bylo velice jednoduché tyto „vědmy“ označit za čarodějnice a tímto se jich zbavit jako konkurence⁷¹. Dalším důvodem byl strach z „hříšné“ ženské sexuality, kterou církev zhodnotila jako „obcování s ďáblem“ a která byla jasně morálně odsouzena⁷². Tento soud byl nekompromisní a ve své úplnosti požadoval po ženách téměř totální asexualitu⁷³. Díky morálnímu odsouzení jakékoli formy ženské sexuality bylo pak velice jednoduché kontrolovat ženy, neboť za „hříšnou sexualitu“⁷⁴ může být považováno téměř cokoli (Eisler, 1990: 186, také Kiczková, 1998: 112).

Jak už bylo předestřeno výše, velkou změnou v pohledu na ženu a přírodu byla vědecká revoluce. Toto téma je také klíčovým tématem již zmiňované knihy Carolyn Merchant (1980) *The Death of Nature*. Marchant podrobně popisuje postupnou změnu pohledu na ženu a přírodu v kontextu vědecké revoluce. Původní pohled, i když byl v minulosti ambivalentní, byl stále živý. Žena i příroda v něm byly živé bytosti, i když obojetné – dobré i zlé. Vědecká revoluce ale změnila tento pohled dokonale tím, že učinila přírodu

⁷⁰ Také Bovenschen (1994: 13) upozorňuje, že lidové léčení bylo původně doménou žen.

⁷¹ Problému ženské a mužské práce je věnována část kapitoly 3.2.2 *Ekofeministické souvislosti*.

⁷² Jedním z důvodů této kontroly a morálního odsouzení je podle Čapkové Knotkové (2008: 8) i to že: „Je-li [kultura] patriarchální a patrilineární, plyne z toho i akcent na důslednou kontrolu ženské sexuality, aby nemohlo být zpochybněno otcovství.“

⁷³ Bovenschen (1994: 13) upozorňuje na křesťanskou postavu Marie, která je „obrazem čistoty, desexualizované duchovní ženy.“

⁷⁴ Bovenschen (1994: 10) to vystihuje takto: „Středobodem téměř všech sexuálně-teologických traktátů od dob *Kladiva na čarodějnice* – jak těch, které přikazují ženě aby se podřídila měšťanskému pořádku, tak i těch, které vidí v ženě smyslnost udržovanou v šachu – je implicitní, většinou s jasným důrazem přednesené tvrzení, že nebezpečí, které vychází ze ženy a jediná moc, kterou může žena prakticky vykonávat, spočívá v její destruktivní sexualitě.“

mrtvou. Začalo to postupně, například tím, když: „Koperník odsunul ženskou zemi z centra vesmíru a nahradil ji mužským sluncem”.⁷⁵ (Marchant, 1980: 128). Tento posun změnil docela zásadně celkový náhled na skutečnost, neboť pokud je „ženská země odsunuta z centra vesmíru”, tak samozřejmě přestává mít takovou moc, případně postupně umírá. Pokud se s touto změnou ještě spojí tehdejší převládající protestantský názor⁷⁶ (zastupovaný např.: Johnem Lockem, Johnem Calvinem, The New England Puritans), že Bůh ospravedlňuje, nebo lépe řečeno vyzývá člověka k dominanci nad přírodou, tak je zřejmé, že změna postavení přírody (ženy) je obrovská a dala by se také nazvat pádem, smrtí (1980: 131).⁷⁷

V této historické době probíhá celková proměna vnímání přírody a kultury v závislosti na objevování nových zemí a s nimi i domorodých obyvatel (Kiczková, 1998: 111). Domorodci jsou zpočátku popisováni jako milí a mírumilovní, ale tento obraz se postupně mění na „divoké, primitivní, líné, zvířecí psance... téměř nelidské a zcela neznalé civilizovanosti, umění a náboženství”⁷⁸ (Merchant, 1980: 132) Tento pohled na domorodé kultury počítá s naší kulturou jako normou pro porovnávání, ze kterého domorodci vyjdou jako podřadní. Jejich podřadnost se v našich očích úzce pojí s jejich blízkostí k přírodě, což má pak dále dopad na celkové vnímání a hodnocení přírody (ženy) jako podřadné - tento princip

⁷⁵ „Copernicus displaced the female earth from the centre of the cosmos and replaced it by the masculine sun”.

⁷⁶ Nutně zde čtenáře/ky napadá, že křesťanství celkově mělo velký podíl na formování pohledu na vztah ženy a přírody, což je bezesporu pravda. Domnívám se ale, že křesťanství v zásadě podporovalo základní principy, které tento vztah formovaly a které se snažím rozebírat ve své práci. Jistě by bylo možné tomuto tématu věnovat celou práci, neboť je velice obsáhlé. Já se proto snažím do tohoto tématu příliš nezabíhat, abych jej zbytečně nezjednodušovala. Příklady používám pouze v obecně kulturně historické rovině. U nás se tomuto tématu částečně věnuje feministická teoložka Jana Opočenská (in Blanka Čapková Knotková, 2008).

⁷⁷ O souvislostech protestantské etiky a panského postoje člověka k přírodě mluví i paní profesorka Librová (2003) ve *Vlažných a váhavých*.

⁷⁸ „wild, savage, slothful, and brutish outlaws....little of humanity and ignorant of civility, of arts, of religion.”

funguje obousměrně⁷⁹. Spojení mezi ženou, přírodou a domorodými lidmi a jejich podřadné postavení se posléze táhne dále historií.⁸⁰

Vědecká revoluce jde však ještě hlouběji a původně organicky chápaný svět mění na svět mechanický. Celou přírodu začíná vnímat jako stroj, mechanismus. Tento stav Merchant (1980: 193) nazývá onou „*Smrtí Přírody*“.

„Odstranění animistického a organického pojetí kosmu znamenalo smrt přírody – což byl nejdalekosáhlejší důsledek vědecké revoluce. Vzhledem k tomu, že příroda začala být chápána jako systém mrtvých, nehybných částic, které se pohybovaly na základě vnějších, nikoliv vnitřních sil, manipulace přírody mohla být ospravedlněna mechanistickým rámcem. Tento konceptuální rámec hodnot založených na moci byl navíc plně kompatibilní s kapitalismem.“⁸¹

Podrobně se souvislostem a dopadům vědecké revoluce budu věnovat v kapitole o hierarchii a dualismu (3.3.). V této kapitole bych se ještě ráda věnovala ekofeministickému pohledu na vývoj vnímání vztahu ženy a přírody.

⁷⁹ Snižující se sociální hodnota (status) přírody v období vědecké revoluce působí na hodnocení domorodých obyvatel jako podřadných a současně hodnocení domorodých obyvatel jako méně civilizovaných, tedy blíže přírodě, což zpětně vytváří nižší status přírody (ženy).

⁸⁰ O tomto pojednává také tematické číslo *Whose Common Future* časopisu *The Ecologist* 1992.

⁸¹ „The removal of animistic, organic assumptions about the cosmos constituted the death of nature – the most far-reaching effect of the Scientific Revolution. Because nature was now viewed as a system of dead, inert particles moved by external, rather than inherent forces, the mechanistical framework itself could legitimate the manipulation of nature. Moreover, as a conceptual framework of values based on power, fully compatible with the directions taken by commercial capitalism.“

3.1.2 Ekofeministické přístupy ke vztahu ženy a přírody⁸²

„Women and nature have been thrown into an alliance“⁸³

(Val Plumwood in Mary Mellor, 1997:58)

Jak už bylo zmíněno několikrát v této práci, jedním z hlavních cílů ekofeminismu je upozornit na problém společného podřízeného postavení ženy a přírody. V předchozí podkapitole jsem se snažila ukázat, jak se toto spojení historicky vyvíjelo v rámci evropského kontextu a co z toho vyplývalo pro vnímání vztahu ženy a přírody. Samotný ekofeminismus není ve vnímání vztahu ženy a přírody jednotný, právě naopak. Jednotlivé ekofeministické směry se liší v tom, jaké důsledky a případné environmentální souvislosti ze vztahu žen a přírody vyvozují. Nechci se zpětně vracet k rozdělování jednotlivých ekofeminismů⁸⁴, ale pro větší přehlednost, zde uvádím různé ekofeministické přístupy k tomuto vztahu podle dělení americké profesorky ženských studií Noë Sturgeon. Sturgeon (1997: 28-29) rozděluje tyto přístupy do pěti základních kategorií, a to:

1. Patriarchát staví ženu a přírodu na roveň, tím pádem je k pochopení environmentálních problémů nutná feministická analýza.
2. Efektivní porozumění ženské podřízenosti v západní kultuře potřebuje environmentální analýzu.
3. Speciální vztah mezi ženou a přírodou je dán převážným podílem žen na zemědělství a domácích pracích.
4. Žena je blíže přírodě díky svým biologickým funkcím - menstruaci, kojení, porodu.

⁸² Tři různé feministické pohledy na vztah ženy a přírody jsou popsány v kapitole 2.2.1 *Feministický kontext*.

⁸³ „Ženy a příroda byly svedeny do vzájemného spojení.“

⁸⁴ Viz celá kapitola 2.3 *Dělení ekofeminismu*.

5. Žena je spojena s přírodou na základě feministické spirituality⁸⁵, spojené s uctíváním ženských bohyní.

Z předchozího odstavce jasně vyplývá, že jednotlivé ekofeministické přístupy mohou být i protichůdné, to však stále neznamená, že by tyto přístupy proti sobě bojovaly, spíše naopak, některé ekofeministky v sobě spojují i několik různých přístupů. Podívejme se tedy blíže na ony konkrétní přístupy, neboť v nich můžeme vysledovat celou síť zásadních ekofeministických myšlenek.

První dva přístupy jsou obecné pohledy na daný problém – podřízené postavení žen a přírody, ale z opačných stran. První přístup klade důraz na nutnost feministické analýzy vztahu ženy a přírody, jelikož stojí na tvrzení, že pokud bude využívána příroda, tak bude využívána i žena a naopak. Tvrdí, že feministická analýza může odhalit původ a souvislosti tohoto vztahu, čímž se pak tento vztah dá nazírat z jiného pohledu a díky tomu i měnit. Průkopnicí tohoto přístupu je právě Carolyn Merchant. Ale jak píše Kiczková (1998: 114), Merchant svým dílem vlastně přesáhla feministickou analýzu, a proto její *The Death of Nature* hluboce ovlivnil i jiné směry environmentálního myšlení. Například amerického environmentálního myslitele Fritjofa Capru, který se ve svých knihách, zaměřených na změny paradigmatu v současné vědě, inspiroval jejím pohledem na historii. Capra popisuje ve své knize *Uncommon Wisdom: Conversation with Remarkable People* (1987: 248), jak si díky Merchant poprvé uvědomil, jaký vliv měl Francis Bacon na mechanistické vnímání světa a jeho souvislost s patriarchálním

⁸⁵ Renzetti a Curran (2003: 450) popisují feministickou spiritualitu takto: „Podle feministek je dualistický model modelem nadvlády, protože rozděluje skutečnost do dvou rovin, z nichž jedna je nadřazená a jedna podřízená. Feministky oproti tomu zdůrazňují jednotu ducha a přírody a za zdroj spirituality považují zkušenost.“

systémem kultury, který staví ženy a přírodu do podřadného postavení.

Druhý přístup je opačný jen částečně. Tento přístup (Sturgeon, 1997:28) vychází z představy, že environmentální analýza zpochybní dualistické a hierarchické vnímání vztahu přírody a kultury, a tím může pozvednout ženu z její podřízené pozice. Jinými slovy, narovnáním hierarchického vztahu mezi přírodou a kulturou můžeme osvobodit ženu i přírodu. Přístup je tedy stejný jako v předchozím případě, jen začíná z opačné strany, tedy od přírody. Tento přístup, slovy Sturgeon environmentální analýzu, můžeme nalézt v některých přístupech radikálních ekologických hnutí. Příkladem může být hlubinná ekologie⁸⁶ či hnutí za práva zvířat.⁸⁷

Třetí přístup tvrdí, že ženy, díky své hlavní roli v domácnosti a zemědělství, celosvětově zaregistrují environmentální problémy dříve a současně, environmentální problémy mají na ženy větší dopad, což potvrzuje specifický vztah mezi ženou a přírodou. Tato pozice vychází z tradice dekonstruktivismu⁸⁸, neboť stojí na předpokladu odlišnosti a specifičnosti ženské životní zkušenosti. Mezi (eko)feministkami⁸⁹ jej zastávají například Mary Mellor (1997) a Sandra Harding (1990), které současně tuto „jinou“ ženskou životní zkušenost pojmenovávají – nazývají ji „*embodiedment*“⁹⁰. Susan Buckingham Hatfield (2000: 30) nám přibližuje termín „*embodiedment*“ Harding a Mellor takto:

⁸⁶ Viz kapitola 2.2.2 *Environmentální kontext*.

⁸⁷ Viz například nová kniha Marti Kheel *Nature Ethics: An Ecofeminist Perspective*. Rowman & Littlefield: 2008, která spojuje ekofeminismus s hnutím za práva zvířat. Nebo zásadní kniha Petera Singera *Animal Liberation: A New Ethics for Our Treatment of Animals*. 1975.

⁸⁸ Viz kapitola 2.2.3 *Feministický kontext*.

⁸⁹ Označení (eko)feministka používám záměrně a to v případě, kdy se jedná o názor, který zastávají některé ekofeministky ale i některé feministky. Snažím se tímto způsobem poukázat na názory, které se objevují jak v ekofeminismu, tak i v samotném feminismu.

⁹⁰ „*embodiedment*“ překládám jako ztělesňování, což je podle mého názoru nejbližší české slovo.

„ztělesňování (to je bytí více v kontaktu se svým tělem díky domácím pracím a zkušenosti s plozením a výchovou dětí) a v této souvislosti hned dodává, že ženy: „...jsou dopadům environmentálních problémů vystaveny více než muži.“⁹¹ (2000: 30). Představa o rozdílnosti ženské a mužské životní zkušenosti je současně jedním ze základů feministické „Standpoint“ teorie, kterou obě autorky zastávají a která nabourává celkovou dichotomii mezi mužem a ženou a relativizuje vědecké poznání z feministického hlediska (Harding 1990: 87-90). Tento přístup vnímám i já jako klíčový z hlediska možných přínosů ekofeminismu, environmentálnímu hnutí, a proto se budu Standpoint teorii více věnovat v kapitole Feministická epistemologie (3.2.).

Vrátíme-li se ale zpět k třetímu ekofeministickému přístupu, musíme ještě uvést fakta, na kterých je tento pohled postaven. Například to, že jsou ženy více zastoupeny v zemědělství, potvrzuje studie United Nation, Food and Agriculture Organisation (FAO) z roku 1985, která říká, že ženy jsou zodpovědné za 80%⁹² světové produkce potravin (Buckingham Hatfield, 2000:74).⁹³ Souvislostmi environmentálních problémů v zemědělství třetího světa a jeho vztahem k ženám se podrobně zabývá známá indická myslitelka a ekofeministka Vandana Shiva. Příkladem může být kniha, kterou napsala spolu s německou ekofeministkou Mariou Mies, *Ecofeminism* (1993: 231), ve které říká: *„I když ve třetím světě tvoří většinu drobných zemědělců ženy, jejich role v oficiálních zemědělských programech zůstává*

⁹¹ „embodiedment “ (that is, being more closely in touch with their bodies because of their domestic and child-bearing and rearing activities)” (...) „they are exposed to results of environmental damage more directly than men...”

⁹² Vandana Shiva (1993: 232) uvádí, že v Indii, kde je 70% populace zemědělců, je v zemědělství zaměstnáno 84% ekonomicky aktivních žen.

⁹³ Této problematice se podrobně věnuje kniha Christy Wichterich *Globalizována žena. Zprávy o budoucí nerovnosti*. Praha: proFem, 2000.

neviditelná a opomíjená. Politika GATT⁹⁴, která se zaměřuje na mezinárodní obchod s potravinami, usiluje o marginalizaci domácí ekonomie, ve které ženy hrají významnou roli."⁹⁵⁹⁶ Další oblastí, kde je podíl žen vyšší, jsou domácí práce. Pro to, aby si člověk všiml, že ženy tráví více času domácími pracemi, jako je vaření, praní, žehlení, nakupování, péče o dítě a podobně, nepotřebuje žádné speciální výzkumy⁹⁷. Buckingham Hatfield (2000: 70-74) nám ukazuje, jak odlišně tráví čas ženy a muži a upozorňuje nás, že tento podíl je opravdu významný.⁹⁸ Zajímavý je i fakt, na který opět Buckingham Hatfield (zde mluví o Africe) poukazuje, a to že dívky začínají pracovat dříve než chlapci a to už ve věku 7 let a tráví průměrně více hodin denně touto prací (2000: 71).⁹⁹ Tato fakta nám dokreslují praktickou rovinu odlišnosti ženské životní zkušenosti.

⁹⁴ GATT (*General Agreement on Trade and Tariffs*) – Všeobecná dohoda o obchodu a clech, která je od roku 1990 institucionalizovaná v podobě Světové obchodní organizace (WTO – World Trade Organization) (Pečenka, Luňák, 1999: 163-164).

⁹⁵ „In the third World, most small farmers are women, even though their role has remained invisible and has been neglected in official agriculture programmes. By focusing on the international trade in food, GATT policies are aimed at further marginalizing the household and domestic food economies in which women play significant role.”

⁹⁶ Další důležitou příčinou většího dopadu environmentálních problémů na ženy je složitá síť vzájemně provázaných problémů, které začínají u procentuálně většího zastoupení žen ve vrstvě chudých, což souvisí s problémem nižšího platu žen na stejných pracovních pozicích a končí u malého počtu žen v rozhodovacích pozicích (Dankelman, 2004: 13).

⁹⁷ Tématu „ženské práce“ a jejím ekonomickým souvislostem se věnuje Ivan Illich (1982) ve své knize *Gender*, speciálně v kapitolách *The Unreported Economy*, *Shallow work*, *The Feminization of Poverty*.

⁹⁸ Buckingham Hatfield (2000: 69) vypočítává na základě výzkum McSweeney a Freedman z roku 1982, že: „žena stráví denně 587 minut prací [veškerou], zatímco muž 453“, rozdíl tedy tvoří 2 hodiny a 14 minut, ale zajímavý je i podíl volného času: „ženy tráví 235 minut na svých osobních věcech v porovnání s 387 u mužů.“ Rozdíl tvoří dokonce dvě a půl hodiny.

⁹⁹ Tento fakt pak dále ovlivňuje podíl dívek na školní výuce, což má ještě dalekosáhlejší dopady (Buckingham Hatfield, 2000:71), které také souvisí s rozdělením na sféru produkce a reprodukce a její genderové souvislosti (viz *Socialistický kapitalismus* v kapitole 2.3.4)

Poslední dva ekofeministické přístupy jsou často označovány za esencialistické.¹⁰⁰ Čtvrtý ekofeministický přístup tvrdí, že žena je blíže přírodě na základě svých biologických funkcí, jako jsou menstruace, porod, kojení a podobně. Tento přístup je úzce propojen s pátým ekofeministickým přístupem, spojeným s uctíváním ženských bohyní. Sám je založen na archaické symbolice, která vyzvedá podobnost plodnosti Země a ženy a poukazuje na cykličnost těchto procesů.¹⁰¹ *„Každá změna ročního období může přinést jedinečné porozumění bohyni a jejímu spojení s ženskými životními cykly. Skrze toto spojení a přírodní cykly Země, Slunce, Měsíce a hvězd se prohlubuje naše porozumění životu ve své (její) podstatě.“*¹⁰² (WeMoon `08, 2007: 28).

Pátý ekofeministický přístup se plně zabývá spojením ženy a přírody ve smyslu dvou neoddělitelných principů, což je základem feministické spirituality. Jedno z hlubokých vyznání tohoto spojení nám předkládá Susan Griffin ve své knize *Women and Nature* (1980: 227): *„...protože vím, že jsem stvořená z této země, stejně tak jako ruce mé matky byly stvořeny z této země, stejně jako její sny pocházely z této země a všechno, co znám, znám na této zemi, tělo ptáka, toto pero, tento papír, tyto ruce, tuto řeč, vše, co znám, ke mě promlouvá skrze tuto zemi a já vám toužím sdělit, vám, kteří jste také zemí; a poslouvejte, zatímco si navzájem sdělujeme, co víme: světlo je v nás.“*¹⁰³

¹⁰⁰ Esencialismus vysvětlují v kapitole 2.2.2 *Feministický kontext*. Esencialismus ekofeminismu je také jedním s hlavních argumentů jeho kritiků a kritiček, například: Janet Biehl, Murray Bookchin (viz kapitola 2.2.3 *Environmentální kontext*), dále Kizcková (viz kapitola 2.3 *Dělení ekofeminismu podle Kizckové*), a další feministky.

¹⁰¹ Viz též kapitola 3.1.1 *historický vývoj*.

¹⁰² „Each seasonal transitional change can initiate a unique understanding of the Goddess, and of its correlation to the cycles of women's lives. Through this connection and the natural cycles of the Earth, Sun, Moon and stars, we deepen in our understanding of life Herself.“

¹⁰³ „...because I know I am made from this earth, as my mother's hands were made from this earth, as her dreams came from this earth, and all that I know, I know in this earth, the body of the bird, this pen, this paper, these hands, this

Hlavní snahou těchto dvou posledních ekofeministických přístupů je podle Sturgeon (1997: 29) touha pozvednout a očistit negativní vnímání vztahu ženy a přírody. Napravit ženské sebevědomí a posílit ženy obecně, to je hlavním cílem feministické spirituality (Starhawk, 1990: 73).¹⁰⁴ Jinými slovy to vystihují Renzetti a Curran (2003: 451): „*Jedním z cílů feministické spirituality je resakralizovat (znovu učinit posvátnou) každodennost, kterou patriarchální náboženská tradice označuje za profánní.*“ Silný důraz na pozitivní vnímání vztahu ženy a přírody jej činí fundamentální ve smyslu nezměnitelnosti, a proto jsou tyto dva poslední přístupy vnímány jako esenciální.

Celkově jsem se zde snažila ukázat, jak ekofeminismus zdůrazňuje význam vztahu ženy a přírody, ať už z esenciálních nebo dekonstruktivistických pozic a vyvozuje z něho pozitivní environmentální důsledky. Doporučuje feministickou nebo environmentální analýzou zpochybnit dualismus a hierarchii vztahu kultury a přírody, a tím přehodnotit podřadnost pozice ženy a přírody. Cestou k jinému vnímání přírody může podle ekofeminismu být i pozvednutí a zhodnocení ženské životní zkušenosti (*embodiment*), neboť rychleji a příměji reflektuje negativní environmentální dopady. Poslední navrhouvanou možností je posílení pozitivního vnímání spojení ženy a přírody prostřednictvím feministické spirituality. Tedy oslavou cyklického vnímání života, charakterizovaného rytmickým střídáním zrození a zanikání, typickým pro všechno živé v přírodě a pro ženské měsíční cykly a jejich „zposvátnění“. Charlene Spretnak (1993:

tongue speaking, all that I know speaks to me through this earth and I long to tell you, you who are earth too, and listen *as we speak to each other of what we know: the light is in us.*”

¹⁰⁴ Jednou z hlavních předpokladů ženské spirituality je myšlenka, že naše země, Gaia je živoucí bytost (Starhawk, 1990: 74) Zde je zajímavá podobnost s hypotézou Linn Margulisové a Jamese Lavelocka, rozvedenou v knize *Gaia živoucí planeta*, která vyšla česky v roce 1994.

149) vystihuje jádro feministické spirituality jednoduše takto: „*Je to ztělesněná praxe uvědomění a bytí ve světě.*“¹⁰⁵

3.2 Feministická epistemologie

„I would like a doctrine of embodied objectivity that accommodates paradoxical and critical feminist science projects: feminist objectivity means quite simply: *situated knowledges.*“¹⁰⁶

(Haraway, 1991: 188)

V této kapitole bych ráda nastínila, jaké nám současná feministická epistemologie nabízí možnosti kritiky hierarchie a dualismu a jak tím přispívá k ekofeministické kritice těchto postojů. Abych toto mohla ukázat, musím začít u toho, co vlastně feministická epistemologie je. Skrze ni pak na příkladech z ekofeministického kontextu ukážu, jak pracuje a co z toho může vyplývat pro environmentální hnutí.

3.2.1 Dělení feministické epistemologie

Feministická epistemologie se skládá ze tří různě propojených přístupů. Jsou jimi: 1) *feministický empiricismus* (Evelyn Fox Keller), 2) *situated knowledge*¹⁰⁷ (Donna J. Haraway) a 3) *Standpoint teorie* (Nancy Hartstock a Sandra Harding). Tyto tři přístupy nabourávají současný pohled na objektivitu vědy a získávání znalostí vůbec. (Buckingham-Hatfield, 2000: 26-29) a (Mátonoha, 2005: 30-34).

¹⁰⁵ „It is the practise of an embodied way of knowing and being in the world.“

¹⁰⁶ „Navrhuji doktrínu ztělesněné objektivit, která by v sobě zahrnovala jak paradoxní, tak i kriticko - feministický přístup k vědě: objektivita ve feministickém pojetí jednoduše znamená: *situované vědění.*“

¹⁰⁷ Překlad do českého jazyka zní „situované vědění“, ale stejně jako termín Standpoint theory, tedy v českém překladu teorie stanoviska – ponechávám v současném znění, neboť se s těmi to pojmy často pracuje v originále i v českém feministickém prostředí.

Feministický empiricismus se snaží dostat „ženu“ do vědy jako objekt zkoumání, ale i jako vědkyni, neboť se domnívá, že věda tvořená pouze muži - vědci nemůže být úplná. Současně poukazuje na výhody, které více žen ve vědě může přinést, jako například jiný druh vědeckého zkoumání, nejen soutěživý boj, ale například kooperaci, teamovou práci a podobně¹⁰⁸. Nejedná se ale o zjednodušenou úvahu ve smyslu více žen ve vědě rovná se lepší věda. Feministický empiricismus, jak říká jedna z jeho hlavních představitelk Evelyn Fox Keller (1985: 89-91), rozvíjí myšlenku ženské životní zkušenosti odlišné od mužské (většina slavných vědců jsou/byli bílí muži), která ukazuje na nedostatky původního vědeckého přístupu (Buckingham-Hatfield, 2000: 26). Tím chce feministický empiricismus ukázat, že doted' byla část populace - nejen ženy, ale i lidé jiných barev pleti a jiné sociální třídy - z vědy vyloučeni, a to většinou z obou úrovní, jak z pozice vědce, tak zkoumaného objektu.¹⁰⁹ Feministický empiricismus má za cíl obohatit vědecké přístupy, ne přímo napadat způsob, jak věda pracuje a zkoumá (Buckingham-Hatfield, 2000: 26).

Dalším feministickým úhlem pohledu je přístup - **situated knowledge**. Tento pohled už kritizuje objektivitu vědy a způsoby získávání znalostí. Hlavní představitelkou je Donna J. Haraway (1991: 193), která mluví o pozici vědce (vědkyně) takto: *„vědce (vědkyně) hledá subjektivní pozici ne v identitě, ale v objektivitě, což je částečný vztah. Není možné ‚být‘ současně ve všech a ani plně v jediné z privilegovaných (podrobených) pozic, které jsou určovány genderem, rasou, národností a společenskou třídou.“*¹¹⁰

¹⁰⁸ To velice souvisí z ekofeministickým pozitivním vnímáním ženských hodnot.

¹⁰⁹ Zde je možné namítnout, že domorodci a jiné kultury vůbec byly v posledních minimálně 200 letech často objektem vědeckého zkoumání. Feministický empiricismus chce poukázat právě na to, že tehdy byl bílý muž nastaven jako standard a vše se poměřovalo podle této kategorie. Dnes naopak jde o to rozšířit tento standard, či jej úplně zrušit, dekonstruovat. Svět se neskládá pouze z bílých mužů.

¹¹⁰ „a scientific knower seeks the subject position not of identity, but of objectivity; that is partial connection. There is no way to ‚be‘ simultaneously in

Tímto se snaží ukázat, že objektivita vědce (vědkyně), a tím i jeho (její) vědecká práce, je ovlivňována tím, kým je, kde vyrostl/a, jaké má finanční možnosti, barvu pleti a pohlaví. Tímto se situated knowledge přístup nesnaží napadnout a rozbourat vědu jako takovou, snaží se naopak upozornit na hluboké a vžité představy, které omezují vědecké poznání, a tím i nás samotné. Haraway (1991: 190) to vystihuje takto: *„Všechny západní kulturní příběhy o objektivitě jsou alegoriemi vztahů mezi tím, co nazýváme myslí a tělem, mezi odstupem a zodpovědností, zakotvenými ve vědeckých otázkách feminismu. Feministická objektivita se zajímá o limitovanou pozici a situované vědění [situated knowledge] a ne o transcendenci a rozdělování subjektu a objektu. Tímto způsobem se můžeme stát zodpovědnými za to, jak jsme se naučili vědět.“*¹¹¹

Haraway tímto přístupem nerelativizuje veškeré vědění, naopak na adresu relativismu říká (1991: 191): *„Relativismus je způsob, jak být nikde a současně všude stejně. Tato ‚stejnost‘ pozice je popřením zodpovědnosti a kritického zkoumání. Relativismus v ideologiích objektivit představuje perfektní zrcadlové dvojče totalizace; obě popírají zakotvenost, vtělení, částečnou perspektivu; a tím nám znemožňují věcem dobře porozumět. Relativismus i totalizace jsou ‚triky‘ slibujícími pohled odevšud a odnikud současně a plně, což je častý mýtus v diskurzu obklopující vědu.“*¹¹²

all, or wholly in any, of the privileged (subjugated) positions structured by gender, race, nation, and class.”

¹¹¹ „All Western cultural narratives about objectivity are allegories of the ideologies of the relations of what we call mind and body, of distance and responsibility, embedded in the science question in feminism. Feminist objectivity is about limited location and situated knowledge, not about transcendence and splitting of subject and object. In this way we might become answerable for what we learn how to see.”

¹¹² „Relativism is a way of being nowhere while climbing to be everywhere equally. The ‚equally‘ of positioning is a denial of responsibility and critical enquiry. Relativism is a perfect mirror twin of totalization in the ideologies of objectivity; both deny the stakes in location, embodiment, and partial perspective; both make it impossible to see well. Relativism and totalization are

Shrňeme-li přístup situated knowledge, jde hlavně o upozornění, že vědění a poznání se nenalézají samo o sobě v prostoru a není zkoumáno objektivní postavou nezajímavovaného vědce (vědkyně). Haraway navrhuje řešit falešnou dichotomii subjektivity a objektivity vědy¹¹³ tím, že přiznáme, že naše vědění je situované (situated knowledge) a parciální (částečné) a současně toto ve svém vědeckém zkoumání reflektujeme a jsme za to zodpovědní (Mátonoha, 2005: 33).

V tomto přístupu vidím obrovský potenciál pro environmentální (myšlenkové) hnutí, neboť princip parciální perspektivy a situovaného vědění až nebyvale připomíná naše místo v ekosystému. Tím mám na mysli obraz vědce (vědkyně) jako části velké sítě znalostí, které skrze svou pozici vnímá a poznává, stejně jako naši lidskou pozici v ekosystému například biosféry. Tímto chci upozornit na velice zajímavou paralelu, kterou pokud reflektujeme, ideálně z obou stran (tedy z pozice „částečné perspektivy a situovaného poznání“, stejně jako z pozice „bytí součásti většího celku přírody“), můžeme vzájemně využít, propojit, případně prožít.¹¹⁴

Posledním druhem feministické epistemologie je tzv. **Standpoint teorie** (teorie stanoviska). Standpoint teorie poukazuje na to, že znalosti byly a stále jsou určované, jak historickým a sociálním kontextem, ve kterém vznikly, tak genderem, rasou a sociálním statusem vědce či vědkyně. Toto je dobře patrné z citátu Sandry Harding (1990: 95): *„Několik aspektů dělení činností dle genderu má důsledky pro to, co může být známo z perspektivy*

both ‚god-tricks‘ promising vision from everywhere and nowhere equally and fully, common myth in rhetorics surrounding Science.“

¹¹³ Falešná dichotomie představuje zajímavé souvislosti s černobílým viděním, dualitou, kterou kritizují ekofeministky. A současně jsou zde zajímavé dva extrémy vědy. V podobě totálně subjektivní vědy, ke které může vést extrémní pozice například feministického empiricismu, nebo naopak představa totálně objektivní vědy v podobě pozitivismu a celkového nadšení Vědecké revoluce, které stále v současné vědě částečně přetrvává.

¹¹⁴ Tento přístup je vlastně, podle mého názoru, podstatou ekofeminismu a patří tedy do environmentálně pozitivních přínosů ekofeminismu (viz kapitola 3.4).

ženských a mužských zkušeností."¹¹⁵ Harding nám zde ukazuje, že pochopení a rozpoznání některých znalostí je závislé na zkušenosti, která je pro muže a ženy díky různé socializaci odlišná. Důležitým rozdílem oproti dvěma předchozím feministickým přístupům je důraz Standpoint teorie na roli pohledu zdola. *Standpoint* tvrdí, že ženský pohled odhaluje, právě díky odlišné socializaci a ženské (neprivilegované) pozici (nejen) ve vědě, jinou, neviděnou a často autentičtější verzi reality. Tohoto pohledu je schopna díky tomu, že „deprivileguje“ pozici vědce (vědkyně), a tím je přibližuje na úroveň zkoumaného subjektu (Mátonoha, 2005: 32).

Shrneme-li, tak celá feministická epistemologie poukazuje na fakt, že západní věda se vyvíjela v prostředí úzce omezeném na elitní skupinu vědců – většinou bílých mužů, kteří také svou privilegovanou pozicí západní vědu zpětně značně ovlivnili. Dále ukazuje, jak i současná věda, která se prezentuje jako objektivní a neutrální, je plná předsudků. Feministická epistemologie nám také nabízí možnosti řešení, například v integraci lidí, kteří byli tradičně z vědy vyřazováni, ale také v otevřeném přiznání a reflexi omezenosti a předpojatosti vědy (Buckingham-Hatfield, 2000: 30).

3.2.2 Ekofeministické souvislosti

Důležitým postřehem *Standpoint teorie* je kritika privilegizace vědce, která byla možná jedině díky tomu, že ženy zajišťovaly/zajišťují všechnu práci okolo, která umožňovala a stále umožňuje vědecké zkoumání. *Standpoint teorie* poukazuje na daleko širší souvislosti dělby ženské a mužské práce. Dále rozvádí problém její hierarchizace - ve smyslu ženská práce (soukromá sféra) – vaření, praní, uklízení a vychovávání dětí je stále ve společenském měřítku méně hodnotná (podřadná) než mužská

¹¹⁵ „Several aspects of this division of activity by gender have cosequences for what can be known from the perspective of men’s and women’s activities.”

práce (veřejná sféra) – vydělávání peněz, vědecké zkoumání, vytváření hmotných statků¹¹⁶.

Pěkně to vystihuje i Sandra Harding (1990: 95): *„Muži nechápou ‚ženskou práci‘ jako skutečnou lidskou činnost – tj. samostatně vybranou a vědomě chtěnou – ale pouze jako přirozenou činnost, jako instinktivní práci z lásky. Ženy jsou takto vyloučeny z mužského pojetí kultury. Samotné ženské zkušenosti z jejich vlastními činnostmi jsou navíc v rámci pokřivených abstraktních úvah mužských pojmových schémat nepochopitelné a nevyjádřitelné. Díky používání dominantních pojmových schémat jsou ženy odcizené svým vlastním zkušenostem.“*¹¹⁷ Zde se spolu s Harding dostáváme na další rovinu problému. Podíváme-li se na tuto situaci z opačné strany, vidíme, že bez ženské každodenní práce v domácnosti (která vlastně není vnímaná ani hodnocená¹¹⁸ jako „opravdová“ práce) by nebylo historicky možné západní vědecké poznání ani veškerá ta „mužská“ práce, co spadá do sféry veřejné. Toto samo o sobě ještě nic neznamená, kromě toho, že mužská a ženská práce je odlišná. Stalo se ale to, že se tato rozdílnost hierarchizovala¹¹⁹ a mužská práce se stala společensky výše ceněnou. To má za následek jednak to, že ženská práce, a s ní i další ženské činnosti a vlastnosti, jsou vnímány podřadně a také to, že mužská činnost se privilegizovala, a tím i „zelitněla“.

Tato skutečnost je opět předmětem feministické kritiky. Vezmeme-li ale tuto situaci jako výchozí, můžeme zapojovat „jinou“

¹¹⁶ Sféru soukromou versus veřejnou rozebírám také v kapitole 2.3.3 Sociální ekofeminismus.

¹¹⁷ „Men see the ‚women’s work‘ as not real human activity – self-chosen and consciously willed – but only as a natural activity, an instinctual labour of love. Women are thus excluded from men’s conceptions of culture. Furthermore, women’s actual experiences of their own activities are incomprehensible and inexpressible within disordered abstractions of men’s conceptual schemes. Women are alienated from their own experience by use of the dominant conceptual schemes.“

¹¹⁸ Ekonomické souvislosti ženské domácí práce a jejího vlivu na ekonomiku rozebírá Hazel Handersonová, viz poznámka pod čarou 48.

¹¹⁹ Viz následující kapitola 3.3 *Dualismus a hierarchie*, konkrétně pojem Karen Warren *Oppressive Conceptual Framework* – Represivní pojmový systém.

ženskou zkušenost do vědy a také do ochrany životního prostředí. Bereme-li ženskou životní zkušenost vážně a necháváme-li ji ovlivňovat poznání, status nadřazenosti mužské životní zkušenosti se pomalu vytratí. To ale neznamená, že tyto dva druhy odlišných životních zkušeností homogenizujeme. Stále můžeme těžit z odlišnosti pohledů a to je jednou z hlavních myšlenek a praktickou náplní ekofeminismu. Jedním z cílů této práce je současně právě na tuto skutečnost poukázat.

Nyní se ještě vrátím k dalším rovinám environmentálních souvislostí toho, že ženská práce a s ní i ženské životní zkušenosti¹²⁰ jsou ve společnosti vnímány stále jako podřadné. Úzce to souvisí s pohledem společnosti na ženský reprodukční systém, což zpětně ovlivňuje samotný ženský pohled na něj. Jak nám ukazují ekofeministky, slovy například Buckingham-Hatfield (2000) či Merchant (1980), se vnímání ženského reprodukčního systému jako pasivního či nečistého táhne už od starověku. Merchant (1980: 11-13) tvrdí, že už Aristoteles ve své *Metafyzice* spojoval ženskost s pasivitou (a mužskost s aktivitou) v kontextu plození. Aristoteles vnímal ženu jako neúplného, nedostatečného muže. V celkovém procesu tvoření, plození, to byl právě muž, kdo byl vnímán jako ona „hnací“ síla, jako to tvořivé. Naopak žena a její menstruační krev byla vnímána jako chladná, tedy opět něco, čemu chybí teplo. I zde vnímáme hierarchičnost tohoto dělení, které sám Aristoteles potvrzuje (Merchant, 1980: 13).

Tento pohled je už samozřejmě dávno překonaný, ale stále můžeme zaznamenat jisté pozůstatky, nebo spíše podobné koncepty. Potvrzuje to například Buckingham-Hatfield (2000: 47), která „jinakost žen“ ukazuje na skutečnosti, že: „...ženské reprodukční ústrojí je zkoumáno specifickou pod-disciplínou -

¹²⁰ Podřadnost ženské práce a ženských životních zkušeností funguje jako začarovaný kruh. Díky podřadnosti ženské práce se podřadnými stávají i ženské zkušenosti a naopak, což je opět důsledek hierarchického společenského nastavení, ve kterém se z podřadné role velice špatně dostává.

gynekologií a ženské procesy reprodukce a stárnutí jsou často chápány jako problémy, které je nutno za pomoci moderní medicíny odstranit."¹²¹ Tímto přístupem se v současné době „ženské procesy“ dostaly pod ochranu medicíny¹²², kde se z nich stávají „problémy“. Například reprodukce je ženský „problém“¹²³, který je kontrolován antikoncepcí, dále pak menopauza je také „problém“, který je opět nutné „léčit“ hormonálními preparáty. Toto všechno sebou nese velké environmentální dopady a souvislosti. (Buckingham-Hatfield, 2000: 49-56).

V současné době probíhají výzkumy zjišťující vliv narůstající koncentrace hormonů z antikoncepce (i léčiv podávaných v období menopauzy) a její důsledky pro životní prostředí, konkrétně na ryby, případně další živočichy.¹²⁴ O důsledcích antikoncepce na ženské tělo se diskutuje už desítky let. Dalším důsledkem, z určitého pohledu závažnějším, neboť více skrytým, je kontrola populační exploze, která díky medicínské kontrole ženského reprodukčního systému doléhá opět především na ženy. Tím samozřejmě nechci tvrdit, že kontrola populační exploze je špatná, jen je lehce zneužitelná. Toto zneužití probíhá a dotýká se nejchudších žen, jak popisuje Vandana Shiva a Maria Mies (1993: 191) - například ženy v Bangladéši dostanu náhradou za sterilizaci

¹²¹ The ‚otherness‘ of women, whereby women’s reproductive mechanisms are considered by the sub-discipline of gynecology and women’s reproductive and ageing processes are frequently construed as problems which need fixing by modern medicine.

¹²² Také to úzce souvisí s tím, co popisuje Merchant (1980: 152-3): jak původní povolání porodní báby/asistentky, které bylo výhradně ženskou doménou, se v polovině 17. století, také v důsledku vědecké revoluce, postupně dostává do rukou mužů-lékařů. V té době je ženám zakázáno navštěvovat university, a proto se nemohou stát ženami-lékařkami.

¹²³ Mechanickým nazíráním na celý proces reprodukce spojené s vnímáním ženského těla jako stroje se zabývá Vandana Shiva (1989: 26-28) v podkapitole: The Reduction of Human Reproduction.

¹²⁴ Blíže se tímto tématem zabývá dokument Terezy Tary „*Hormonální akvárium*“ 2007. Jinak také popularizátor vědy Jaroslav Petr. V prostředí jednoho z nejlépe vydělávajících odvětví farmaceutického průmyslu je těžké najít odbornou a současně nezaujatou vědeckou studii o škodlivosti antikoncepce.

jídlo¹²⁵. Tím chci poukázat na souvislosti podřízeného postavení žen, jejich kontroly a environmentálních dopadů. Zneužití možností populační kontroly se opět netýká jen žen, ale hraje zde roli i chudoba, barva pleti, příslušnost ke společenské třídě apod.¹²⁶

Na závěr této části bych se ráda vrátila k principu, který popisuje feministická epistemologie a který se zde snažím vysvětlit. Je důležité si uvědomit a porozumět situaci, že díky tomu, jak ženy žijí a stále vyrůstají v *dominantním pojmovém schématu* (Harding) či *represivním pojmovém systému* (Warren), nejsou schopny plně vnímat a vyjadřovat svou jinou životní zkušenost, která vyplývá z daného společenského uspořádání. Tato nemožnost úplného vyjádření ochuzuje celou společnost, neboť se tímto připravuje o jeden z jiných pohledů, jiných částí sítě, jiného zachycení skutečnosti a jiných možností řešení. Příčinu vidím, spolu s (eko)feministkami v hierarchii¹²⁷, která nastavuje mužskou životní zkušenost jako standardní, tedy nadřazenou. V takovémto nastavení není porozumění a prostor pro vyjádření „jiné“ životní zkušenosti¹²⁸. Fungování této hierarchie už není v současném západním světě na první pohled lehce rozpoznatelné, ale stále existuje. Úskalím hierarchie je fakt, že utvrzuje ty, kdo jsou na mocenské „špičce“, o „pravdě“ a znemožňuje těm, kdo jsou dole, se z tohoto svého podřízeného postavení vymanit a něco namítat.

¹²⁵ Toto se netýká jen žen ve třetím světě. Dalším příkladem byla nucená sterilizace žen jiné barvy pleti, než bílé a asijských žen v Leedsu v roce 1989, jak píše Buckingham-Hatfield (2000: 51).

¹²⁶ To, že environmentální dopady doléhají jinak na ženy a jinak na muže popisují i v kapitole 3.1.2 *Ekofeministické přístupy ke vztahu ženy a přírody*.

¹²⁷ Konkrétním příkladem hierarchie je patriarchát, který se v tomto případě téměř překrývá s hierarchií, jež kritizují. Záměrně používám obecnější slovo hierarchie, neboť se domnívám, že nebezpečí pochází právě z hierarchie jako takové.

¹²⁸ Klasickým příkladem může být pejorativní vyjadřování se o ženské emocionalitě, typu: „Nebreč, nejsi baba“, nebo „Nebud' hysterka, vzchop se“.

3.2.3 Příroda jako konstrukce - (eko)feministický pohled

Abychom mohli celkově pochopit zákoutí dualismu a z něho vyplívající hierarchie, podívejme se ještě na pojem přírody jako takový. Celkovému historickému vývoji pohledu člověka na přírodu se bohužel v rámci této práce nemohu věnovat.¹²⁹ Ráda bych se ale zaměřila na konstrukci pojmu příroda a proměny jeho vnímání z (eko)feministického pohledu. V rámci ekofeminismu je nutné začít u Carolyn Merchant, která se k tomuto tématu vyjadřuje takto (1980:69): *„Pohled na přírodu může být interpretován jako projekce lidského vnímání sebe sama a společnosti na kosmos.“*¹³⁰ Tímto chce Merchant říct, že pojem příroda je do jisté míry vytvořený lidmi. My lidé si přírodu nějak představujeme, přizpůsobujeme, polidšťujeme – konstruujeme. Ještě jinak to popisuje Mellor (1997: 13): *„'Příroda' nemá žádný osud ani vůli. Přírodní svět ve své komplexitě disponuje hybnou silou, nikoliv však vědomím.“*¹³¹ a dále dodává o vztahu mezi přírodou a lidmi: *„Ani lidstvo ani ‚příroda‘ nejsou určujícími, to, čemu nelze uniknout, jsou důsledky jejich vzájemného působení“*¹³²

Tvrzení, že přírodu vnímáme a popisujeme skrze lidskou zkušenost, a tím se pro nás stává bližší a snáze manipulovatelnou, je důležitou myšlenkou dekonstruktivistického ekofeminismu. Dona Haraway (1991: 198) nám zdůrazňuje, že je to kultura, kdo si přírodu přivlastňuje a využívá ji: *„Příroda je pouze surový materiál kultury, přivlastněný, zachovaný, podrobený, velebený nebo jinak přizpůsobený proto, aby mohl být využit kulturou, v souladu s logikou*

¹²⁹ Částečně se tomu věnuji v kapitole 3.1.1 *Historický vývoj*. Podrobně se tomuto tématu z pohledu krásy přírody věnuje například Karel Stibral ve své knize *Proč je příroda krásná?: estetické vnímání přírody v novověku*. Praha : Dokořán, 2005.

¹³⁰ „A view of nature can be seen as a projection of human perception of self and society onto cosmos“

¹³¹ „'Nature' has no destiny or will. The natural world in its totality has agency, but not consciousness.“

¹³² „Neither humanity nor ‚nature‘ are determinant; what is inescapable are the consequences of the dynamics between them.“

kapitalistického kolonialismu."¹³³ Ekofeminismus naproti tomu zastává názor, že příroda je něčím sama o sobě, nezávislá na lidech, aktivní subjekt, který se ale díky historickému vývoji dostal do podřízené a využívané pozice, do pozice zdroje. Haraway (1991) stejně jako Merchant (1980) tvrdí, že tato podřízená pozice přírody pramení především z násilného přístupu vědy k přírodě. Z její snahy přírodu ovládnout, dominovat jí. Ekofeminismus dodává paralelu přírody se ženou, kterou můžeme v tomto případě ukázat i na jednoduchém příkladě vlastního těla. Podíváme-li se na tělo jako na přírodu v nás, můžeme si všimnout, že speciálně ženské tělo je často vnímáno jako zdroj.¹³⁴ A právě toto je silně kritizováno z ekofeministické pozice, Haraway to jasně vystihuje (1991:200). „*Ona [žena] je strukturující a aktivní v každém ohledu, 'tělo' je jednatel(ka), ne zdroj.*“¹³⁵ Otočíme-li tento pohled zpět k přírodě, i ona je v očích (eko)feministek jednatelkou, hybnou silou. Můžeme s ní tedy vést diskuzi a ne ji dominovat.

Ekofeministický pohled na přírodu výstižně shrnuje Mary Mellor (1997: 7) „*Významy se mohou měnit s diskursy, lidské znalosti nebo mocenské vztahy mohou ovlivnit materiální a společenské podmínky života, ale materiálnost lidského života je opravdová, bez ohledu na to, jak je popisovaná či ,konstruovaná'.* Dle ekofeminismu má přírodní svět, jehož je lidstvo součástí, svou vlastní dynamiku, která se nachází mimo lidskou konstrukci či kontrolu.“¹³⁶

¹³³ „Nature is only the raw material of culture, appropriated, preserved, enslaved, exalted, or otherwise made flexible for disposal by culture in the logic of capitalist colonialism.“

¹³⁴ Viz citace Paracelsa na začátku této kapitoly.

¹³⁵ „She is structuring and active in every respect, the ‚body‘ is an agent, not a resource.“

¹³⁶ „Meanings may change with discourses, human knowledge or power relations may affect physical and social conditions of life, but the physical materiality of human life is real, however it is described or ‚constructed‘. For ecofeminism, the natural world of which humanity is a part has its own dynamic beyond human ‚construction‘ or control.“

3.3 Dualismus a hierarchie

„...dualism is a process in which power forms identity...”¹³⁷

Val Plumwood (1997:32)

V této kapitole bych ráda rozebrala dualismus a z něho často vyplývající hierarchii jako hlavní ekofeministický „problém“. Odrasovým můstkem mi bude koncept - *Represivní pojmový systém* – *Oppressive Conceptual Framework* americké profesorky filozofie na Mascaler Collage v Minesotě Karen J. Warren (2000). Na základě jejího dělení poukážu na negativní důsledky hierarchie a dualismu (nejen) na přírodu a ženy.

3.3.1 *Represivní pojmový systém – Oppressive Conceptual Framework*

Karen Warren (2000: 46 - 48) vytvořila model nazvaný *represivní pojmový systém*, skrze který ukazuje, jak dualismus vytváří hierarchii a jaké to má důsledky pro přírodu a ženu. Abychom tomu dobře rozuměli, je nutné začít definicí *pojmového systému*, kterou nám Warren (2000: 46) podává takto: „*Pojmový systém je soubor základních přesvědčení, hodnot, přístupů a předpokladů, které formují a odrážejí to, jak člověk vidí sebe sama a svůj svět.*”¹³⁸ a dodává pro upřesnění, že *pojmový systém* jsou vlastně sociálně konstruované brýle, kterými se díváme na svět kolem sebe a které jsou formovány faktory jako pohlaví, gender, rasa, národnost, ale i náboženské vyznání, věk, rodinný stav a kultura. Některé *pojmové systémy* jsou represivní, dominantní, či tyranské a slouží k tomu, aby vysvětlily, upevnily či potvrdily dominanci a podřízenost (Warren, 2000: 46). Příkladem může být

¹³⁷ „...dualismus je proces ve kterém moc formuje identitu...”

¹³⁸ „A *conceptual framework* is a set of basic beliefs, values, attitudes, and assumptions which shape and reflect how one views oneself and one's world.”

patriarchální *pojmový systém*, který potvrzuje mužskou dominanci nad ženou.

Warren (2000: 46 - 7) uvádí pět základních znaků, které *represivní pojmový systém* provázejí, a těmi jsou:

- 1) **hodnotově - hierarchické myšlení** (*value-hierarchical thinking*), které přiřazuje tomu, co je v hierarchii výše, větší hodnotu. Toto může stavět muže nad ženy, bělochy nad lidi jiné barvy pleti, kulturu nad přírodu, mysl nad tělo. Důležité je si uvědomit, že v takovémto nastavení vyšší/větší hodnota – nižší/menší hodnota se snadněji legitimizuje nerovnost.
- 2) **opozitní hodnotový dualismus** (*opposite value dualism*) vytváří opozitní dvojice, jejíž rozdělení a protikladnost jsou důležitější, než jejich spojování a styčné body. V této protikladnosti je jednomu přiřazovaná hodnota a druhému ne. Hodnota byla historicky ztotožňovaná s „mužem“, „bělochem“, „racionálním“ a „kulturním“. Z čehož vyplývá, že bylo/je výhodnější na základě této úvahy být kulturní, racionální, bílý muž.
- 3) **moc** (*power*), ve smyslu moc nad něčím/někým. Zde ji můžeme chápat jako moc shora, moc těch na výši nad těmi pod nimi.
- 4) **zvýhodnění** (*privilege*) – myšleno jako něco výjimečného, co přináleží jen někomu. Warren má na mysli zvýhodnění těch nahoře oproti těm, kteří jsou dole¹³⁹. Někdy bývá poskytované malé zvýhodnění (*privilegium*) i těm, kteří jsou dole, aby nezačali zpochybňovat, narušovat celý systém založený na logice nahoře/ dole.
- 5) **logika dominance** (*logic of domination*) - poslední a podle Warren filozoficky nejdůležitější princip tvořící *represivní pojmový systém* je ospravedlnění dominance a podřízenosti.

¹³⁹ Výhodou je například bydlet v lepší čtvrti, navštěvovat prestižnější školu, apod.

V logice dominance nadřazenost ospravedlňuje podřízenost. Warren zde dodává, že v západní filozofické tradici má tuto nadřazenou funkci intelekt, rozum a racionalita.

Zde je velice důležité dodat spolu s Warren (2000:47), že hierarchické myšlení, hodnotově hierarchické myšlení i hodnotový dualismus či moc nemusí být a priori negativní, naopak mohou mít i pozitivní přínosy.¹⁴⁰ To, co je opravdu problémem, je z pohledu (eko)feminismu logika dominance. Tato *logika dominance* byla bohužel v historii západní civilizace *dominantní*, tedy sama o sobě vládla. Logika dominance má ještě další faktory, které podporují její negativní vlivy. Logiku dominance, její negativní vlivy a další znaky provázející *represivní pojmový systém* se pokusím ukázat na příkladu vědecké revoluce.

3.3.2 Vědecká revoluce a koncept represivního pojmového systému

Podle Merchant (1980) Harding (1991) a dalších (eko)feministek to byla právě vědecká revoluce, která tuto logiku dominance upevnila. Jak už bylo několikrát řečeno Merchant (1980, kapitola 8) nám velice podrobně ukazuje, jak se během vědecké revoluce postupně z mocné organické přírody stává podřízený mechanický stroj, který je nutno kontrolovat, spravovat a používat. Vývoj a okolnosti vědecké revoluce velice dobře potvrzují koncept *represivního pojmového systému* Karen Warren (2000). Podle mého názoru takto: vědecká revoluce utvrzuje pocit západní civilizace jako privilegované (nadřazené) společnosti. Ta má tímto právo dominovat přírodě, využívat ji, neomezeně zkoumat. Její právo se vztahuje v podstatě na celou planetu, včetně jiných kultur a jiných

¹⁴⁰ Například hierarchické myšlení je velice užitečné pro klasifikaci dat, hodnotově hierarchické myšlení může být přínosné např. při stanovení pořadí vítězů v soutěži, apod. (Warren, 2000:47).

forem života. Ve společenské rovině to znamená, že elitní skupina mužů (většinou bílí muži střední a vyšší společenské třídy) má moc nad ženami a nižšími vrstvami společnosti.

Jedním z hlavních impulzů, který celou vědeckou revoluci spustil, byla potřeba pořádku¹⁴¹. Tento pořádek je uskutečňován pomocí hierarchizace znalostí a informací, která napomáhá orientaci v chaotické přírodě. Hierarchizace a pořádek podporují moc, která může kontrolovat chaotičnost a nespoutanost skutečnosti. Dobrý způsob, jak dosaženou moc ještě upevnit, je proměnit celkový obraz přírody do něčeho srozumitelnějšího, jednoduššího, do něčeho, co můžeme prozkoumat a čemu můžeme porozumět. Jak nám ukazuje Merchant (1980: 193), to se stalo právě během vědecké revoluce: *„Pořádek a moc dohromady vytvářejí kontrolu. Racionální kontrola přírody, společnosti a sebe sama byla dosažena přeměnou reality skrze novou metaforu stroje.“*¹⁴² Metafora přírody jako stroje nám dává obrovské možnosti poznání a jistoty, že rozumíme světu kolem sebe. Koloběh – dobrá srozumitelnost napomáhá lepšímu poznání – roztáčí nadšení a úspěch vědecké revoluce. Ta s sebou však přináší důsledky, jež nejsou na první pohled viditelné a srozumitelné.

Prvním z nich je to, že mechanické vidění přírody – metafora stroje – dobře legitimizuje (ospravedlňuje) manipulaci s přírodou ve smyslu neomezeného poznání a ovládnutí přírody¹⁴³. Příroda se nyní jeví jako neživá věc, kterou můžeme ovládat (Merchant, 1980: 191). S touto změnou vnímání přírody souvisí i demytizování přírody, tedy odebrání moci duchům a jiným nadpřirozeným silám,

¹⁴¹ Kategorie pořádku se táhne celou západní filozofií (Kiczková, Ekofeminismus – spojení feminismu a environmentalismu, přednáška, Brno, 4.12.2008].

¹⁴² „Order and power together constituted control. Rational control over nature, society, and self was achieved by redefining reality itself through the new machine metaphor.“

¹⁴³ Ztělesněním tohoto přístupu je například Francis Bacon a jeho připodobnění vědeckého poznání procesům s čarodějnicemi, Kiczková (1998:115) to shrnuje takto: *„...a cílem vědce by mělo být ,natahovat přírodu na skřípec, dokud nevydá svoje tajemství“*. Viz také Merchant (1980:81).

čímž se příroda dostává z pozice něčeho, co nás přesahovalo, na naši či dokonce pod naši úroveň. Celý proces, který se během vědecké revoluce děje přírodě, se děje i s lidským tělem a duchem. Jedním z důsledků tohoto procesu je individualizace jednotlivých lidí. Už nejsme součástí většího celku přírody, ale jsme vědomé individuum, které může přírodu poznat, ovládnout a využít. Merchant (1980: 205) nám ukazuje, že tento obrovský posun v myšlení své doby přesně formuloval Descartes, který: „...omezil představivost, zdroj univerzální znalosti v holistickém pohledu na svět, na individuální jednání individuálních lidí.“¹⁴⁴

Díky této velké změně pohledu na přírodu se změnilo celkové místo člověka v ní. Člověk se tímto procesem definitivně stal pánem nad přírodou. Podíváme-li se na tento stav *logikou dominance*, můžeme najít vysvětlení situace, ve které se nachází příroda a žena a která tyto dvě pojí principem *opozitního hodnotového dualismu*. Vítězství člověka (muže, kultury) nad přírodou (ženou) podpořilo také vítězství racionality, rozumu ve vědecké revoluci. Celkové nadšení z poznání a jeho možností utvrzovalo vědu v její pravdě a správnosti. Věda tím získávala na hodnotě, celkově se privilegizovala a z vědecké komunity se stala elita. Všechny tyto procesy působí jako začarovaný kruh: dualismus – rozdílnost – povýšenost – hierarchie, což přesně popisuje *represivní pojmový systém* Karen Warren i *dominantní pojmové schéma*, o kterém mluví Dona Haraway.

Podívejme se nyní postupně na jednotlivé znaky *represivního pojmového systému* a jeho konkrétní projev v podřadném postavení ženy a přírody, kterou upevnila vědecká revoluce a kterou kritizuje (eko)feminismus. Prvním znakem je *hodnotově-hierarchické myšlení*, které v našem případě odpovídá názoru, že muž je nadřazen ženě, stejně jako kultura je nadřazená přírodě. To

¹⁴⁴ „reduced the imagination, source of the universal knowledge in the holistic world view, to an individual operation of individual souls.“

nám dokládá Merchant (1980: 144) slovy: „...příroda a žena jsou shodně vnímány jako podřazené kultuře, která je symbolicky a historicky spojována s muži“¹⁴⁵ Zde vidíme i náznaky druhého znaku *represivního pojmového systému*, kterým je *opozitní hodnotový dualismus*. Ten klade velký důraz na rozdělování kategorií a přiřazování pozitivní hodnoty pouze jedné z nich. Merchant (1980: 143) to vyjadřuje takto: „Ztotožnění žen a živočišnosti s nižší formou lidského života je založeno na rozlišení mezi přírodou a kulturou. Toto rozdělení je zásadní pro humanitní disciplíny jako historie, literatura a antropologie, které ho přijímají jako nesporný předpoklad.“¹⁴⁶

Poslední tři znaky *represivního pojmového systému*, kterými jsou *moc nad něčím/někým*, *zvýhodnění* a *logika dominance*, můžeme nalézt v Merchant (1980: 143-4) v tvrzení že:

„Dualismus příroda - kultura je klíčovým faktorem pokroku západní civilizace na úkor přírody. Jakmile byla přetržena pouta starého hierarchického pořádku světa, evropská kultura se stále více a více povyšovala a vymezovala vůči všemu, co bylo symbolizováno přírodou. Obdobně i v Americe byl dualismus příroda-kultura zásadní pro vytváření napětí mezi civilizací a expanzí směrem na západ a pomohl ospravedlnit pokračující využívání přírodních zdrojů.“¹⁴⁷

Jako znak *moci* nad něčím/někým zde vidí moc (západní) civilizace nad přírodou, případně nad původními obyvateli a možnost zabrat, využít či přivlastnit si zemi, na které oni původně

¹⁴⁵ „...nature and women are both perceived to be on the lower level than culture, which has been associated symbolically and historically with men.“

¹⁴⁶ „At the root of the identification of women and animality with the lower form of human life lies the distinction between nature and culture fundamental to humanistic disciplines such as history, literature, and anthropology, which accepts that distinction as an unquestioned assumption.“

¹⁴⁷ „Nature-culture dualism is a key factor in Western civilisation's advance at the expense of nature. As unifying bonds of the older hierarchical cosmos were severed, European culture increasingly set itself above and apart from all that was symbolized by nature. Similarly, in America the nature-culture dichotomy was basic to the tension between civilization and the frontier in westward expansion and helped to justify the continuing exploitation of nature's resources.“

žili. Znak *zvýhodnění* je zde zastoupen nesporným právem na využívání přírodních zdrojů a země jako takové, z čehož plynou další materiální výhody, například bohatství, které tím vzniká. Posledním znakem je *logika dominance*, kterou jsem se již snažila vysvětlit a doložit výše. V tomto případě je zřetelná v celkovém nezpochybňování práva západní civilizace přírodu (ženu) využívat, panovat nad ní. Jinak řečeno, muž, kultura a rozum jsou nadřazeni ženě, přírodě, emocím a toto je daný, nezpochybnitelný fakt.

Shrneme-li myšlenky této kapitoly, vykrystalizuje nám hlavní ekofeministická kritika. Dualismus a z něj plynoucí hierarchie, na které je postavena západní civilizace, je důvodem podřízeného postavení přírody, žen, jiných kultur a jiných forem života. Tato nadřazenost kultury (západní civilizace) a z ní plynoucí moci je důvodem a ospravedlněním využívání přírody (ženy,...). Tento fakt má zásadní environmentální důsledky - současný stav přírody.

3.4 Environmentálně pozitivní přínosy ekofeminismu

„Naléhavě potřebujeme změnit kurz směrem k trvale udržitelné rovnováze - rovnováze mezi městem a venkovem, mužem a ženou, kulturou a přírodou.“ (Helena Norberg-Hodge, 1996: 11)

V této kapitole bych se ráda vrátila k základním myšlenkám ekofeminismu, neboť jeho podstatou je kritika dualistického myšlení, uplatňování *logiky dominance* a z toho plynoucí hierarchie. Ráda bych celkově shrnula pozitivní přínosy ekofeminismu, o kterých jsem hovořila v průběhu celé práce a vyzdvihla ty, které považuji za přínosné pro environmentální hnutí.

Jak už bylo několikrát řečeno, ekofeminismus nám nabízí možná řešení současné ekologické situace skrze zdůraznění a uplatnění ženských přístupů a ženských životních zkušeností. Ráda bych zde pro jistotu ještě jednou zdůraznila postoj, který v celé své

práci zastávám. Soustředěním se na specificky ženské přístupy nechci rozhodně stavět ženy do pozice lepší nebo lépe pečující o životní prostředí, ani nijak diskriminovat muže. Ženy a jejich přínosy vyzdvihuji díky zaměření své práce a proto, že mi přijde velmi důležité se nad nimi zamýšlet. Má práce nemá za cíl jakýmkoli způsobem nikoho přesvědčovat o správnosti ekofeministické filozofie, ani o „lepší“ přístupu ekofeminismu (případně žen) k ochraně životního prostředí. Zdůrazňuji specifické ženské přístupy hlavně z důvodu jejich častého přehlížení, a protože je považuji za natolik důležité, aby se jim dostalo speciální pozornosti. Domnívám se, že mají potenciál významně obohatit nejen environmentální hnutí.

Zamyslíme-li se nad tím, jaké všeobecné pozitivně environmentální přínosy nám přehodnocení dualismu a hierarchie může přinést, jistě nás ze všeho nejdřív napadne - decentralizace moci a ekonomiky, lokální zodpovědnost, ohleduplnější zacházení s přírodou. Ekofeminismus na tyto přínosy poukazuje, ale není v nich osamocen, naopak v těchto názorech se úzce potkává s názory svých „nejbližších environmentálních příbuzných“ - sociální ekologií, hlubinnou ekologií a bioregionalismem (viz kapitola 2.2.2). Všeobecná ekologická pozitiva decentralizace a lokální zodpovědnosti trefně shrnuje Helena Norberg-Hodge (1996) ve své knize *Dávné budoucnosti*. Kniha je studií původního Ladaku¹⁴⁸ a ladacké společnosti, která jako mnoho jiných původních kultur fungovala soběstačně a dlouhodobě udržitelně i s velice malým „vstupním kapitálem“. Norberg-Hodge nám přibližuje, jaké ekologické i kulturní přínosy původní druh ladacké společnosti měl a jak se z něj poučit. Základ vidí právě v decentralizovaných systémech vedoucích k *„rovnoměrnějšímu rozdělení bohatství, než centralizované systémy, orientované na hospodářský růst. Reagují lépe na potřeby obyvatel a na omezenost přírodních zdrojů. Jestliže*

¹⁴⁸ Ladak je autonomní oblastí v části indických Himalájí.

podporujeme jejich obnovu, podporujeme zároveň kulturní a ekologickou rozmanitost." (1996: 142). A doplňuje, že lidská měřítká podporují lepší vztah k Zemi i lepší vztah mezi mužem a ženou (1996: 158). Decentralizace jako řešení politické (mocenské) a ekonomické nerovnováhy je tedy jedním z řešení, které ekofeminismus vyzdvihuje.

Dalším přínosem je důraz na kontext, vnímání a chápání (případně řešení) v kontextu. O tom, že ženské vnímání je kontextuální, začala poprvé mluvit americká psychologka Carol Gilligan ve své převratné knize *„Jiným hlasem“ (In a Different Voice)*, která poprvé vyšla v roce 1982. Gilligan se zde zabývá rozdílnou psychologií mužů a žen na příkladech odlišného pojetí dospělosti a morálky. Ve své knize ukazuje, jak jsou pro obecně přijímanou definici dospělosti důležité vlastnosti, které se pojí s maskulinitou, z čehož pak ženy opět vypadávají, neboť v podstatě nikdy tyto vlastnosti nenaplnují. (Gilliganová, 2001: 46) to vystihuje takto: *„Nahlédneme-li však na tyto stereotypy z jiné perspektivy, odrážejí koncepci dospělosti, která je svou podstatou nevyvážená, upřednostňuje separovanost individuálního já před spojením s druhými a přiklání se spíše k autonomnímu životu naplněnému prací, než k vzájemné propojenosti lásky a péče.*" a doplňuje: *„V tom ovšem spočívá paradox, neboť právě ty rysy, které tradičně definují ženskou „dobrotivost“ – péče o druhé a citlivost vůči jejich potřebám – způsobují, že ženy jsou v morálním vývoji klasifikovány jako méněcenné. V této verzi morálního vývoje je však koncepce zralosti odvozena ze studií mužů a odráží význam individuace v jejich vývoji.*" (2001: 47).

Gilligan ukazuje, jak právě „feminí“ hodnoty, jako spojení s druhými, péče o druhé, citlivost k potřebám druhých, jež by se daly shrnout jako vnímání, chápání citlivé na kontext, jsou

považovány za nezralost a morální nedostatečnost,¹⁴⁹ a tedy vnímány jako podřadné. Opět narážíme na hierarchii hodnot a vlastností, které brání environmentálně příznivým principům, aby se více uplatnily. Ekofeminismus naopak tyto hodnoty vyzdvihuje, poukazuje na jejich environmentální přínosy a žádá jejich pozvednutí z podřízené pozice. Důležitým pojmem, kterým (eko)feministky souhrnně označují tyto pozitivní přínosy, je *etika starostlivosti*. O té jsem se již stručně zmínila v kapitole 2.3.3.

Jelikož je ale *etika starostlivosti* jedním z klíčových pojmů pro ekofeminismus (především sociální) a současně i já ji vnímám jako možný přínos environmentálnímu hnutí, zastavím se u tohoto pojmu znovu. Základním principem *etiky starostlivosti* jsou podle ekofeminismu ony hodnoty, historicky spojované se ženou – starostlivost, péče, soucit, vcítění se, spolupráce, kontextuální vnímání. Ekofeminismus vyzdvihuje *etiku starostlivosti* právě z důvodu, že tyto vlastnosti se překrývají s environmentálně příznivým chováním, spojeným s péčí o přírodu a úctou k ní. Většina ekofeministek¹⁵⁰ *etiku starostlivosti* nevnímá jako vlastnost vázanou na jedno pohlaví (ženu), ale jako environmentálně příznivou etiku, kterou je třeba pěstovat a šířit. Hlavní přínos ekofeminismus vidí v důrazu *etiky starostlivosti* na emocionální a vztahovou rovinu života a bytí na zemi. Ekofeministky si také uvědomují, že všechny vlastnosti, které pod *etiku starostlivosti* spadají, se společensky řadí do sféry soukromé, kterou v současné době už začínají také pomalu ovládat zákony trhu. Proti tomuto ekofeministky velice bojují a naopak zdůrazňují, že by se

¹⁴⁹ Gilligan se v knize *Jiným hlasem* podrobně věnuje odlišnému chápání morálky u žen a mužů a ukazuje, že většina výzkumů morálky do té doby vůbec s touto odlišností nepočítala. Tvrdí, že muž byl nastaven jako standart a nepočítalo se s tím, že ženy díky své jiné životní zkušenosti, si své morální úsudky tvoří právě na základě kontextu a lidských vztahů, tedy odlišně od nestranného porozumění právu a pravidlům, jak to podle Gilliganové (2001: 47) tvoří muži.

¹⁵⁰ Bohužel jsou i některé, které ji vnímají jako pouze ženskou vlastnost, což pak samo sebe popírá, neboť to vytváří dojem, že ženy jsou ty správné a jediné, které zachrání svět. Tento názor popírá základní ekofeministické hodnoty: nedualismus a nehierarchii (Kiczková 1993: 86).

tyto hodnoty měly šířit opačným směrem a postupně se prosazovat i ve sféře veřejné, což by vedlo k pozitivním environmentálním změnám. O tom z ekonomického hlediska hovoří Hazel Hendersonová v souvislosti se svou koncepcí dortu, kde značná část dobrovolných aktivit a vzájemné pomoci (soukromá sféra), o přírodních zdrojích ani nemluvě dotovat oficiální ekonomiku (1993: 30, 145). Řešení ekofeministky opět vidí v decentralizaci, kde se i hodnoty a přínosy *etiky starostlivosti* mohou snáze aplikovat¹⁵¹.

Další dimenzí, kterou mohou ženy podle ekofeminismu přispět k pozitivní environmentální změně, je právě jejich jiná životní zkušenost. O tom jsme už jsme hovořili v kontextu feministické epistemologie (kapitola 3.2). V kapitole 3.1.2 jsem poukázala na fakt, že ženy díky své každodenní ženské životní zkušenosti zaregistrují environmentální problémy dříve, a tím pádem na ně mohou také dříve reagovat. To má pozitivní environmentální efekt ze dvou důvodů. Prvním z nich je to, že pokud ženy environmentální problém zaregistrují, znamená to, že se jich osobně dotýká. To většinou vytváří efekt podobný tomu, jako u decentralizace a lokalizace, cítí tedy osobní odpovědnost za daný problém, případně vnímají pozitivní efekt okamžitého řešení. Tím vzniká dostatečná motivace danou situaci řešit, což potvrzuje i fakt, že ženy tvoří 60-80% běžných (ne na vůdčí pozici) členek environmentálních hnutí (Mellor, 1997:21). Velké zastoupení žen v „grassroots“ environmentálním hnutí je druhým z důvodů environmentálně pozitivního efektu ženské životní zkušenosti.

Podíváme-li se na celosvětové ekofeministické hnutí, můžeme najít hned několik příkladů z ženských grassroots hnutí, které tuto mou tezi potvrzují. Nejznámějším z nich je dozajista indické *Chipko movement*¹⁵². *Chipko* znamená v hindštině „objímání“ a popisuje

¹⁵¹ Na malé vesnici i bohatý farmář ví, že je v jistých situacích závislý na pomoci souseda, což má pozitivní dopad na mezilidské vztahy.

¹⁵² Tohoto hnutí se účastnili i muži, ale v daleko menší míře. Hnutí je všeobecně známé jako ženské.

hnutí indických vesnických žen v Himalájích, které v polovině sedmdesátých let zachraňovaly stromy nutné k jejich přežití vlastními těly (Mellor, 1997: 17-20). Tyto ženy bojovaly mírovými postupy navazující na Ghándího tradici a přivazovaly se ke stromům, které měly být pokáceny, čímž poukazovaly na obrovský ekologický problém odlesňování¹⁵³. Jak sama Vandana Shiva (Lacinová, 1998: 136) píše, toto hnutí ji samotnou velice ovlivnilo a v podstatě změnilo její životní směřování. Z původně vystudovaného oboru jaderné fyziky přesídlila do oblasti ekologického aktivismu, kde v podstatě převzala od *Chipko movement* problém odlesňování a dále pokračovala v nalézání jeho řešení. V současné době se začala angažovat v hledání řešení dalšího velkého environmentálního problému v současné Indii, kterým je ničení původních odrůd rostlin, jehož částečným viníkem je zelená revoluce a to, co po ní následovalo (Shiva, 1989: kapitola 5, 8). Vandana Shiva založila organizaci *NAVDANYA*, což je *Výzkumná nadace pro Vědu, Technologii a Ekologii (Research Foundation for Science, Technology and Ecology – RFSTE)*. Mezi hlavní cíle patří vytvoření semenné banky pro zachování původních druhů rostlin a školení drobných farmářů (farmářek) v organickém zemědělství. Součástí této organizace je i program *Diverse Women for Diversity* (Rozmanité ženy pro rozmanitost), který má jako hlavní cíl posilovat ženské grassroots hnutí v jejich činnosti a pomáhat šířit jejich myšlenky a znalosti na národní i mezinárodní úrovni.¹⁵⁴

Dalším celosvětově známým příkladem ženského grassroots hnutí je keňské *Green Belt Movement (Hnutí zeleného pásu)*, jehož zakladatelkou je Wangari Maathai. Toto hnutí reaguje na problém

¹⁵³ Indické ženy byly zodpovědné za zajištění chodu domácnosti, což znamenalo mít dostatek dřeva na oheň a dostatek vody na vaření. Díky přílišnému odlesňování se tyto zdroje ztrácí z okolí jejich domovů a tato situace přináší i další environmentální problémy (povodně, erozi a pod.) (Philipose, 1989: 69)

¹⁵⁴ NAVDANYA, about organization, dostupné na: <http://www.navdanya.org/about/organisation.htm>, [citováno 7.12.2008].

desertifikace a eroze tak, že zapojuje místní ženy do výsadby stromků. Hnutí začalo fungovat symbolicky 5. června 1977 (Světový den životního prostředí) zasazením prvního stromu a v polovině 80. let už bylo zasazeno přes milion stromků. V tomto hnutí pracují pouze ženy¹⁵⁵ a v současné době funguje ve 12ti dalších afrických zemích (Mellor, 1997: 20). Wangari Maathai za svou zásluhu dostala v roce 2004 Nobelovou cenu míru a množství dalších prestižních ocenění.¹⁵⁶

Těmito dvěma celosvětově známými příklady jsem chtěla ukázat, jak fungují ženské grassroots hnutí, které vychází právě z výše zmíněných specificky ženských přístupů, založených na ženských životních zkušenostech. Vybrala jsem dva příběhy ze třetího světa¹⁵⁷, neboť díky životním podmínkám jsou tamní ženy nuceny tíživou ekologickou situací radikálně řešit. To činí situaci jasnější a snáze se na ní daný problém ukazuje¹⁵⁸. Mezi ženskými grassroots hnutími a ženskými ekologickými organizacemi vnímám velký rozdíl hlavně v tom, že grassroots hnutí většinou spontánně reagují na daný lokální problém a většina členů a členek bývá z řad dobrovolníků a dobrovolnic (občanek a občanů), kteří/které ve svém volném čase různými způsoby upozorňují na daný problém. V mé práci bohužel není místo na podrobnou analýzu ženských grassroots hnutí, neboť okolnosti vzniku a průběh jejich fungování jsou odlišné od ženských ekologických organizací. Jak fungují vybrané ženské

¹⁵⁵ Celé hnutí funguje také jako posílení ženského postavení ve společnosti, neboť ženy za výsadbu stromků dostávají peníze, čímž se mění jejich situace v rodině, stávají se ekonomicky nezávislejšími.

¹⁵⁶ Nobelprize, Wangari Maathai, dospuné na:

http://nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2004/maathai-bio.html, [citováno 7.12. 2008].

¹⁵⁷ Ve své práci používám pojem třetí a první svět, což může být vnímáno jako zavádějící. Jsem si vědoma nepřesnosti těchto pojmů, ale současně je vnímám jako běžně používané.

¹⁵⁸ V prvním světě existují také aktivní protestní akce s ekofeministickým podtextem, například: Women's Pentagon action (kapitola 2.3.1, 2.3.2), Love Canal – hnutí amerických žen proti znečištění způsobenému hromaděním nebezpečného odpadu v oblasti Niagarských vodopádů a další (Mellor, 1997: 21, Merchant, 1996:155-157).

ekologické organizace a v čem se liší od grassroots hnutí, budu rozebírat v následující kapitole (4.2).

Na závěr bych ještě zmínila několik dalších zajímavých souvislostí, které nám opět potvrzují důležitost zapojování ženského pohledu do řešení environmentálních problémů. První z nich souvisí s faktem, který jsem diskutovala v kapitole 3.1.2, že ženy jsou celosvětově více zastoupené v zemědělství. Toto platí především pro třetí svět. V prostředí vyvinutého prvního světa je celková zaměstnanost v zemědělství daleko nižší a průmyslové zemědělství je především doménou mužů. A zde je právě zajímavé, jak výrazný podíl mají ženy v organickém zemědělství. Buckingham Hatfield (2000: 75) nám to dokládá na studii z anglického prostředí, kde z konvenčních zemědělců je pouze 5% žen a naopak u organických zemědělců tvoří ženy téměř 50%.

Díky tomu, že ženy se v průměru stále starají o domácnost a výchovu dětí více než muži, mohou a také značně ovlivňují rozhodnutí týkající se těchto dvou sfér, což má samo o sobě obrovské environmentální dopady. Například nakupování spotřebního zboží je stále důležitou doménou žen, což je opět přivádí ke každodenním rozhodnutím spotřebitelek, tato rozhodnutí jsou vzhledem k environmentálním dopadům klíčová. Ženy tedy opět díky své životní zkušenosti hrají důležitou roli v možných environmentálně příznivých rozhodnutích. Tato rozhodnutí samozřejmě ovlivňuje i jejich stále vysoký podíl na výchově dětí, což zpětně působí na jejich spotřebitelská rozhodnutí¹⁵⁹. Celá tato oblast je podle mých informací z genderově environmentální perspektivy velice málo vědecky prozkoumána,¹⁶⁰ a přitom je například v rámci plánování udržitelné spotřeby naprosto klíčová.

¹⁵⁹ Příkladem za všechny je návštěvnost současných obchodů se zdravou výživou, kde není možné si nevšimnout obrovské převahy žen v počtu jejich zákazníků.

¹⁶⁰ Kniha *Gender and Environment* od Buckingham Hatfield (2000) tento problém nakousla, ale hloubka jejího vhledu je omezená.

Tímto uzavírám tuto kapitolu, ve které jsem se zabývala shrnutím historického vývoje vztahu ženy a přírody v kontextu západní filozofie a různými ekofeministickými pohledy na tento vztah. Dále jsem představila feministickou epistemologii, která je podle mého názoru zásadní a podpůrná pro ekofeministickou filozofii a argumentaci. Uprostřed kapitoly jsem se zamyslela nad přírodou jako sociálním konstruktem z pohledu (eko)feministek. V druhé části, v podkapitole 3.3 *Dualismus a hierarchie* představuji koncept ekofeministické filozofky Karen Warren *Represivní pojmový systém*. Ten dále aplikuji na proces přeměny, která nastala díky vědecké revoluci. Skrze *Represivní pojmový systém* se snažím ukázat, že celý tento proces měl environmentální dopady, úzce související s dualismem, hierarchií a *logikou dominance*. V závěru kapitoly se snažím vyzdvihnout hlavní pozitivně environmentální dopady, které může přinést zapojování ženské životní zkušenosti do ochrany přírody a také se snažím ukázat proč je tomu tak.

4. PRAKTICKÁ ČÁST

„All we can do is try to speak it, try to say it, try to save it.”¹⁶¹

(LeGuin, 1989: 47)

V této části se zaměřím na praktickou stránku ekofeminismu v podobě konkrétních aktivit vybraných ženských ekologických organizací. Než ale přejdu k analýze jednotlivých ženských organizací, zmíním se (podkapitola 4.1) o současných snahách Organizace spojených národů spojovat téma žen (genderu) a životního prostředí (environmentu). V této snaze totiž vidím potvrzení důležitosti ženské životní zkušenosti, o které mluví ekofeminismus, a jejího zapojení v ochraně životního prostředí, zvláště s narůstající vážností ekologické situace. A současně tyto snahy vnímám i jako důležitý kontext vzniku jak ženských ekologických organizací, tak ženských grassroots hnutí. Ženskými ekologickými organizacemi se budu podrobněji zabývat v podkapitole následující (4.2). O ženských grassroots hnutích, konkrétně dvou světoznámých *Chipko* a *Green Belt Movement* jsem se stručně zmínila v kapitole předchozí (3.4).

Než se začnu věnovat praktické části, dovolila bych si ještě jednu malou odbočku zpět do teorie. Feministická epistemologie¹⁶², speciálně *standpoint teorie*, nás upozorňuje ještě na jednu úroveň obohacení, která souvisí s tématem ženských ekologických organizací. Tou je důraz na fakt, že hnutí za sociální svobodu (do kterých se feminismus i ekofeminismus počítá) rozšiřují možnosti, ve kterých je možné poznávat. Jasně to vystihuje Sandra Harding (1990: 97): „[feministické teoretičky] *zastávají názor, že hnutí za sociální osvobození přispívá k růstu vědomostí. Buržoazní revoluce*

¹⁶¹ „Jediné co můžeme dělat je zkusit to vyslovit, zkusit to vyjádřit, zkusit to zachránit.”

¹⁶² Kterou se podrobně zabývám v kapitole 3.2.

15.-17. století – přechod od feudalismu k modernitě – umožnila vznik moderní vědy.¹⁶³ Tím jsem chtěla spolu s Harding ukázat, že hnutí usilující o sociální změnu, jehož příkladem jsou mimo jiné i ženské ekologické organizace, nám může přinést i rozšíření náhledů na skutečnosti zásadní pro vědecké poznání. Rozšíření obzorů a zapojování jiných pohledů je také jeden z hlavních cílů ekofeminismu, který se zde promítá v obou rovinách – praktické i teoretické.

4.1 Organizace spojených národů - Gender a environment

V této kapitole shrnuji různé aspekty úsilí OSN upozornit na výraznou roli žen v řešení environmentálních problémů. Na Summitu tisíciletí v roce 2000 se všech 191 členských států OSN zavázalo do roku 2015 splnit tzv. *Osm rozvojových cílů tisíciletí*. Dva z těchto cílů se přímo dotýkají našeho tématu, jsou to:

„3. Prosazovat rovnost pohlaví a posílit postavení žen

- do roku 2005 odstranit rozdíly v přístupu mužů a žen k základnímu a vyššímu vzdělání a do roku 2015 dosáhnout téhož na všech úrovních vzdělání

7. Zajistit trvalou udržitelnost životního prostředí

- začlenit principy trvale udržitelného rozvoje do národních politik a programů; zvrátit proces ubývání přírodních zdrojů

- snížit na polovinu podíl lidí, kteří nemají trvalý přístup k nezávadné pitné vodě

- do roku 2020 dosáhnout výrazného zlepšení životních podmínek alespoň 100 milionů lidí přebývajících v chudinských předměstích velkoměst (slumech)¹⁶⁴

¹⁶³ „Like the empiricists, they hold that movements for social liberation advance the growth of knowledge. The bourgeois revolution of the fifteenth to seventeenth centuries – the movement from feudalism to modernity – made it possible for modern science itself to emerge.”

¹⁶⁴ Stránky Informačního centra OSN v Praze, dostupné na: <http://www.osn.cz/zpravodajstvi/zaber/?i=205>, [citováno 10.12. 2008].

Na první pohled se může zdát, že spolu dané cíle úplně nesouvisí, ale já jsem zde chtěla upozornit na fakt, že obě témata jsou díky přítomnosti v osmi hlavních *rozvojových cílech tisíciletí* považovány OSN za klíčová. Podíváme-li se dál do uspořádání OSN, najdeme zde od roku 1972 fungující *Program OSN pro ochranu životního prostředí (UNEP – United Nations Environment Programme)*¹⁶⁵ (Merchant, 1995: 211). Právě v rámci tohoto programu vznikla iniciativa na podporu zapojování žen do ochrany životního prostředí, která vyústila v roce 2004 v publikaci *Women and the Environment. United Nations Environment Programme*. Na podzim toho stejného roku, přesně 11. - 13. října proběhla v Nairobi (Keňa)¹⁶⁶ konference pořádaná opět UNEPem *Global Women's Assembly on Environment: Women as the Voice for Environment (WAVE)*¹⁶⁷. Tato konference se soustředila mimo jiné na tvorbu výstupů pro další důležité nadcházející konference spojených národů v roce 2005 (Fourth World Conference on Women Beijing+10, pětileté ohlédnutí se za Rozvojovými cíli tisíciletí a 13. zasedání komise Spojených národů pro Udržitelný rozvoj). Obsahovala také speciální část „*Women in Charge of the Environment*“ (Ženy řídící životní prostředí), což byl workshop určený pro ministryně životního prostředí. Konference se zúčastnilo 150 delegátů a delegátek z 60 zemí světa (Flejzor a Ganzleben, 2004: 1). Celkové výstupy a doporučení této konference shrnuje *Summary Report of the Global Women's Assembly on Environment: Women as the Voice for the Environment* (Flejzor a Ganzleben, 2004: 1): „*Shromáždění poukázalo na zásadní roli žen*

¹⁶⁵ Stránky Informačního centra OSN v Praze, dostupné na:

<http://www.osn.cz/system-osn/programy-a-dalsi-organy-osn/?i=98>, [citováno 10.12.2008], také oficiální anglické stránky United Nations Environment Programme (UNEP) dostupné na: <http://www.unep.org/>, [citováno 10.12.2008].

¹⁶⁶ V Nairobi se také nachází hlavní sídlo Programu OSN pro ochranu životního prostředí (UNEP).

¹⁶⁷ Globální ženské shromáždění o životním prostředí: Ženy jako hlas životního prostředí.

*v prosazování: vedoucího postavení žen v oblasti životního prostředí; v účasti domorodých, vesnických a městských žen na rozhodování; genderově-kulturního životního prostředí; lokálně-globálních vazeb; propojení životního prostředí a zdraví; zvýšení kapacity a vzdělání; míru.*¹⁶⁸

Jak je patrné z doporučení této konference, její výstupy se velmi dobře shodují s teoretickými myšlenkami a cíli ekofeminismu. Důležitost propojování témat, což je také jeden ze základních ekofeministických principů, můžeme najít i v celkovém směřování *Programu OSN pro ochranu životního prostředí (UNEP)*. Toto nám potvrzuje historické shrnutí toho, jak *UNEP* s problematikou genderu a životního prostředí dlouhodobě pracuje a jaké závěry z toho vyvozuje: „*Součástí pracovního programu UNEPu je důraz na gender jako průřezovou prioritu ve všech jeho programech, včetně posílení role žen v rozhodovacích procesech týkajících se životního prostředí; aktivní účasti žen v jednotlivých programech; technické pomoci ženským sdružením a sítím; zviditelnění zdravotních dopadů poškozeného životního prostředí na ženy; vytváření vzdělávacích a školicích materiálů; organizace workshopů a snahy o rovnovážné zastoupení žen a mužů na poradách, schůzích a společných setkáních.*“¹⁶⁹ (Dankelman, 2004: 6).

Kniha UNEPu *Ženy a životní prostředí* (2004) je současně zprávou o situaci žen v jednotlivých oblastech environmentálních problémů, čemuž odpovídají i jednotlivé kapitoly: *ženy a biodiverzita, ženy a desertifikace a ženy a voda*. Tyto problémy a

¹⁶⁸ „The Assembly highlighted the crucial role of women in promoting: women’s leadership in environment; the participation of indigenous, rural and urban women in decision making; a gender-culture environment; local-global linkages; environment and health linkage; capacity building and education; and peace.“

¹⁶⁹ „UNEP Programme of Work includes a commitment to make gender a cross-cutting priority in all its programmes, with an emphasis on the empowerment of women in environmental decision-making; active participation of women; technical assistance to women’s networks; a focus on women in reports on environmental links to ill health; development of education and training materials; organization of workshops; and gender balance in meetings.“

odpovídající konkrétní příklady v knize se týkají především žen třetího světa, což jen potvrzuje důležitý fakt o tom, jak rozdílná je situace žen v zemích třetího a prvního světa, lépe řečeno globálního Jihu a globálního Severu, a jaké z toho plynou odlišné environmentální zkušenosti, problémy a řešení. Jak potvrzuje Kiczková (přednáška: „Ekofeminismus – setkání feminismu a environmentalismu“, Brno, 4.12.2008), tato situace vychází hlavně z toho, že v zemích globálního Jihu se „žije na kost“, tedy lidé jsou tam stavění v každodenních situacích před rozhodnutí o životě a smrti.

Poslední kapitola knihy *Ženy a životní prostředí* (2004) se zabývá velice důležitým tématem gender mainstreamingu¹⁷⁰, který je definován takto (Dankelman, 2004: 87): *„Vezmeme-li v úvahu přístupy, role a zodpovědnost žen a mužů a uznáme-li, že jednotlivá pohlaví a sociální třídy nemají stejný podíl na kontrole zdrojů, zjistíme, že výhody a dopady se napříč jednotlivými sociálními a genderovými skupinami značně liší.“*¹⁷¹ Jinak řečeno to znamená, že si uvědomujeme sociální a genderovou nerovnost ve společnosti a s tímto stavem počítáme v procesu hledání řešení jednotlivých problémů. Gender mainstreaming v environmentální oblasti v podstatě odpovídá ekofeministické výzvě po zapojování ženské životní zkušenosti do hledání řešení a předcházení environmentálním problémům. To, že tento trend není v environmentální oblasti ojedinělý, nám potvrzuje i zpráva o přijetí gender mainstreamingu ve Světovém svazu ochrany přírody (IUCN

¹⁷⁰ Termín Gender mainstreaming opět nechávám v původním znění, neboť se ani v českém (feministickém) prostředí běžně nepřekládá.

¹⁷¹ „Taking in account the attitudes, roles and responsibilities of women and men, recognizing that sexes and different social classes do not have the same access to control over resources, and at work, benefits and impacts may vary widely across social and gender groups.“

– International Union for Conservation of Nature) v roce 1998 IUCN's Gender Policy Statement.¹⁷²

4.2 Ženské ekologické organizace

„*Woman Democracy: Peace. Life. Future. Nature. Earth*”
(*Seikatsu club*)¹⁷³

V této kapitole bych začala od potřeby samotného ekofeminismu uskutečňovat své myšlenky, názory a cíle v praktické rovině. Jak už bylo zmíněno na začátku této práce, ekofeminismus není pouze myšlenkový směr, ale i praktické hnutí. Díky svému přesvědčení je většina ekofeministek také aktivistkami a nejbližší úrovní, na které často působí, je grassroots, tedy působení zdola¹⁷⁴. Jak jsem vysvětlila v úvodu, téma ženských grassroots hnutí by vydalo na další diplomovou práci. Například americké ekofeministické hnutí má dlouhou a bohatou historii grassroots aktivit a projektů (Sturgeon, 1997; Merchant, 1995). Já se zde stručně zmíním pouze o jedné organizaci *WomanEarth* (ŽenaZemě), kterou založily jedny z nejznámějších amerických ekofeministek Ynestra King a Starhawk v roce 1985 a která je v jistém smyslu na pomezí grassroots a ženské ekologické organizace. Celé historii této organizace se věnuje jedna kapitola v knize *Ecofeminist Natures* Noël Sturgeon (1997: kapitola 3) a Hampshirské setkání popisuje Rachel Bagby v článku *Power of Numbers* (1989: 91-95).

Tato organizace je zajímavá, neboť se snažila propojit teoretickou a praktickou úroveň. Vznikla jako ekofeministické výukové centrum *WomanEarth Feminist Peace Institute* (ŽenaZemě Feministický Mírový Institut), které mělo za cíl vzdělávat,

¹⁷² IUCN's Gender Policy Statement (*Prohlášení o Genderové politice Světového svazu ochrany přírody*), dostupná na: http://cmsdata.iucn.org/downloads/gender_policy.pdf, [citováno 11.12. 2008].

¹⁷³ Slogan japonského klubu spotřebitelek a spotřebitelů Seikatsu „Demokracie ženy: Mír. Život. Budoucnost. Příroda. Země.” (Mies 1989: 161)

¹⁷⁴ Příkladem jsou již zmiňované Pentagon Action, Love Canal, apod. (kapitola 2.3.1, 2.3.2).

informovat a současně podporovat místí komunitní projekty po celých Spojených státech (Sturgeon, 1995: 78). Jedním z hlavních cílů organizace byla antirasistická snaha plně integrovat ženy jiné barvy pleti než bílé a tím naplnit jeden z cílů ekofeminismu o zapojování různých pohledů a zkušeností. Čtyři z osmi zakládajících členek byly ženy jiné barvy pleti. Vyvrcholením snah této organizace bylo uspořádání pětidenní konference *A Hampshire Gathering* (Hampshirské Setkání)¹⁷⁵, které se konalo 17.-23. srpna 1986. Tato konference, lépe řečeno praktický workshop, se zabýval podle jednotlivých dnů pěti tématy: „*Globální feminismus a militarismus: svět ve válce*“; „*Spiritualita, uzdravování a sexualita: síla celistvého člověka*“; „*Rasa, třída a etnicita: překračování překážek*“; „*Ekologie: tvorba živých spojení*“; „*Hranice veřejné akce: strategie feministické mírové politiky*“¹⁷⁶ (Sturgeon, 1995: 98-99).

Zhodnocení svých zkušeností s důrazem na zapojování žen jiné barvy pleti prezentovaly ženy z WomenEarth (King, Starhawk, Kirk, Bagby) v březnu 1987 na konferenci *Ecofeminist Perspective: Culture, Nature, Theory* (Ekofeministická Perspektiva: Kultura, Příroda, Teorie) pořádanou University of Southern California. Ve svých příspěvcích mluvily o tom, jak moc musí ještě (eko)feministické hnutí pracovat na své opravdové otevřenosti a akceptování jiných pohledů. Organizace WomenEarth se shodou osobních nešťastných okolností a celkovým přepracováním členek rozpadla v srpnu 1989 (Sturgeon, 1995: 109-111). WomenEarth měla ale zásadní vliv na rozšíření a zpopularizování ekofeminismu ve Spojených státech. Její největší přínos ale spatřuji spolu s Bagby a Sturgeon v obrovském posunu v celospolečenské debatě o rasismu a integraci „jiných“ lidí a pohledů do občanských aktivit. Ve

¹⁷⁵ Setkání se konkrétně konalo na Hampshire College v Amherst, Massachusetts, USA potvrzuje Bagby (1989: 92) jedna z účastnic tmavé barvy pleti.

¹⁷⁶ „Global Feminism and Militarism: the World at War“, „Spirituality, Healing, Sexuality: the Power of the Whole Person“, „Race, Class and Ethnicity: Crossing the Barriers“, „Ecology: Making Living Connections“, „Frontiers of Public Action: Strategies for a Feminist Peace Politics“.

feministické oblasti otevřela (jako celý konec druhé vlny feminismu) otázku celistvosti pojmu žena¹⁷⁷ (viz kapitola 2.1.1). Nadšení z otevírání se novým pohledům, o které se tato organizace usilovně snažila, popisuje Bagby (1989: 95) takto: „*Představte si. Zúčastnit se ekofeministického setkání, kde je rovnováha. (...) Tolik odlišných pohledů na potřebu spolupráce a nadšení pro ni. (...) Představte si, jak obohacující by to bylo. Udělejte to.*“¹⁷⁸

4.2.1 Definice ženské ekologické organizace, okolnosti získávání informací a výčet organizací, se kterými budu pracovat

Jak už jsem zmínila výše v rámci praktického ekofeminismu (to, co dělají konkrétně ženy pro životní prostředí) vnímám dva hlavní druhy aktivit: jedním jsou ženské grassroots hnutí, o kterých jsem se již stručně zmínila a druhým ženské ekologické organizace. Slovní spojení **ženské ekologické organizace**¹⁷⁹ používám pro účely této práce jako **pomůcku k popisu organizovaných ženských aktivit na poli životního prostředí**. Ženské ekologické organizace si vymezují jednoduše tím, že v jejich názvu nebo cíli je obsaženo slovní spojení, složené ze slov nebo jejich modifikací: **ženy, environment, životní prostředí**. Toto pokládám za klíčové, neboť název a cíl určuje specifické zaměření organizace. Mým cílem není zmapovat ženské ekologické organizace celosvětově, ani v žádném konkrétním regionu.¹⁸⁰ Mým cílem naopak je poukázat na skutečnost, že zde takovéto organizace existují, naplňují ekofeministické myšlenky a aktivně se podílejí na ochraně životního

¹⁷⁷ Ve smyslu, že ženy nejsou jen jednodílná skupina se stejnými prožitky, zkušenostmi a problémy.

¹⁷⁸ „Imagine. Attending and ecofeminist gathering where is parity. (...) As many different perspectives of the need and eagerness to work at working together. (...) Imagine how empowering it would be. Create it.“

¹⁷⁹ Slovo organizace používám ve významu – formální seskupení lidí se společnými cíli.

¹⁸⁰ Vybírám ale pouze z organizací se sídlem v Evropě či Spojených státech, což neznamená, že tyto organizace nepůsobí mezinárodně.

prostředí. Nesoustředím se na druhy organizací podle struktury, řízení ani vzniku, ale podle naplňování ekofeministických myšlenek a konkrétních snah (kampaní) pro ochranu životního prostředí.

Ve spojení *ženské ekologické organizace* používám slovo *ekologické* místo např. environmentální, neboť *ekologické* vnímám jako běžně používané slovo v českém kontextu. Celkově se skrze tento svůj termín snažím zachytit ekofeministické myšlenky a jejich projevy v praxi občanské společnosti.

Díky tomu, že všechny zahraniční organizace, které jako jediné opravdu splňují mnou nastavená kritéria pro výběr *ženské ekologické organizace*, jsou pro mě fyzicky nedostupné, provedla jsem jak hledání, tak analýzu jejich programu a cílů na základě informací dostupných na internetu, konkrétně na webových stránkách daných organizací. Tento způsob má samozřejmě celou řadu nevýhod, jako například: možnost, že některé organizace nemusí mít webové stránky nebo omezenost informací, které jsou z daných webových stránek dostupné a jejich neověřitelnost v praxi apod. Jelikož se ale snažím na příkladě dvou konkrétních organizací, obohaceném o příklady z dalších, ukázat existenci ekofeministických myšlenek v praxi, nevnímám mnou zvolený postup jako omezující. Vyhledávání organizací jsem provedla na základě zadávání klíčových slov (ecofeminism, women and environment, women and nature) do internetového vyhledávače www.google.com.¹⁸¹ Díky této jednoduché metodě jsem se dostala k značnému množství informací, které pokládám za dostačující k vytyčenému cíli.

U českých organizací jsem postupovala podobně, ale z opačného konce. Dlouhodobě se snažím získávat co možná nejvíce informací o dané problematice skrze osobní kontakty v prostředí ekologických organizací, ve kterém se pohybují

¹⁸¹ Google jsem si vybrala, neboť je bezesporu největším současným internetovým vyhledávačem, i když jsem si vědoma jeho negativních stránek, jako je například cenzura informací v jeho čínské podobě, apod.

posledních 14 let. Svou snahu jsem v posledních dvou letech ještě obohatila o vyhledávání kontaktů v oblasti ženských organizací¹⁸², díky svému zaměstnání v NEzávislém Sociálně Ekologickém HNUTÍ NESEHNUTÍ, kde jsem od září 2007 do května 2008 koordinovala cyklus genderových seminářů¹⁸³. Síť osobních vztahů jsem také doplnila vyhledáváním internetovým. V říjnu 2007 jsem se zúčastnila mezinárodní konference *Quo vadis, femina?* v Praze v Toulcově dvoře. Tato konference byla závěrečnou prezentací stejnojmenného projektu ekologické organizace *Agentury Gaia*. V březnu 2008 jsem navštívila Věru Soukupovou z ekologické organizace *Rosa* v Českých Budějovicích, která spolupracovala na vytvoření kampaně *ekodítě*, jež se zabývá environmentálními souvislostmi spojenými s péčí o děti.¹⁸⁴ Skrze konferenci a osobní setkání jsem navázala nové kontakty a získala řadu cenných informací.

Na základě všech výše popsaných způsobů získávání informací jsem si pro analýzu vybrala čtyři zahraniční ženské ekologické organizace: *Women's Environmental Network* (WEN) z Velké Británie a *Women's Environment & Development Organization* (WEDO), *Women in Europe for a Common Future* (WECF) a *Women and Life on Earth* (WLOE). Tyto čtyři jsem vybrala proto, že každá z nich má jinou strategii činnosti a organizace. Dohromady nám ukazují dostatečnou paletu možností, jak může ženská ekologická organizace vypadat a fungovat. Všechny čtyři organizace jsou v současné době fungující organizace. Jak již bylo řečeno, v českém prostředí jsem nenašla žádnou organizaci, která by splňovala mnou

¹⁸² Termínem ženské organizace mám na mysli organizace zabývající se tématikou ženských práv a rovných příležitostí žen a mužů.

¹⁸³ Cyklus genderových seminářů byl 5. ročník cyklu 5.ti přednáškových dní konaných v průběhu 5.ti měsíců, které měly za cíl uvést veřejnost do problematiky genderu a rovných příležitostí žen a mužů.

¹⁸⁴ Věrka Soukupová byla také první koordinátorkou *Týdne opravdových plen* (TOP) v České republice. TOP je dlouhodobou aktivitou anglické ženské ekologické organizace WEN a soustředí se na prosazování přátelných plen oproti používání jednorázových plen z environmentálních důvodů. Rosa je součástí mezinárodní sítě organizací, které tuto aktivitu každoročně pořádají.

stanovené podmínky pro ženskou ekologickou organizaci. Vybrala jsem tedy alespoň jeden specifický příklad, kterým je projekt, *Quo vadis, femina? Vize žen o trvale udržitelném životě* realizovaný ekologickou organizací *Agentura Gaia*, v letech 2006-2007.

Nyní bych vyjmenovala a stručně popsala všechny organizace se kterými budu v následující části pracovat. Citace webových stránek budu vždy připojovat do poznámky pod čarou k anglickému originálu citovaného textu, případně samostatně do poznámky při parafrázi, pro větší přehlednost a plynulost textu. První z nich je *Women's Environmental Network* (dále jen WEN) – Ženská environmentální síť. Podtitul této organizace zní: „Vzdělávání, podpora a poskytování informací ženám a mužům, kterým záleží na životním prostředí“¹⁸⁵ Organizace byla založena v roce 1988 a sídlí ve Velké Británii. V roce 2007 měla tato organizace 40 místních skupinek po celé Británii, které nabízí místo pro setkávání „podobně smýšlejících žen“ a podporují ženy v lokálních iniciativách, ekologicky šetrném životním stylu a účasti na národních kampaních WENU.¹⁸⁶

Další zahraniční organizací je *Women's Environment & Development Organization* (dále jen WEDO) – Ženská environmentální a rozvojová organizace. Podtitulem této organizace je věta: „za zdravou a mírumilovnou planetu, ekonomickou a sociální spravedlnost a lidská práva pro všechny“¹⁸⁷. WEDO bylo založené v roce 1991, Bellou Abzug a Mim Kelber jako mezinárodní organizace podporující rovnost žen v globální politice. WEDO pracuje hlavně na úrovni politiky OSN, ve které se snaží posilovat zastoupení žen v rozhodovacích procesech a podporovat rovnost

¹⁸⁵ „Education, empowering and informing women and men who care about environment.“ WEN, home, dostupné na: <http://www.wen.org.uk>, [citováno 11.12. 2008].

¹⁸⁶ WEN, About WEN, dostupné na: http://www.wen.org.uk/general_pages/about.htm, [citováno 15.12. 2008].

¹⁸⁷ „for a healthy and peaceful planet, economic and social justice, and human rights for all“ WEDO, home, dostupné na: <http://www.wedo.org/>, [citováno 15.12. 2008].

žen v celé struktuře OSN. Hlavní sídlo WEDO je v New Yorku ve Spojených státech.¹⁸⁸

Třetí zahraniční organizací je *Women in Europe for a Common Future* (dále jen WECF) – Ženy v Evropě za společnou budoucnost. WECF je síť ženských a environmentálních organizací z 30ti zemí po celé Evropě a centrální Asii, založená v roce 1994. WECF má dvě hlavní koordinační sídla, jedno v Utrechtu (Nizozemí) a druhou v Mnichově (Německo). Hlavním cílem WECF je: „*WECF usiluje o zdravé životní prostředí pro všechny. Využíváme ženský potenciál pro vyrovňování životního prostředí, zdraví a ekonomie. Proto WECF realizuje řešení na lokální úrovni a ovlivňuje politiku na úrovni mezinárodní.*“¹⁸⁹

Poslední zahraniční organizací v mém výčtu je *Women and Life on Earth* (dále jen WLOE) – Ženy a život na Zemi. S podtitulem: „*mezinárodní spolupráce žen pro mír, ekologii a sociální spravedlnost.*“¹⁹⁰ Tato organizace navazuje na původní skupinu žen, která se zformovala v 80. letech ve Spojených státech okolo živého ekofeministického hnutí. Po několikaleté pauze se skupina znovu zformovala v roce 1999 v rámci internetového projektu. Jedná se o mezinárodní síť žen pracujících pro životní prostředí. V roce 2001 se tento projekt spolu se svou koordinátorkou Annou Gyorgy přesouvá z USA do Berlína. V roce 2003 je založena nezisková organizace *Women and Life on Earth* (WLOE) a o 5 let později se sídlo organizace přesouvá z Berlína do Bonu, kde se nachází i dnes.¹⁹¹

¹⁸⁸ WEDO, about WEDO, dostupné na: <http://www.wedo.org/aboutus.aspx>, [citováno 15.12. 2008].

¹⁸⁹ „WECF strives for a Healthy Environment for All. We use women's potential in balancing environment, health and economy. Therefore WECF implements solutions locally and influences policy internationally.“ WECF, about WECF, dostupné na: <http://www.wecf.org/>, [citován 15.12. 2008].

¹⁹⁰ „women in international cooperation for peace, ecology and social justice“, WLOE, about us, dostupné na: <http://www.wloe.org/About-us.74.0.html>, [citováno 15.12.2008].

¹⁹¹ WLOE, about us, dostupné na: <http://www.wloe.org/About-us.74.0.html>, [citováno 15.12.2008]

V těchto krátkých představeních daných organizací jsem se soustředila na základní informace. Současně jsem ale u všech z nich poskytla dostatečné množství informací, potvrzujících relevantnost vybraných organizací v rámci mnou vymezeného pojmu ženská ekologická organizace.

V českém prostředí je situace složitější. Podle mě dostupných informací zde nepůsobí žádná organizace splňující mé podmínky pro ženskou ekologickou organizaci. Nelze ale tvrdit, že zde neprobíhají žádné aktivity, které by nebylo možno označit za ekofeministické myšlenky v praxi. Projekt *Quo vadis, femina? Vize žen o trvale udržitelném životě* nejvíce odpovídá mému tématu. Jedná se o jeden z projektů *Agentury Gaia*, která realizovala i další menší projekty spadající tématicky do oblasti žen a životního prostředí (například projekty „*My v 21. století*“ vytvoření modelové ekologické školky v Klatovech (2001), „*Archa 21*“ – mezinárodní síť ekologických mateřských školek (2002))¹⁹². Celkově se ale *Agentura Gaia* nedá zařadit do mé kategorie ženských ekologických organizací, neboť nesplňuje kritérium – slovního spojení obsahujícího jak žena, tak životní prostředí nebo jejich modifikace v názvu či cílech organizace. Podobná situace nastává i u další české ekologické organizace *Rosa*, která se ve své činnosti také věnuje tématům souvisejícím s ženami a životním prostředím, ale opět nesplňuje dané kritérium.¹⁹³

Poslední českou organizací, která je velice blízko mnou stanoveným podmínkám, jsou *Jihočeské matky (JČM)*. Opět ale není splněna podmínka slovního spojení ženy – životní prostředí, environment v názvu či cíli organizace. Zde by se dalo namítnout, že matky jsou ženy. Nebo pracovat s informací, kterou JČM

¹⁹² Agentura Gaia, projekty, dostupné na: <http://gaia.ecn.cz/projekty.html>, [citováno 15.12.2008].

¹⁹³ Rosa, o Rose, dostupné na: [http://www.rosacb.cz/index.php?&kat\[\]=1&kat\[\]=33&id_kat=208&id_h=0&id_m=0](http://www.rosacb.cz/index.php?&kat[]=1&kat[]=33&id_kat=208&id_h=0&id_m=0), [citováno 15.12.2008].

zveřejňují na svých webových stránkách, že převážná část jejích členek jsou ženy.¹⁹⁴ Pokud ale vezmu v potaz informace získané z analýzy zahraničních ženských ekologických organizací, jasné zacílení organizace musí být patrné z formulování názvu a cílů organizace. *Jihočeské matky* ale uvádějí¹⁹⁵, že slovo matky v názvu se prosadilo pouze z důvodu převážného členství žen v organizaci, není to tedy prioritní cíl organizace. Z tohoto důvodu JČM také nepočítám do kategorie ženské ekologické organizace, i když samozřejmě nepopírám jejich působení v oblasti žen a životního prostředí.

Dále v českém prostředí existují i jiné dílčí iniciativy, které by se daly zahrnout obecně do tématiky žen a životního prostředí. V současné době by se jich dokonce našlo více a více. Není ale v mých silách věnovat se všem jednotlivým aktivitám na území České republiky. Nerada bych ale opomněla zmínit v poslední době vzniklé iniciativy. Jednou z nich je snaha organizace *Hnutí za aktivní mateřství (HAM)*¹⁹⁶ zahrnovat ekologické souvislosti do problematiky přirozených porodů a mateřství. Vyvrcholením této snahy byla výstava a informační brožurka *HOMO ECOLOGICUS*, zaměřená na tematiku žen a životního prostředí, která vyšla v rámci konference *Světový týden respektu k porodu* (12.-18. 5. 2008)¹⁹⁷. Jednou z nejmladších snah v této oblasti je také můj vlastní nezávislý projekt *ZeMěŽena*¹⁹⁸ a vznikající kampaň *Ženy a životní prostředí* v rámci sociálně - ekologické organizace NESEHNUTÍ.¹⁹⁹

¹⁹⁴ JČM, o nás, dostupné na: <http://www.jihoceskematky.cz/?cl=1>, [citováno 15.12.2008].

¹⁹⁵ JČM, o nás, dostupné na: <http://www.jihoceskematky.cz/?cl=1>, [citováno 15.12.2008].

¹⁹⁶ HAM, dostupné na: www.iham.cz, [citováno 15.12.2008].

¹⁹⁷ Světový týden respektu k porodu, HOMO ECOLOGICUS, dostupné na: <http://www.respektkporodu.cz/ecologicus.php>, [15.12.2008].

¹⁹⁸ ZeMěŽena, dostupné na: www.zemezena.cz, [citováno 15.12.2008].

¹⁹⁹ NESEHNUTÍ, dostupné na: www.nesehnuti.cz, [citováno 15.12.2008].

4.2.2 Analýza ženských ekologických organizací

Jelikož se v celé této práci snažím popsat a vysvětlit ekofeminismus z různých pohledů a ukázat jeho praktické pozitivní environmentální využití, jsem přesvědčena, že čtenář či čtenářka už alespoň částečně pronikli do hlavních myšlenek ekofeminismu. Na základě toho se domnívám, že není třeba se na tomto místě znovu vracet k hlavním ekofeministickým myšlenkám. Abych ale mohla ukázat, že ženské ekologické organizace naplňují ekofeministické myšlenky v praxi, vytvářím na základě kapitoly 3.4 *Environmentálně pozitivní přínosy ekofeminismu* shrnutí oněch environmentálně pozitivních přínosů ekofeminismu. To zní:

Ekofeminismus vidí řešení současné ekologické situace v pozvednutí a uplatňování ženských přístupů a ženských životních zkušeností v otázkách životního prostředí. Toho může být dosaženo skrze posílení rovnosti mezi muži a ženami a hledání environmentálně pozitivních řešení s důrazem na lokální úroveň.

Jak už jsem naznačila výše, všechny čtyři vybrané zahraniční organizace považuji za ženské ekologické organizace, tak, jak jsem si je vymezila. V následující části tedy popíšu konkrétní cíle, náplň a aktivity vybraných organizací a tyto srovnám s výše uvedeným shrnutím. Jelikož pracuji se čtyřmi organizacemi, nekladu si za cíl obsáhnout všechny dostupné informace, naopak se soustředím na konkrétní příklady aktivit a myšlenek obsažených v cílech a náplni organizací, tak, aby co nejlépe vystihly jejich ekofeministické a environmentální přínosy. Na závěr se zmíním o českém projektu *Quo vadis, femina?*, a provedu shrnutí.

Women's Environmental Network (WEN)

Chceme-li se blíže zaměřit na poslání WENU, je dobré podívat se na vizi a strategické cíle, kterými se WEN prezentuje. Jeho vize je: *„Svět, ve kterém jsou si ženy vědomy své schopnosti měnit životní prostředí k lepšímu a aktivně se na tom podílejí.“*²⁰⁰ Strategické cíle, prostřednictvím kterých se snaží své vize dosáhnout jsou:

- „1. Podpora žen ve vytváření pozitivní environmentální změny.*
- 2. Zvyšování všeobecného povědomí o ženském pohledu na otázky životního prostředí.*
- 3. Ovlivňování rozhodovacích procesů tak, aby bylo dosaženo environmentální spravedlnosti pro ženy.“*²⁰¹

Pokud výše zmíněné cíle srovnáme se shrnutím environmentálně pozitivních přínosů ekofeminismu, je zřejmé, že se v mnohém překrývají. Například v obecné vizi WENU vidíme apel na ženy a jejich sebezhdnocení svých schopností a možností pozitivně ovlivnit environmentální změnu. Tato potřeba - posílení žen - jistým způsobem reflektuje situaci, o které mluví feministická epistemologie (kapitola 3.2.2). Jde o společenské nastavení, ve kterém ženy vyrůstají a které vytváří situaci, kdy ženy nejsou schopny plně vnímat a vyjadřovat svou jinou životní zkušenost. Tento stav opět funguje jako začarovaný kruh – ženy, které si svůj potenciál *pozitivní environmentální změny* neuvědomují, ho ani nemohou uplatňovat. Proto je požadavek WENU o posílení žen samých pochopitelný v kontextu snahy o pozitivní environmentální změnu.

²⁰⁰ „A world where women are aware of their ability to change the environment for the better and actively come together to do so“. WEN, About WEN, dostupné na: http://www.wen.org.uk/general_pages/about.htm, [citováno 15.12. 2008].

²⁰¹ „1. Empowering women to make positive environmental change.
2. Increasing awareness of women's perspectives on environmental issues.
3. Influencing decision-making to achieve environmental justice for women.“
WEN, About WEN, dostupné na: http://www.wen.org.uk/general_pages/about.htm, [citováno 15.12. 2008]

Podíváme-li se dál na aktivity WENU, jako dobrý příklad nám může sloužit kampaň na podporu látkových plen, nazvanou *Real Nappie Week*.²⁰² V Čechách je její obdobou právě kampaň ekologické organizace *Rosa Týden opravdových plen*.²⁰³ Environmentální přínosy této aktivity jsou zřejmé, neboť při používání jednorázových plen vzniká, jako u každého výrobku na jedno použití, neúměrné množství odpadu. Konkrétně u jednorázových plen je ekologicky nešetrný celý koloběh výrobku, o zdravotní nezávadnosti nemluvě. WEN proto tuto svou aktivitu *Pleny* (Nappies) rozšiřuje dále o síť second-handového typu, kde si rodiče mohou směňovat již nepotřebné látkové pleny a zkušenosti s jejich používáním.²⁰⁴ Dále WEN k této aktivitě vydal nově publikaci o snižování ekologické stopy – *The Three Tonne Club Handbook* (Klub tří tun – průvodce), jejíž součástí je sekce o tom, jak může používání látkových plen snížit emise skleníkových plynů až o 40%.²⁰⁵ WEN provozuje i další praktické aktivity zacílené na: zdraví, jídlo, kosmetické přípravky, odpady; v současné době WEN bojuje s menší finanční krizí, což omezuje fungování některých aktivit.²⁰⁶ Jak je ale patrné z příkladu kampaně na podporu látkových plen, na jediném spotřebním výrobku je možné ukázat široké environmentální souvislosti.

Women's Environment & Development Organization (WEDO)

Další organizací je WEDO, která je ve srovnání s WENem organizací fungující na úplně jiném stupni. WEDO se zaměřuje, jak tvrdí ve svém programu, na: „Zdůraznění zásadní role žen

²⁰² WEN, Nappies, dostupné na: <http://www.wen.org.uk/nappies/index.htm>, [citováno 15.12.2008].

²⁰³ Viz poznámka pod čarou 170.

²⁰⁴ ²⁰⁴ WEN, Nappies, dostupné na: <http://www.wen.org.uk/nappies/index.htm>, [citováno 15.12.2008].

²⁰⁵ WEN, home, dostupné na: http://www.wen.org.uk/general_pages/Newsitems/pr_nappyreport17.10.08.htm, [citováno 15.12. 2008].

²⁰⁶ WEN, home, dostupné na: <http://www.wen.org.uk/>, [citováno 15.12. 2008].

*v sociální, ekonomické a politické sféře. Spojování žen z různých prostředí a různých náboženských vyznání, aby mohly sdílet zkušenosti a odborné znalosti a aktivně se podílet na společných cílech.*²⁰⁷ a o to vše se snaží na lokální, národní i globální úrovni.²⁰⁸

I zde je tedy zřejmé, jak podobné, téměř shodné jsou cíle WEDO a shrnutí environmentálně pozitivních přínosů ekofeminismu. U WEDO si není možné nevšimnout snahy o zapojování jiných pohledů (*ženy z různých prostředí a různých náboženských vyznání*), tolik typické pro ekofeminismus.

WEDO v současné době vede čtyři velké programy, které společně naplňují hlavní program, jsou to: *Economic & Social Justice* (Ekonomická a sociální spravedlnost), *Gender and Governance* (Gender a řízení), *Sustainable Development* (Udržitelný rozvoj), *U.S. Global Policy* (Globální politika Spojených států).²⁰⁹ V těchto svých programech se soustředí na podporu rovného zapojování žen do rozhodovacích procesů a veřejného života vůbec, zohledňování ženské perspektivy v hledání řešení environmentálních problémů a posilování spolupráce mezi ženským a environmentálním hnutím.²¹⁰ Díky tomu, že WEDO velice úzce spolupracuje s OSN na všech úrovních²¹¹, můžeme jeho působení vidět v celkové politice OSN, kterou jsem popsala v kapitole 4.1. Tuto organizaci jsem vybrala do tohoto výčtu hlavně proto, abych ukázala, že ekofeministická témata mohou být skrze podobný druh organizací diskutována i na velice vysoké politické úrovni.

²⁰⁷ „We emphasize women’s critical role in the social, economic and political spheres and bring together women of diverse backgrounds from all regions of the world to share experiences and expertise and to take action on common agendas.” WEDO, program areas, dostupné na: <http://www.wedo.org/programs.aspx>, [citováno 15.12.2008].

²⁰⁸ WEDO, program areas, dostupné na: <http://www.wedo.org/programs.aspx>, [citováno 15.12.2008].

²⁰⁹ WEDO, program areas, dostupné na: <http://www.wedo.org/programs.aspx>, [citováno 15.12.2008].

²¹⁰ WEDO, program areas, dostupné na: <http://www.wedo.org/programs.aspx>, [citováno 15.12.2008].

²¹¹ WEDO, WEDO at the UN, dostupné na: <http://www.wedo.org/wedoun.aspx>, [citováno 15.12. 2008].

Women in Europe for a Common Future (WECF)

WECF je dalším druh organizace, jak už bylo zmíněno výše, jedná se o síť různých ženských a ekologických organizací. WECF se snaží podporovat konkrétní místní projekty a současně propojovat zkušenosti svých členských organizací, což jsou hlavní výhody veškerých síťových organizací. Hlavním cílem WECF je zajištění *zdravého životního prostředí pro všechny*, který je založený na vizi WECF. Ta zní: „...svět v rovnováze; rovnováha mezi ekonomikou a životním prostředím, zdravím a růstem, ženami a muži, současnými a budoucími generacemi.“²¹² I zde můžeme vidět velkou míru shody mezi cíli, vizí a shrnutím environmentálně pozitivních přínosů ekofeminismu. Co je u WECF mimo jiné zřejmým ekofeministickým prvkem, je důraz na rovnováhu.

Jednotlivé konkrétní aktivity WECF jsou tak obsáhlé, díky obrovskému záběru vycházejícímu z podstaty organizace této velikosti, že je zde ani v nejmenším nemohu postihnout. Jen v současné době funguje 15 různých projektů a mnoho dalších již bylo úspěšně ukončeno.²¹³ Alespoň pro částečnou představu obrovského záběru WECF uvádím témata, kterými se WECF zabývá - jsou jimi: zemědělství, chemikálie, energie, gender, zdraví, právo, voda a hygiena.²¹⁴ Důležitým hlediskem je také spolupráce WECF s OSN a Evropskou unií.²¹⁵ Obě dvě výše zmíněné organizace (WECF a WEDO) také spolupracovaly na publikaci *Women and the Environment* (2004), vydané UNEPem (Dankelman, 2004: 116), která měla značný vliv na politiku OSN.

²¹² „...world in balance; balance between economy and environment, health and growth, women and men, current and future generations.“ WECF, about WECF, dostupné na: <http://www.wecf.org/>, [citováno 15.12. 2008].

²¹³ WECF, projects, dostupné na: <http://www.wecf.org/>, [citováno 15.12. 2008].

²¹⁴ WECF, issues, dostupné na: <http://www.wecf.org/>, [citováno 15.12. 2008].

²¹⁵ WECF, projects, dostupné na: <http://www.wecf.org/>, [citováno 15.12. 2008].

Women and Life on Earth (WLOE)

Poslední organizací, kterou zde uvádím, je WLOE, která je opět něčím specifická. Její osobitost je spojená s dlouhou historií, kterou tato organizace má. Historie americké WLOE sahá až do 80. let, což bylo jedno z vrcholných období ekofeminismu vůbec (to popisuji na začátku této kapitoly 4.2). Z hlediska naplňování ekofeministických myšlenek je nejvýznamnější událostí účast WLOE na jedné z nejznámějších ekofeministických akcí, kterou byla mírová demonstrace – *Women's Pentagon Action* (viz též poznámka pod čarou 38).²¹⁶ Toto jen potvrzuje ekofeministické naladění organizace.

Jednou ze současných aktivit WLOE, spadající do kategorie environmentálně pozitivních přínosů ekofeminismu, patří nedávná účast WLOE na světovém kongresu *Planet Diversity* (World Congress on the Future of Food and Agriculture; Bonn, Germany May 12 -16, 2008).²¹⁷ WLOE se podílela na přípravě ženské části kongresu *Women of Planet Diversity* (Ženy pro Rozmanitou Planetu), ze které byl vydán *Women's statement* (Ženské prohlášení). Tohoto kongresu se zúčastnily ženy z celého světa, které společně pracovaly na *Women's statement*. Jeho sdělení by se dalo shrnout do výzvy: „Úsilí žen by nemělo být roztržštěné: je to úsilí naše a našich mužských společníků. Toto úsilí se musí zabývat rovností žen a mužů, stejně jako sociální, environmentální a etnickou rovností.“²¹⁸ V této výzvě jsou opět jasně zastoupeny

²¹⁶ WLOE, about us, dostupné na: <http://www.wloe.org/women-s-pentagon-action.77.0.html>, [citováno 15.12. 2008].

²¹⁷ WLOE, Women on Planet Diversity, dostupné na: <http://www.wloe.org/Women-of-Planet-Diversity.539.0.html>, [citováno 15.12.2008].

²¹⁸ „This struggle of women should not be fragmented: it is ours and that of our male companions. This struggle has to deal with the equality of women, social, environmental and racial equality as well.“ WLOE, Women on Planet Diversity, dostupné na:

témata spadající do environmentálně pozitivních přínosů ekofeminismu.

Quo vadis, femina? Vize žen o trvale udržitelném životě

Poslední aktivita, o které se zde zmíním, je český projekt *Quo vadis, femina?*. Jak už jsem uvedla výše, jedná se o samostatný projekt realizovaný *Agenturou Gaia*, nikoli o dlouhodobou činnost organizace. Mezi cíle projektu patří: „*Vytvořit vizi žen o trvale udržitelném životě; pojmenovat neřešené problémy a stereotypy; budovat tým, komunitu, spolupráci, solidaritu; podporovat tvořivost, intuici, duchovno; bourat bariéry a stereotypy; zrovnoprávnit ženy v profesním a rodinném životě; holisticky myslet v horizontální i vertikální perspektivě; publikovat, zvýšit povědomí veřejnosti; vzdělávat, vychovávat, diskutovat...*”²¹⁹ I zde vidíme velkou míru shody mezi cíli projektu a shrnutím environmentálně pozitivních přínosů ekofeminismu.

Jednou z hlavních náplní projektu byly kulaté stoly, ve kterých se diskutovala ona *vize žen o trvale udržitelném životě*. Proběhlo dohromady 12 kulatých stolů (4 generační kulaté stoly – zaměřené na určitou věkovou skupinu žen, 4 mezigenerační, a 4 tématické), které vedly k vytvoření vize. Výsledky vize jsou shrnuty do deseti kroků a prezentovány takto: „*1. Muž a žena se stejnou měrou podílí na výchově dětí. 2. Muž a žena se rovnou měrou zapojují do veřejného života. 3. Domácí a veřejná sféra jsou více propojeny. 4. Domácí práce a výchova dětí jsou dostatečně společensky ohodnoceny. 5. Znevýhodněné skupiny žen jsou společensky doceněné. 6. Ženy jsou ekonomicky soběstačné a nezávislé. 7. Ženy jsou sebevědomé a seberealizují se. 8. Ženy spolupracují na*

[http://www.wloe.org/What-s-new.162+M552f9914eb6.0.html?&tx_mininews_pi1\[showUid\]=281](http://www.wloe.org/What-s-new.162+M552f9914eb6.0.html?&tx_mininews_pi1[showUid]=281), [citováno 15.12. 2008].

²¹⁹ Quo vadis, fenima?, o projektu dostupné na: <http://www.quovadisfemina.cz/oprojektu.html>, [citováno 15.12.2008].

společných cílech a projektech. 9. Praha je trvale udržitelné město. 10. Muži a ženy spolupracují a vzájemně se inspirují."²²⁰

Z výše zmíněných cílů je zřejmá jasná podpora a posílení žen a ženské životní zkušenosti, zvláště v: rozhodovacích procesech, zapojování žen do veřejného života, rovnocenném podílu na výchově dětí, docenění společensky nedoceněných aktivit spadajících do soukromé (ženské) sféry apod. I cíle projektu tedy jasně korespondují s environmentálně pozitivními přínosy ekofeminismu. Jediné, co ve vizi podle mého názoru chybí, je větší zdůraznění environmentálních souvislostí a dopadů jednotlivých kroků, které vize prezentuje.

Shrnutí

V této kapitole jsem se snažila zachytit environmentálně pozitivními přínosy ekofeminismu v praktické činnosti ženských ekologických organizací a tím ukázat, že ekofeministické myšlenky a témata jsou v současné době živá. Stručně jsem popsala cíle, náplně a aktivity jednotlivých organizací, tak, abych co možná nejvýstižněji poukázala na jejich shodu s environmentálně pozitivními přínosy ekofeminismu.

²²⁰ Quo vadis, femina?, vize, dostupné na: <http://www.quovadisfemina.cz/vize.html>, [citováno 15.12.2008].

5. Závěr a otázky, které se dále otvírají

„Truth telling and living is the most radical thing to do now.”²²¹

(Vandana Shiva, Evropské sociální fórum, Malmö, Švédsko, 18.10.2008)

Ve své práci jsem se snažila vysvětlit termín ekofeminismus a poukázat na jeho hlavní myšlenky. Zasazením ekofeminismu do feministického a environmentálního kontextu a popsáním jeho vnitřní spletnosti jsem čtenáře a čtenářky připravila na hlubší ponoření se do tématu. V hlavní kapitole 3. *Důležitá témata, které ekofeminismus řeší a co z toho vyplývá* jsem rozebrala vztah ženy a přírody, pro ekofeminismus klíčový, v kontextu západní historie a přiblížila pět odlišných ekofeministických přístupů k tomuto vztahu. V další části jsem se zaměřila na feministickou epistemologii, konkrétně *feministický empiricismus, situated knowledge a standpoint teorii*, ve které jsem se snažila najít (a věřím, že našla) podporu ekofeministické teorie, což jsem následně podrobila diskusi. Uprostřed hlavní kapitoly jsem se pozastavila nad sociální konstrukcí pojmu příroda z ekofeministického pohledu.

Dualismus a hierarchii, jedny z ústředních témat ekofeminismu, jsem rozebrala skrze *represivní pojmový systém* ekofeministické filozofky Karen Warren (2000), čímž jsem se snažila odhalit environmentální důsledky z nich plynoucí. Na příkladu vědecké revoluce a jejího myšlenkového zvratu jsem ukázala, jak se ženy, příroda, jiné kultury a jiné formy života dostávají do podřízeného postavení díky hierarchickému a dualistickému myšlení, které z ní vyšlo. Kapitulu 3 jsem uzavřela výčtem environmentálně pozitivních přínosů ekofeminismu. Těmi jsou: *důraz na decentralizaci politické a ekonomické moci; pozvednutí ženských hodnot prostřednictvím uplatňování etiky starostlivosti; zapojování ženské životní zkušenosti do hledání*

²²¹ „Žít a mluvit pravdu je ta nejradikálnější věc, kterou můžeme dělat.”

řešení environmentálních problémů a celkové vyrovnaní žensko – mužských a přírodně – kulturních vztahů.

V praktické části jsem se tyto environmentálně pozitivní přínosy ekofeminismu snažila najít v cílech, náplni a aktivitách vybraných ženských ekologických organizací. Ty jsem si definovala na základě slovního spojení: žena – životní prostředí – environment a odlišila je od ženských grassroots hnutí. Kapitulu jsem doplnila o další jednotlivé praktické snahy a celkově zasadila do kontextu politiky Organizace spojených národů vůči tématům žen a životního prostředí.

Má práce se snažila upozornit na to, jak hluboce spolu souvisí problémy životního prostředí a nerovného postavení (nejen) žen ve společnosti. A ukázat, proč je tedy důležité propojovat feministické a environmentální kritické analýzy skutečnosti a hledat jejich společný základ. Pevně věřím, že jsem nezůstala pouze v rovině plytkých kritiků a kritiček západní kultury, jak na ně poukazuje profesorka Librová (2003: 21, poznámka 8.).

Nebylo by to úplné, kdybych se na závěr nepřiznala, že má práce ve mě vyvolala řadu otázek a o některé z nich bych se ještě ráda podělila. Jak už jsem se v průběhu celé práce snažila ukázat, mé téma je velice obsáhlé a mnohvrstevnaté. Díky tomu by se podrobněji a hlouběji dala zkoumat v podstatě každá jeho jednotlivá část. Mě osobně by ale nejvíce zajímaly přesahy v oblasti praktické aplikace ekofeminismu, v rovině: Co tedy s tím? Jak tyto myšlenky uvést do každodenní praxe? Částečné odpovědi jsem se snažila nalézt v praktické kapitole, ale věřím, že možností je daleko víc. Konkrétně mě napadly tyto další otázky: *Jak ženy ovlivňují jednotlivé ekologické organizace? Existují ženy, které by sami sebe označily za ekoženy a případně, co si pod tím představují? Jaká je situace ženských grassroots hnutí u nás a ve světě?*

A mnoho dalších....

6. Bibliografie

Bagby, R. A power of Numbers. In Plant, J. *Healing the wounds. The Promise of Ecofeminism*. London: Green Print, 1989. s. 91-95. ISBN 1 85425 016 7.

Biehl, J. *Rethinking Ecofeminist Politics*. Boston: South End Press, 1991. 181 s. ISBN 0-89608-391-8.

Bookchin, M. *The ecology of freedom*. California: Cheshire Books, 1982. 480 s. ISBN 1904859267.

Buckingham-Hatfield, S: *Gender and Environment*. London: Routledge 2000. 1.vyd. 137 s. ISBN 0415168201.

Butler, J. *Trampoty s rodom: feminizmus a podrývání identity*. Bratislava: Aspekt, 2003. 1. vyd. 222 s. ISBN 8085549417.

Capra, F. *Bod obratu: věda, společnost a nová kultura*. Praha: DharmaGaia, 2002. 516 s. ISBN 80-85905-42-6.

Capra, F. *Uncommon Wisdom: Conversation with Remarkable People*. New York: Bantam 1987. 334 s. ISBN 978-0553346107.

Čapková Knotková, B. a kol. *Obrazy ženství v náboženských kulturách*. Praha-Litomyšl: Paseka, 2008. 356 s. ISBN 978-80-7185-890-4.

Dankelman, I. *Women and the Environment*. Nairobi: UNEP, 2004. 116 S. ISBN 92-807-2442-8.

De Beauvoir, S. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis, 1967. 411 s.

Eislerová, R. *Číše a meč, agrese a láska, aneb, Žena a muž v průběhu staletí*. Praha: Lidové noviny, 1995. 329 s. ISBN 807106095X.

Eliade, M. *Kováři a alchymisté*. Praha: Argo, 2000. 158 s. ISBN 80-7203-320-4.

Fox Keller, E. *Reflections on gender and science*. New Haven: Yale University Press, 1985. 193 s. ISBN 0300036361.

Gilliganová, C. *Jiným hlasem: o rozdílné psychologii žen a mužů*. Praha: Portál, 2001. 1. vyd. 191 s. ISBN 8071784028.

Gimbutas, M. *The language of the Goddess*. New York: HarperSanFrancisco 1991. 388 s. ISBN 0-06-251243-9.

Gjuričová, Š. Konstrukce gender: maskulinita a feminita z odlišných perspektiv. In Maříková, H. a Věštíňková, E. *Společnost žen a mužů z aspektu genderu. Sborník studií*. Praha: Open Society Found, 1999.

Gough, B., McFadden, M. *Critical social psychology. An Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2001. 272 s. ISBN 0333776461.

Griffin, S. *Women and Nature. The roaring inside her*. New York: Harper Colophon, 1980. 263 s. ISBN 0-06-090744-4.

Haisová, M. a tým Agentury GAIA, o.s. *Quo vadis, femina? vize žen o trvale udržitelném životě*. Příbram: Petr Novák – Gimli, 2007. 277 s. ISBN 978-80-903966-0-9.

Haraway, D. J. Kapitola 9: Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. In *Simians, cyborgs, and women: the reinvention of nature*. New York: Routledge, 1991. s. 183-201. ISBN 0415903866.

Harding, S. Feminism, Science, and the Anti-Enlightenment Critiques. In Nicholson, J. N. *Feminism/Postmodernism*. New York: Routledge, 1990. s. 83-106. ISBN 0-415-90058-1.

Hartstock, N. Foucault on Power: A Theory for Women. In Nicholson, J. N. *Feminism/Postmodernism*. New York: Routledge, 1990. s. 157-176. ISBN 0-415-90058-1.

Henderson, H. *Paradigms in progress: life beyond economics*. London: Admantine Press, 1993. 293 s. ISBN 074490109X.

Illich, I. *Gender*. New York: Panteon Books, 1982. 192 s. ISBN 0-394-52732-1.

Johanisová, N. „Kde peníze jsou služebním, nikoliv pánem. Výpravy za ekonomikou přátelskou přírodě a člověku.“ Volary: Stehlík, 2008. 125 s. ISBN 9788086913056.

Keller, J. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: SLON, 2004. 529 s. ISBN 80-86429-34-2.

King, Y. The Ecology of Feminism and the Feminism of Ecology. In Plant, J. *Healing the wounds. The Promise of Ecofeminism*. London: Green Print, 1989. s. 18-28. ISBN 1 85425 016 7.

Kheel, M. Ecofeminism and Deep Ecology: Reflections on Identity and Difference. In Diamond, I & Orenstein, G ed. *Reweaving The World. The Emergence Of Ecofeminism*. San Francisco: Sierra Club Books, 1990. s. 128-137. ISBN 0-87156-623-0.

Kheel, M. *Nature Ethics: An Ecofeminist Perspective*. Rowman & Littlefield: 2008. 339 s. ISBN 9780742552012.

Kiczková, Z. *Príroda: vzor žena!? Hľadanie alternatív v ekofeminizme*. Bratislava: ASPEKT, 1998. 1. vyd. 175 s. ISBN 80-967585-3-5.

Kohák, E. *Zelená svatozář. Kapitoly z ekologické etiky*. Praha: SLON, 2002. 2. vyd. 204 s. ISBN 80-85850-86-9.

Kulhánková, T. *Znovuosidlování: bioregionální vize a praxe básníka Geryho Snydera*. Bakalářská práce. Brno, 2008.

Lacinová, L. ed. *Žít, ako keby na Životě záleželo....* Bratislava: SZOPK a SOFRON – Centrum environmentálnej výchovy pri Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislavě, 1994. 1. vyd. 71 s. ISBN 80-967090-6-2.

Lavelock, J. *Gaia živoucí planeta*. Praha: Mladá Fronta, MŽP, 1994. 224 s. ISBN 80-204-0436-8.

LeGuin, U.K Women/wilderness. In Plant, J. *Healing the wounds. The Promise of Ecofeminism*. London: Green Print, 1989. s. 45-50. ISBN 1 85425 016 7.

Librová, H. *Pestří a zelení. Kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Brno: VERONICA a Hnutí Duha, 1994. 1. vyd. 217 s. ISBN 80-85368-18-8.

Librová, H. *Vlažní a váhaví. [Kapitoly o ekologickém luxusu]*. Brno: Doplněk, 2003. 319 s. ISBN 80-7239-149-6.

Mátonoha, J. Ženy a věda: feministické epistemologie a kritika vědeckého diskursu. In Linková, M., Červinková, A. (eds.) *Myšlení hranic: genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt*. Praha: Sociologický ústav AVČR, 2005. 122 s. ISBN 80-7330-050-8.

Mellor, M. *Feminism & Ecology*. New York: New York University Press, 1997. 221 s. ISBN 0-8147-5601-8.

Merchant, C. *THE DEAD OF NATURE: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*. New York, HarperSanFrancisko, 1980. 348 s. ISBN 0-06-250595-5.

Merchant, C. Ecofeminism and Feminist Theory. In Diamond, I & Orenstein, G ed. *Reweaving The World. The Emergence Of Ecofeminism*. San Francisco: Sierra Club Books, 1990. s. 100-105. ISBN 0-87156-623-0.

Merchant, C. *Earthcare: Women and the Environment*. New York: Routledge, 1995. 280 s. ISBN 0415908884.

Naess, A. Ztotožnění jako zdroj hlubinných ekologických postojů. In Kohák, E., Míchal, I., Kolářský, R. *Závod s časem. Texty z morální ekologie*. Praha: MŽP, Torst, 1996. 228 s. ISBN 80-85368-81-1.

Norberg-Hodge, H. *Dávné budoucnosti*. Brno: Hnutí DUHA, 1996. 178 s.

Ortner, S. B. Má se žena k muži jako příroda ke kultuře?. In L. Oates-Indruchová (ed.), *Dívčí válka s ideologií . Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha: SLON, 1998, s. 90-114. 1.vyd. 304 s. ISBN 8085850672.

Pammrová, A. *Divočinu svov mi nech....*Brno: Vitus Via, 2000. 145 s. ISBN 80-86118-69-x.

Pečenka, M., Luňák, P. a kolektiv *Encyklopedie moderní historie*. 3.vyd. Praha: Libri, 1999. 655 s. ISBN 80-85983-95-8.

Philipose, P. Women Act: Women and Environmental Protection in India. In Plant, J. *Healing the wounds.The Promise of Ecofeminism*. London: Green Print, 1989. s. 45-50. ISBN 1 85425 016 7.

Plant, J. Searching for Cammon Ground: Ecofeminism and Bioregionalism. In Diamond, I & Orenstein, G ed. *Reweaving The World. The Emergence Of Ecofeminism*. San Francisco: Sierra Club Books, 1990. s. 155-164. ISBN 0-87156-623-0.

Plumwood, V. *Feminism and the Mastery of Nature*. London: Routledge, 1997. 239 s. ISBN 0415068096.

Shiva, V., Mies, M. *Ecofeminism*. London, New Jersey: Fernwood Publications; Zed Books, 1993. 328 s. ISBN 1856491560.

Singer, P. *Animal Liberation: A New Ethics for Our Treatment of Animals*. Random House, 1975. 301 s. ISBN 978-0394400969.

Schumacher, E.F. *Malé je milé, aneb, Ekonomie, která by počítala i s člověkem*. Brno: Doplněk, 2000. 284 s. ISBN 807239035X.

Spretnak, Ch. *States of Grace*. New York: HarperCollin, 1993. 338 s. ISBN 0-06-250697-8.

Stibral, K. *Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku*. Praha : Dokořán, 2005. 202 s. Bod. ISBN 80-7363-008-7

Sturgeon, N. *Ecofeminist Natures. Race, Gender, Feminist Theory and Political Action*. London: Routledge, 1997. 260 s. ISBN 0-414-91250-4.

Warren, K., J. *Ecofeminist Philosophy: a western perspective on what it is and why it matters*. Oxford: Rowman&Littlefield Publisher, 2000. 254 s. ISBN 0-8476-9298-1.

Warren, K. *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1997. 454 s. ISBN 978-0-253-21057-9.

We'moon `08: *Gaia rythms for women*. Estacada: Mother Tongue Ink, 2007. 239 s. ISBN 1-890931-45-4.

Wichterich, Ch. *Globalizována žena. Zprávy o budoucí nerovnosti*. Praha. proFem 2000. 1. vyd. 226 s. ISBN 8023856316.

Zimmerman, M., L. Deep Ecology: The Emerging Dialogue. In Diamond, I & Orenstein, G ed. *Reweaving The World. The Emergence Of Ecofeminism*. San Francisco: Sierra Club Books, 1990. s. 138-154. ISBN 0-87156-623-0.

Časopisecké články

Fox, W. The deep ecology-ekofeminism debate and its parallels. *Environmental Ethics* 11. 1989. s. 5-25.

Bartow, A.,L. Ošial' honu na čarodějnice. *Aspekt*, 1994, č. 3., s. 33-40.

Bovenschen, S. Aktuálna bosorka, historická bosorka a mýtus bosorky. *Aspekt*, 1994, č. 3., s. 9-13.

Whose Common Future?, *The Ecologist*, 1992, Vol 22, No. 4.

Lacinová, L. Neupadám do depresie rozhovor s Vandanou Shivou. *Aspekt*, 1998, č.2, s. 136-139.

Lacinová, L., Švehlová, K. Leták o ekofeminismu, Za Matku Zem, 1997.

Elektronické zdroje:

Flejzor, L. a Ganzleben, C. A SUMMARY REPORT FROM THE GLOBAL WOMEN'S ASSEMBLY ON ENVIRONMENT: WOMEN AS THE VOICE FOR THE ENVIRONMENT. *Sustainable Developments*, 2004, vol. 97, No. s. 1-10. Dostupné na: <http://www.iisd.ca/sd/unep/wave>, [citováno 10.12.2008].

IUCN' Gender Policy Statement. dostupné na: http://cmsdata.iucn.org/downloads/gender_policy.pdf, [citováno 10.12. 2008].

6.1 Seznam ženských ekologických organizací

Women's Environmental Network (WEN)

kancelář:

4 Pinchin Street, London E1, UK

pošta: Box 30626 London E1 1TZ

Tel: +44 (0)20 7481 9004

Fax: +44 (0)20 7481 9144

web: www.wen.org.uk

email: info@wen.org.uk

Women's Environment & Development Organization (WEDO)

kancelář:

355 Lexington Ave., 3rd Floor

New York, NY 10017, USA

Tel. +1 212.973.0325

Fax +1 212.973.0335

web: www.wedo.org

email: wedo@wedo.org

Women in Europe for a Common Future (WECF)

Holandská kancelář:
Biltstraat 445
3572 AW, Utrecht
The Netherlands
Phone: +31-30-2310300
Fax: +31-30-2340878
pošta:
PO Box 13047
3507 LA, Utrecht

Německá kancelář:
St.-Jakobs-Platz 10
D - 80331 Munich
Phone: +49-89-2323938-0
Fax: +49-89-2323938-11

web: www.wecf.org
email: wecf@wecf.eu

Women and Life on Earth (WLOE)

web: www.wloe.org
email: info@wloe.org

České organizace – (podle definice sem sice nespádají)

Quo vadis, femina? Vize žen o trvale udržitelném životě

Agentura GAIA
p.o. box 2
106 00 Praha 10
tel: +420 774 946 516, +420 774 946 517, +420 774 946 511,
+420 774 946 512
web: www.quovadisfemina.cz
email: info@quovadisfemina.cz

Rosa

Senovážné nám. 9 ("Dům služeb" Jihokov)
370 01 České Budějovice
Tel: 387 432 030
web: www.rosacb.cz
email: soukupova@rosacb.cz

Jihočeské matky (JČM)

Adresa
Nová 12
České Budějovice
370 01
Telefon a fax
+420 387 312 650
web: www.jihoceskematky.cz
email: jihoceske.matky@ecn.cz

Hnutí za aktivní mateřství (HAM)

HAM, Dlouhá 27
110 00 Praha 1
web: www.iham.cz
email: ham@iham.cz

NEzávislé Sociálně Ekologické HNUTÍ – NESEHNUTÍ

NESEHNUTÍ Brno
třída Kpt. Jaroše 31
602 00 Brno
tel./fax: 54 32 45 342
web: www.nesehnut.cz
email: brno@nesehnuti.cz

7. Jmenný rejstřík

- Abzug, 88
Bacon, 47, 66
Bagby, 83, 84
Barstow, 41
Beauvoir, 18
Biehl, 12, 22, 23, 50
Bookchin, 12, 22, 31, 34, 59
Bovenschen, 41-43
Buckingham Hatfield, 15, 33,
48-50, 53, 56, 58-69, 76, 77
Butler, 16, 17
Calvin, 44
Capra, 27, 34, 47
Chodorkoff, 23
Curran, 15, 40, 41, 42, 46, 51
Čapková Knotková, 40, 42-44
d'Eaubonne, 12
Dankelman, 49, 81, 82, 96
Descartes, 68
Ehrenreichová, 42
Eisler, 41, 42
Englishová, 42
Flejzor, 80
Fox, 12, 23, 24
Fox Keller 53
Freedman, 50
Ganzleben, 80
Gilligan, 71, 72
Gimbutas, 39, 40
Gjuričová, 16
Goughem, 17
Griffin, 29, 51
Gyorgy, 89
Haraway, 52-55, 62, 67
Harding, 48, 53, 56, 57, 60,
65, 78
Hartstock, 53
Heller, 23
Hendersonová, 33, 73
Johanisová, 33
Kelber, 88
Keller, 30
Kheel, 12, 24, 47
Kiczková, 10, 12, 13, 27-35,
43-4, 47, 50, 66, 72, 82
King, 10, 12, 19-22, 29, 83-44
Kirk, 84
Kohákovu, 23
Lacinová, 13, 74
Lavelock, 53
LeGuin, 78
Librová, 8, 43, 101
Lockem, 43
Maathai, 74, 75
Machovcová, 18
Margulisová, 51
Mátonoha, 53, 55, 56
McFaddenem, 17
McSweeny, 50
Mellor, 10, 23, 24, 26, 29, 34,
35, 45, 48, 61, 62, 73, 74, 75
Merchant, 10, 12, 27, 28, 35,
38, 39, 41, 43, 44, 47, 57, 59,
61, 62, 65-67, 68, 75, 80, 82
Mies, 36, 49, 60, 83
Naess, 23
Norberg-Hodge, 69, 70
Opočenská, 44
Ortner, 19, 29
Plant, 12, 25, 26
Plumwood, 10, 12, 23, 24, 45,
63
Reischlová, 10
Renzetti, 12, 40, 41, 42, 46,
51
Scheich, 31
Schumacher, 33
Shiva, 10, 36, 49, 59, 60, 74,
100
Singera, 47
Snyder, 25
Soukupovou, 87
Spretnak, 12, 52
Starhawk, 51, 83, 84
Sturgeon, 12, 20-22, 29, 37,
46, 47, 51, 83, 84
Warren, 15, 23, 38, 58, 60,
63-65, 67, 77, 100
Webera, 30
Wichterich, 49
Zilboorg, 41
Zimmerman, 12, 24